

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Hazırlayanlar
Nisan Alıcı - Güneş Daşlı

Toplumsal Cinsiyet ve Barış

*dipnot

Yıllardır dünyanın dört bir yanındaki barış süreçlerinde verilen hukuki ve politik mücadele hem uluslararası alanda karşılığını buldu hem de çatışmadan çıkan ülkelerin toplumsal cinsiyete dayalı taleplere cevapsız kalmamasını sağladı. Gelgelelim barışın, şiddetin ve güvenliğin kadınlarla LGBTİ'ler açısından geleneksel ataerkil düzen için ifade ettiğinden başka anlamları olduğunu kabul etmek gerekir. Çoğunlukla çatışmanın sonlanmış olması, bu grupların kendini güvende hissedeceğinin garantisi değildir. Zira şiddet başka şekillerde devam edebilmekte; ev içi şiddet, ekonomik bağımlılık, yoksulluk ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin içine sıkıştırılma gibi pek çok toplumsal adaletsizlik biçimi çatışma sonlandırıldıktan sonra da sürmektedir. Bütün bunları görünür kalmak ve barış inşası sürecinde hesaba katmak ancak kapsamlı bir toplumsal cinsiyet analiziyle mümkün olabilir.

Elinizdeki kitap buradan hareket ederek farklı ülkelerde deneyimlenen çatışma ve barış süreçlerini “feminist bir merakla” odağına alıyor. Çatışma ve barış süreçlerine dair toplumsal cinsiyet eksenli tartışmaların Türkiye bağlamında yürütülmesine önayak olmayı hedefliyor. Otuz beş yılı aşkın bir süredir çatışmanın devam ettiği Türkiye’de kadınları ve LGBTİ’leri çatışma dönüşümü ve barış inşası için özne olarak öneriyor.

Türkiye’de barış mücadelesi yürüten kadınların emeğine karşılık gelecek Türkçe literatürün ve teorik tartışma zenginliğinin eksikliğini gidermeye dönük mütevazı bir katkı, barış inşası ve çatışma dönüşümünün toplumsal cinsiyet analizini yapmak, bunu yaparken hangi araç ve mekanizmalardan yararlanılabileceğimizi düşünmek için temel bir kaynak...

dipnot

TOPLUMSAL CİNSİYET VE BARIŞ

Toplumsal Cinsiyet ve Barış

© Nisan Alıcı - Güneş Daşlı

© Dipnot Yayınları, 2018

ISBN: 978-605-2318-41-6

Sertifika No: 14999

Dipnot Yayınları 313

1. Baskı 2019 / Ankara

Editör: Ümit Özger

Kapak Tasarımı: Duysal Tuncer

Kapak Resmi: Oswaldo Guayasamin

Düzeltili: Mustafa Çevikdoğan

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti.

Baskı: Sözkese Matbaacılık

İvedik O.S.B. 1518. Sok. Mat-Sit İş Merkezi No: 2/40

Yenimahalle/ANKARA - Tel: (0 312) 395 21 10

Dipnot Yayınları

Selanik Cad. No: 82/24 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

eposta: dipnotkitabevi@yahoo.com

www.dipnotkitap.com

Bu kitapta yer alan çeviri metinler Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) Derneği Türkiye Temsilciliği'nin katkılarıyla yayıma hazırlanmıştır. Söz konusu katkıdan sadece Demos Araştırma Merkezi yararlanmıştır. Bu kitapta yer alan görüşler FES Derneği Türkiye Temsilciliği'nin görüşlerini temsil etmez. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Hazırlayanlar

Nisan Alıcı - Güneş Daşlı

TOPLUMSAL CİNSİYET VE BARIŞ

**Geçiş Dönemi Adaleti,
Hafıza ve Barış İnşası**

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	9

Cilja Harders

TOPLUMSAL CİNSİYET, ŞİDDET VE ÇATIŞMA DÖNÜŞÜMÜ	23

Giriş	23

Temel Kavramlar	27

Çatışma, Şiddet, Savaş ve Barış: Toplumsal Cinsiyetlendirilmiş Bir Bakış.....	28

Toplumsal Cinsiyet İlişkileri.....	35

Toplumsal Cinsiyet İlişkileri ve Şiddet.....	45

Kadınlıklar ve Şiddet	51

Toplumsal Cinsiyet İlişkileri ve Çatışma Dönüşümü: Teori ve Pratiği İlişkilendirmek.....	55

Öz-düşünümsellik	56

Envanter Çıkarmak: İzleme, Erken Uyarı ve Önizleme..	56

Şiddetin Sürekliliğini Ele Almak	58

Erkeklerle Koalisyon Kurmak	59

Savaş-Sonrası Gerileme ile Uğraşmak.....	61

İkilemler ve Perspektifler.....	63

Elizabeth Jelin

SUSKUNLUK, GÖRÜNÜRLÜK VE TEMSİL:

KAMUSAL HAFİZALAŞTIRMADA ETNİK

KÖKEN, SINIF VE TOPLUMSAL CİNSİYET.....73

Hafıza ve Hafızalaştırma Üzerine Bir Not 76

Peru: Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun Ötesinde 79

CVR'ye Tepkiler ve Tanıma Politikası.....82

Quechua Dilinin Görünürlüğü 86

Uzun ve Kısa Süreli Kolektif Hafıza ve Suskunluklar.....88

Arjantin: Hakikat, Hatırlama ve Nunca Más Arasında...94

Çoklu Ötekilikler:

Jujuy'da Etnik Köken, Sınıf ve Bölge.....98

Bazı Analitik ve Politik Konular.....112

Hiçbir Toplum Homojen Değildir.....113

Kültürel Aracıların Rolü.....114

Bağlamın Önemi.....115

Kimlik ile Kısa ve Uzun Süreli Hafızanın

Karşılıklı Etkileşimi 116

Yerelin Ulusalla Buluşması 118

Monica McWilliams ve Avila Kilmurray

KÜRESELDEN YERELE: ÇATIŞMA SONRASI

POLİTİKA YAPIM SÜREÇLERİNDE TOPLUMSAL

CİNSİYET, BARIŞ VE GÜVENLİK KONULU BMGK

1325 NO'LU KARARINI TEMEL ALMAK.....119

Giriş 119

Kullanılan Yöntem 123

Barışın Anlamına İlişkin Sesin Önemi 127

Politika Yapıcıların Algılarını Düzeltmek 138

Sonuç	142

Susanne Buckley-Zistel

HAKİKAT KOMİSYONLARI, İNSAN HAKLARI VE TOPLUMSAL CİNSİYET: GEÇİŞ DÖNEMLERİNDE NORMATİF DEĞİŞİMLER.....	149

Geçiş Dönemi Adaletinde Toplumsal Cinsiyet	151

Hakikat Komisyonları.....	154

Hangi Suçlar?	155

Nasıl Bir Karşılık?	165

Toplumsal Değişimi ve Cinsiyet Adaletini Etkilemek ..	168

Hakikat Komisyonlarında Normatif Değişimler.....	170

Nisan Alıcı ve Güneş Daşlı

BARIŞI TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİYLE DÜŞÜNMEK: KOLOMBİYA DENEYİMİ.....	177

Kolombiya'daki Çatışmanın Arka Planı	178

Kolombiya Hükümeti ile FARC-EP Arasındaki Barış Süreci.....	181

Barış Anlaşmasının Toplumsal Cinsiyet Perspektifi	184

Toprak Reformunu Kadınlara Odaklanarak Ele Almak	187

Anlaşmada Kesişimsellik Yaklaşımı.....	189

Çatışmaya Bağlı Cinsel Şiddet	190

Sonuç Yerine	191

GİRİŞ

2010 yılında Diyarbakır'da yapılan bir basın açıklamasında Barış Anneleri şöyle diyordu:

Çünkü biz Kürt sorununun nereden başladığını, bu mücadelenin neden başlatıldığını ve nasıl çözüleceğini çok iyi biliyoruz. Türk ve Kürt gençlerinin cenazelerini değil, barışın yüzünü görmek istiyoruz.

2016 yılında, yine Diyarbakır'da, Barış İçin Kadın Girişimi'nin çağrısıyla yüzlerce kadın barış nöbeti için bir araya geldiğinde ise şu sözler öne çıkmıştı:

Yalanlarla kuşatıldığımız şehirlerden tanklarla topraklarla kuşatılan bir şehre doğru yola çıkıyoruz. Savaşın sonuçlarına ve bedellerine bizzat tanık olan kadınlar olarak tüm gün Sümerpark'ta, Sur'un yanı başında nöbetteyiz. Sokakları insansızlaştıranlara, hayata düşman olanlara, adaleti güçten ibaret sananlara isyanımız var. Yolumuz açık olsun. Yolumuz adalet, yolumuz hakikat, yolumuz barış olsun.

Bu talepler kadınların barış mücadelesi yürütürken kurduğu hattın, şiddeti durdurmanın ötesinde, derin bir politik kavrayışa dayandığını gösteriyor. Kürdistan'da yaşanan savaştan doğrudan etkilenenler ve ona dair sorumluluk hissedenler olarak sıklıkla bir araya gelen kadınlar barış çağrısını da en çok yükseltenler oldu. Barış inşası için atılan adımlar sıklıkla adalet, huzur mücadelesi, sos-

yal eşitsizliğin çeşitli boyutlarına karşı durma ve toplumsal cinsiyet eşitliği taleplerini de içerdi.

Yıllardır dünyanın dört bir yanındaki barış süreçlerinde verilen hukuki ve politik mücadele hem uluslararası alanda karşılığını buldu hem de çatışmadan çıkan ülkelelerin toplumsal cinsiyete dayalı taleplere cevapsız kalmamasını sağladı. Hem teorik çalışmalardan hem de pratik alandan beslenen bu uzun soluklu mücadelenin yakın tarihteki en somut kazanımı, 2017 yılının sonunda imzalanan barış antlaşmasıyla tamamlanan Kolombiya barış sürecinde görüldü. Bu özgün yanı nedeniyle 2018 yılında Kolombiya'daki sürecin toplumsal cinsiyet boyutunu analiz etmek amaçlı bir saha çalışması yürütmüş ve bu çalışmanın raporunu kitap olarak yayımlamıştık.¹ Toplumsal Cinsiyet Alt Komisyonu gibi özgün bir mekanizmanın kurulduğu barış sürecinin ayrıntılı bir analizini bu kitabın ilerleyen sayfalarında okuyabilirsiniz.

Farklı ülke deneyimlerine bakmak, hem çatışma dinamikleri farklılaşan deneyimlerde toplumsal cinsiyet ilişkisinin nasıl değiştiğini görmemizi sağlıyor hem de kadınların ve LGBTİ'lerin çatışmadan etkilenme biçimlerinin, mücadelelerinin ve taleplerinin nasıl karmaşık bir yapı içerisinde çeşitlendiğini anlamamıza yardımcı oluyor. Her birinde kazanımlar bu kadar net olarak görülme de kadınların ve LGBTİ'lerin barış inşası için yürüttüğü mücadelenin pek çok farklı dinamiği ve araçları bulunuyor. Daha önce incelediğimiz Sırbistan, Kosova, Sri Lanka ve Suriye deneyimleri bize barış inşası ile toplumsal cin-

---

¹ Bkz. Güneş Daşlı, *Defter Kitap Arşivi - Julia Poche-Figueras, Barış ve Toplumsal Cinsiyet: Kolombiya Barış Süreci*, (Ankara: Demos Yayınları, 2018).

siyet arasındaki ilişkinin karmaşıklığını göstermişti.² Hafıza mücadelesi, şiddetin sürekliliği, kadınların farklı roller içinde çatışma ve çatışma çözümünde yer alması, göçmenlik ve şiddet ilişkisi gibi temalar bu deneyimler içinde öne çıkanlar.

Örneğin daha eski örnekler olarak Sırbistan ve Kosova'yı incelemek, toplumsal cinsiyet ve barış inşasının keşiştiği yerde hafıza aktivizminin öne çıkabildiğini gösteriyor. Yugoslavya'nın çöküşüyle son bulan savaşın ardından bugün hâlâ canlı bir şekilde devam eden hafıza mücadelesinde kadınlar, LGBTİ'ler ve gençler başı çekiyor. 1990'larda savaş başladığından beri örgütlü olan Siyahlı Kadınlar savaş esnasında Kosova'daki kadın aktivistlerle bir araya gelmenin yollarını bulmuş ve Belgrad'daki sessiz nöbetleriyle savaşı görünür kılmıştı. Savaş bittikten sonra da, milliyetçiliğe ve militarizme karşı feminist mücadeleyi sürdürüyor ve savaş döneminde yaşanan adaletsizliklerin sorumluluğunun alınması için devlete ve toplumun geri kalanına çağrı yapıyorlar. Bu mücadele başka toplumsal hareketlerle de kesişiyor ve LGBTİ'lerle, göçmenlerle, savaş karşıtı aktivizm yürüten diğer gruplarla da dayanışmayı içeriyor.

Sri Lanka deneyimi ise savaşın katliamla sonlandırıldığı, pozitif barışın sağlanamadığı bir örnek olarak diğerlerinden ayrılıyor. Bu zorlu deneyimde, pek çok Sri Lankalı kadın, bu süreçten sonra savaşın yıkıcı etkilerini giderme ve kadınları güçlendirme çabalarını yerel ve resmî olmayan düzeylerde devam ettirdiler. Çatışmanın ana karakteri etnik sorun olsa da yoksulluk savaşın en yıkıcı sonuçlarından biri ve bu eksende çalışan kadın örgütleri yoksulluğun farklı biçimlerde kadınları

---

² Bkz. Güneş Dağı, Nispetiye Kitap ve Sanat Pazarı, *Kadınların Barış Mücadelesinde Dünya Deneyimleri* (Ankara: Demos Yayınları, 2016).

etkilediği tespitiyle yola koyuldular. Toplumsal yapıyı bozan ve aile yapısını yıkıma uğratan savaş sonrası pek çok kadın, geçimini sağladığı tarım ve balıkçılık faaliyetlerinden koparıldı. Eşlerini ve aileyi geçindiren erkekleri kaybeden kadınlar daha çok yoksullaştı, ailenin geçimini üstlenmek zorunda kalan dul kadınlar ve genç anneler yoksulluktan en çok etkilenenler oldu. Yerelde bu kadınlarla çalışan kadın örgütleri ve aktivistler, yoksulluk ve toprak sorununa toplumsal cinsiyet bakış açısından yaklaşarak çalışmalarını yürüttüler. Halihazırda, kırsalda yoksulluk kısılacında kalan kadınlarla ekonomik olarak güçlendirici faaliyetler düzenliyorlar, onların yeniden topraklarına dönerek ekonomik faaliyetlere dahil olabilmeleri için programlar geliştiriyorlar. Bu meseleyi dert eden örgütler kırsaldaki savaştan yoksullaşmış kadınlara sadece ekonomik gelir getirici programlarla gitmiyor, aynı zamanda erkek ege-men toplumu dönüştürücü eğitimler de düzenliyorlar. Çünkü toplumun eril yapısının, kadın haklarını destekleyici faaliyetleri yürütmede engel olduğunun farkındalar. Böylece tüm zorluklarına rağmen yerelde kendi çabalarıyla savaşın daha da kırılgan hale getirdiği kadınlar olarak birlikte güçleniyorlar, hem de daha uzun erimli bir toplumsal dönüşümü hedefliyorlar.

Yine yakın tarihten bir başka örneğe çatışmanın hâlâ devam ettiği Suriye. Pek çok çatışmadaki gibi Suriye’de de cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet çok yaygın olarak yaşanıyor ve hatta pek çok Suriyeli için ülkeyi terk etme sebeplerinden birinin tecavüze uğrama korkusu olduğu biliniyor. Hem kadınları hem de erkekleri hedef alan bu şiddet türü, yine pek çok başka kültürde olduğu gibi savaşa dair konuşulması en zor olan suçların başında geliyor. Bu nedenle, özellikle geçiş dönemi adaleti mekanizmaları tasarlanırken toplumsal cinsiyet perspektifinin içerilmesi ve kültürel bağlamı da hesaba katıla-

rak bu tarz suçlara dair adalet talebinin nasıl karşılanacağı üzerine kafa yorulmalı.

Bunu yapmanın bir yolu cinsel şiddete maruz kalan gruplarla beraber çalışmak ve onların bu mekanizmaların tasarlanma aşamasında merkezî role sahip olması için uğraşmak. Kitapta da yer yer değinildiği üzere pek çok geçiş dönemi adaleti süreci toplumsal cinsiyete dayalı deneyimleri içerecek ve onların ortaya çıkmasını sağlayacak mekanizmaları işletmekte yetersiz kalıyor. Onarıcı adalet perspektifini benimseyen hakikat komisyonları da cezai adalet yaklaşımını kullanan savaş suçları mahkemeleri de cinsel şiddete ilişkin suçların ele alınmasını kolaylaştıracak yöntemleri benimsemekte uzun süre eksik kaldı. Kolombiya deneyimi başka süreçlerdeki bu eksikleri göz önünde bulundurarak cinsel şiddetin bu tür komisyon ve mahkemelerde ayrı birimlerde ele alınmasını sağlayarak önemli bir adım atmış oldu.

Yukarıda bahsettiğimiz deneyimlerin ve kitapta yer alan makalelerin işaret ettiği üzere kadınlar barış mücadelesinin en önlerinde yer alıyorlar. Artık kadınların barış mücadelesi deneyimini görmezden gelmenin mümkün olmadığı bir noktadayız. Ancak barış süreçlerine ve sonrasındaki geçiş dönemine kadınların ve LGBTİ'lerin dahil edilmediğini ya da birikimleri işlevsel bir biçimde ele alınarak, seçici bir şekilde dahil edildiğini de biliyoruz. Bu seçimi ise genelde erkekler yapıyor ve toplumsal cinsiyet eşitliği eril bir sistemin izin verdiği ölçüde tartışılıyor.

Savaş ve barışın feminist bir perspektifle toplumsal cinsiyete dayalı yorumu tüm bu eksiklikleri teorik ve normatif düzeyde irdelemek için oldukça önemli katkılar sundu, sunmaya devam ediyor. Bu kitabın amacı, tüm bu tartışmaların Türkiye bağlamında yürütülmesi için önayak olmak. Onuz beş yılı aşkın bir süredir çatışmanın devam ettiği Türkiye'de kadınlar ve

LGBTİ'ler çatışma dönüşümü ve barış inşası için çok uzun zamandır ciddi emek veriyorlar. Farklı toplumsal yapılardan ve ideolojik arka plandan gelen bu kitleler, bir araya gelerek sadece barış aktivizmi yürütmediler, aynı zamanda savaş ve barışı milliyetçilik, patriyarka, devlet şiddeti, adalet, toplumsal eşitsizlik vb. konuları içine alarak irdelediler. Bu tartışmalar çok daha çetrefilli ve zorlu tartışmaları da beraberinde getirdi. Dolayısıyla çatışma dönüşümü ve barışı feminist bir bakış açısıyla irdelemek, kitapta okuyacağınız ilk teorik metin olan Cilja Harders'ın makalesinde karşılaşacağınız üzere iktidar, hegemonya, erkeklik, kadınlık gibi pek çok terimi yeniden düşünmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Diğer yandan Türkiye'de barış mücadelesi yürüten kadınların emeğine karşılık gelecek Türkçe literatürün ve teorik tartışma zenginliğinin eksikliğini görmemiz de bu kitabın şekillenmesinde etkili oldu. Böylece kitabın bu eksikliği kapatmaya yönelik bir çaba olarak barış alanında mücadele edenlere ve çalışanlara katkı sunmasını hedefliyoruz.

Savaş ve barışın toplumsal cinsiyet ilişkisi bağlamında incelenmesi yeni bir durum değil elbette. Pek çok feminist akademisyen uzun yıllardır militarizm ile erkeklik arasındaki ilişkiyi incelemeye devam ediyor. Militarizm, yalnızca toplumdaki erkeklikleri değil aynı zamanda kadınlık rollerini de değiştirme etkisine sahip. Militarizmin toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkisini görebilmek, çatışmalara toplumsal cinsiyet açısından bakabilmenin ne denli kritik ve can alıcı bir yaklaşım olduğunu gösterdi. Toplumdaki erkeklik ve kadınlık biçimlerinin "feminist bir merakla" sorgulanması aynı zamanda şiddetin sona ermesi ve kalıcı dönüşümlerin sağlanması için de önemli fırsatlar yaratmaktadır. Feminist merak, tam da bu noktada sadece kadınlardan çatışma ve barış süreçlerinde var olduğunu ve/veya mağduriyetlerinin olduğunu göstermekle kal-

maz, aynı zamanda bu süreçlerin çok daha çetrefilli yapısal sömürü ilişkilerini barındırdığını da gösterir. Dolayısıyla kapsamlı bir toplumsal cinsiyet okumasıyla savaşın sadece eşitsizlik ve haksızlık yaratan sonuçlarını görmekle kalmayız, kökeninde yatan yapısal nedenleri de idrak edebiliriz. Böylelikle bir barış süreci ve sonrasında gelen geçiş dönemi sadece geçmişle hesaplama ve mağdurların sesinin duyulmasıyla kalmaz, kalıcı bir toplumsal cinsiyet adaletinin inşa edilebildiği, en azından bu potansiyeli taşıyan bir sürece dönüşür.

Çatışma ve barışın feminist bir merakla incelenmesinde keşişimsellik kavramından da bahsetmemiz gerekir. Keşişimsellik, kadınları bütün bir homojen grup olarak görme tehlikesinden bizi kurtardığı gibi, kadınların savaş süresince ve sonrasında yaşadıkları hakikatlerin farklılaştığını görebilmemizi de sağlar. Bununla da kalmayıp sınıf, etnik kimlik, yaş, eğitim vb. konularda kadınların farklı şekillerde etkilendiklerini görebilmek, hiç görülmeyen diğer mağdur grupların da sesinin duyulabilmesine aracılık eder. Elbette ki toplumsal cinsiyet odağından baktığımızda LGBTİ'ler bu kesimlerden ilk dile getirilmesi gerekenlerdir. Böyle bir kavramın barış sürecinde ve sonrasında ele alınmasının eşitsizlik ve yetersiz temsiliyetin tüm biçimlerini görebilmek için değerli olduğunu düşünüyoruz.

Barış inşası ve çatışma dönüşümüne toplumsal cinsiyet açısından bakmak yalnızca kadınların ve LGBTİ'lerin sürece katılımı değil, aynı zamanda barışa içkin olan her konunun bu açıdan ele alınması anlamına gelir. Adalet arayışı ve daha özel anlamıyla geçiş dönemi adaleti mekanizmaları tasarlanırken toplumsal cinsiyete duyarlı bir anlayışla hareket etmek bunun için önemli bir adım olabilir. Aksi halde pek çok örnekte gördüğümüz üzere, toplumsal cinsiyete dayalı ve cinsel suçlar bu mekanizmaların üzerine eğildiği suçlar kapsamına girmez ve toplumun önemli bir kesimi adalet ve hakikate ulaşamamış olur.

Toplumsal cinsiyet perspektifinin bir başka sonucu da barışın, şiddetin ve güvenliğin kadınlarla LGBTİ'ler açısından geleneksel ataerkil düzen için ifade ettiğinden başka anlamları olduğunu kabul etmek olacaktır. Çoğunlukla çatışmanın sonlanmış olması, bu grupların kendini güvende hissedeceğinin garantisi değildir. Zira şiddet başka şekillerde devam edebilmekte; ev içi şiddet, ekonomik bağımlılık, yoksulluk ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin içine sıkıştırılma gibi pek çok toplumsal adaletsizlik biçimi, çatışma sonlandırıldıktan sonra da sürmektedir. Bütün bunları görünür kılmak ve barışın inşası sürecinde hesaba katmak ancak kapsamlı bir toplumsal cinsiyet analiziyle mümkün olabilir.

DEMOS Araştırma Merkezi olarak, öncesinde bahsettiğimiz sebeplerle, barış çalışmalarımızda toplumsal cinsiyet perspektifini önemli bir yere koyarak yol alıyoruz. Bu kitaptaki iddiaya paralel olarak, toplumsal cinsiyet meselesini sadece barışı anlamada ek bir bakış açısı olarak değil, aksine savaş ve barışa dair tüm meseleleri analiz etmek, anlamak ve tartışmak için olmazsa olmaz bir perspektif olarak görüyoruz. Bu bakış açısıyla, Türkiye'de çatışmalı sürece geçildiği ve barış aktivizminin giderek zorlaştığı dönemde ilk olarak dört ülke deneyimini inceledik ve 2016 yılında kitap olarak yayımladık. Buradaki amacımız, zor dönemlerde başka ülkelerdeki deneyimlerden ilham ve güç alabilmektir. Daha sonra yaptığımız konferans ve çalıştaylar sonucunda çatışma dönüşümü ve toplumsal cinsiyet literatürünün eksikliğinden yola çıkarak çevrimiçi bir kütüphane oluşturduk ve kütüphanede bu alandaki önemli İngilizce kaynakları Türkçeye çevirerek Türkiyeli aktivistlere ve araştırmacılara ulaştırmayı hedefledik. Son olarak da Türkiye'yle eşzamanlı başlamış ama bizdekinin aksine barış antlaşmasıyla sonlanmış Kolombiya Barış Süreci'ni toplumsal cinsiyet perspektifiyle inceledik, sahada birebir görüşmeler gerçekleştirdik

ve araştırmamızı raporlaştırarak Türkiye’de bu deneyimi tartıştık. Tüm bu çalışmaları yürütürken aldığımız geri bildirimler ve gözlemlerimiz elinizdeki kitabın oluşumuna giden süreçte yol gösterici oldu.

Kitapta ele alınan konular, Türkiye için önemli olan fakat yeterince ayrıntılı bir tartışmanın yürütülmediği başlıklar arasından seçildi. İlk tema, toplumsal dönüşüm ve barışın toplumsal cinsiyet ilişkisine dair kavramların teorik açıdan irdelenmesi. Bu temayla başlanmamızın sebebi, daha spesifik konulardan ve deneyimlerden bahsetmeden önce kavramsal tartışmaya olan ihtiyacı giderebilmek. İkinci olarak Türkiye’deki uzun soluklu hafıza mücadelesi deneyimini göz önünde bulundurarak hafızayı öne çıkardık. Türkiye’de hafıza çalışmalarına dair literatür oldukça zengin, çatışma bağlamında geçmişin nasıl hatırlandığına dair kıymetli bir akademik birikim var. Ancak özellikle çatışma bağlamında hafızanın kimlik, sınıf ve toplumsal cinsiyetle ilişkisine dair farklı ülke deneyimleri üzerinden tartışmalar eksik. Kitapta yer alan makaleyle bu alandaki tartışmaları zenginleştirmeyi önemsiyoruz. Üçüncü tema olarak, çok daha spesifik bir konu olan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) 1325 sayılı Kadınlar, Barış ve Güvenlik Kararı’nı seçtik. Bu karara dair bir temanın seçiminde Türkiye’de barış talebini yükselten kadın örgütlerinin yıllardır bu kararın Türkiye’de uygulanması için çabalıyor olmalarının etkisi var. 1325 no’lu kararın uygulanıp uygulanmamasının ötesinde ilgili makale, barış ve güvenliğin birbiriyle ilişkili kategorilerini ortaya çıkarmak ve kadınların politika yapım süreçlerine nasıl katılabileceğine dair içgörü vermesi açısından bizim için önemli. Son olarak hakikat komisyonları ve toplumsal cinsiyet ilişkisinin kritik bir konu olduğunu düşünüyoruz. Bu temayı

seçmemizdeki en büyük etken ise geçiş dönemi adaleti mekanizmalarında toplumsal cinsiyete dayalı ve cinsel suçların nasıl ele alınacağına dair tartışmayı Türkçe literatürde zenginleştirmek. Hakikat komisyonları, özellikle geçtiğimiz barış sürecinde Türkiye’de farklı politik ve toplumsal gruplar tarafından dile getirilen talepler arasındaydı. Pek çok ülkede farklı şekillerde denenmiş bir mekanizma olan hakikat komisyonlarının toplumsal cinsiyet bağlamında anlamını tartışmanın Kürt sorunu bağlamında işlenen suçlar ve yaşanan hak ihlalleriyle yüzleşme konusunda zihin açıcı olacağını düşünüyoruz.

Derlemenin ilk makalesi, sonraki makalelere kavramsal bir çerçeve oluşturacak şekilde seçildi. Cilja Harders bu makalede, şiddet, çatışma ve barışı toplumsal cinsiyet bakış açısından ele almanın önemine odaklanıyor ve çatışma dönüşümü ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiye değiniyor. Harders, çatışmaları dönüştürmek için toplumsal cinsiyet perspektifi geliştirmenin gerekliliğini iddia ediyor ve bunun için de teorik anlayışımızı geliştirmenin öneminden dem vuruyor. Makalede yürütülen en önemli tartışmalardan biri savaş ve şiddetin farklı türleri arasındaki ilişkiye dair. Örneğin eviçi şiddetle savaşa bağlı şiddet arasındaki sürekliliğin, güvenliğin toplumun yalnızca bir kesimine yönelik olmaması için önemini tartışıyor. Harders aynı zamanda feminist teorinin savaşın ve şiddetli çatışmanın sebeplerini anlamaya yaptığı katkıyı ele alıyor ve şiddetin ve barışın kavramsallaştırılmasına faydalarına dair yapılan tartışmaların kısa bir özetini sunuyor. Harders, karmaşık teorik düşüncelerin çatışma dönüşümünün pratik kısmında yer alanlar için nasıl yarar sağlayabileceği sorusuna cevaplar PDF formatında <https://www.ozgurderleme.org/derlemeler/derleme-1-toplumsal-cinsiyet-ve-baris> adresinde bulabilirsiniz. Bu makale, toplumsal cinsiyetlendirilmiş bir çatışma dönüşümü stratejisinin karmaşıklığını

arttıran faktörleri tartışıyor ve hangi ikilemlerin ortaya çıkabileceğine ışık tutuyor.

Elizabeth Jelin, Latin Amerika'daki deneyimlerinde hafızayı etnik kimlik, sınıf ve toplumsal cinsiyet açısından inceleyen önemli aktivist akademisyenlerden biri olarak bu kitapta yer aldı. Makalesinde geçmişte neyin hatırlandığını, susturulmuş etnik, kültürel ve toplumsal cinsiyet boyutlarının çatışma sırasında ve sonrasında nasıl ortaya çıktığını anlatıyor. Arjantin ve Peru'dan pek de alışık olmadığımız iki vakaya başvurarak mağdurların kimliklerinin hafızalaştırma süreçlerini ele alıyor. Jelin'in kendi ifadesiyle, incelediği bu vakalarda özellikle geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının, kadınların mağdur olmanın ötesinde kendi seslerini duyurabildikleri komisyonlar haline gelebilmelerine vurgu yapıyor. Bu komisyonlar, Jelin'e göre, kadınların kendi cinsel şiddet hikâyelerini anlatabildikleri yerler olmanın ötesine geçerek kadınların savaş hakkında anlattıkları hikâyelerin dinlenebileceği alanlar da olmalıdır. Ancak Jelin yazısında bununla kalmayarak, yerli halkların dillerini kullanış şekillerinden, örtük kimlik meselesinin nasıl hafızayı etkilediğini ve yerelde yürüyen bu çabaların ulusal ve uluslararası düzeyde ilişkileriyle birlikte nasıl yer aldığına dair de zihin açıcı bir bakış sunuyor.

Üçüncü makalede Monica McWilliams ve Avila Kil-murray, Avrupa Birliği'nin Kuzey İrlanda'daki barışı desteklemek amacıyla uyguladığı PEACE III programı çerçevesindeki Kadınlar ve Barış İnşası: Öğrenmeyi Paylaşmak projesine odaklanıyorlar. Bu proje, Kuzey İrlanda'daki çatışmadan en çok etkilenen topluluklardaki kadınların deneyimlerini dinlemeyi merkeze almıştır. Makalede, çatışma sonrası dönemlerde kurumsal güvenlik yaklaşımında-

ki eksikliklerin giderilmesi için kadınların barış ve güvenliğe dair fikirlerinin hesaba katılması gerektiği öne sürüyor. Bahsi geçen proje dahilinde, her iki mezhepten kadınlara barışın kendi yaşamlarında ne anlama geldiği soruluyor ve bulgular gösteriyor ki kadınlar yoksullaşma, istihdam, eviçi şiddet, ekonomik bağımsızlık gibi pek çok konunun barışla ilişkili olduğunu düşünüyor. Kadınların barış ve çatışma dönüşümü bağlamında erkeklerden farklılaşan deneyimlerini anlamak için toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmak gerekiyor. Bu projeye katılan kadınların güvenlik algısı, kurumsallaşmış ve ataerkil güvenlik algısıyla örtüşmüyor ve bu nedenle kadınların politika yapım süreçlerine yerel bilgiyle sunacağı katkı oldukça önemli.

Susanne Buckley-Zistel, makalesinde hakikat komisyonlarına odaklanarak tazminata konu olan suçlar içerisinde cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı suçların nasıl ele alındığına odaklanıyor. Tartışmasını Güney Afrika, Peru, Gana ve Sierra Leone deneyimlerini inceleyerek yürütüyor. Makale boyunca sürdürdüğü bu tartışmasını, geçiş dönemi adaletine toplumsal cinsiyet açısından yaklaşmanın, nasıl uzun soluklu bir toplumsal dönüşüme ve cinsiyet adaletine imkân tanıyabileceğine doğru evriltiyor. Zira Zistel'in de belirttiği gibi hakikat komisyonları kendilerine has yapısından dolayı fail odaklı ceza mahkemelerinden farklı olarak cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı suçları kapsamada daha başarılı oldu, buna paralel olarak kadınlar kendi yaşadıklarını dile getirmede önemli bir alana sahip oldular. Hakikat komisyonlarının feminist eleştirisi ise bu alanın dönüştürücü potansiyelini tartışmada kritik bir rol üstlendi. Zistel'in bu tartışmasını da söz konusu tartışmalara değerli bir katkı olarak görüyoruz.

Derlemenin son metni, DEMOS Araştırma Merkezi olarak Kolombiya'nın üç şehrinde bir ay boyunca gerçekleştirdiğimiz saha çalışmasından elde edilen bulgulara dayanmaktadır. 2017 yılının Kasım ayında, Bogot, Cali ve Medellín'de toplam 20 adet sivil toplum örgütüyle görüştük. Görüşme yaptığımız örgütler toplumsal cinsiyet perspektifini merkeze alan insan hakları örgütleri ya da kadın ve LGBTİ'lerle çalışan örgütlerdi. Bu örgütler barış sürecinde doğrudan ya da dolaylı olarak yer almış ve yıllarca barış çalışması yapmıştı. Hukukçular, eski gerillalar, aktivistler, yerli kadınlar, Afro-Kolombiyalı kadınlar, LGBTİ'ler, akademisyenler ve eğitmenlerden oluşan geniş bir grupta görüşme yapabilmemiz sayesinde barış sürecinin farklı yönlerine dair eleştirel bakışları öğrenebilme şansına sahip olduk. Sürecin aktif özneleri olarak gördüğümüz ve kendilerini de böyle konumlandıran bu kişiler, barış anlaşmasının imzalanmasından tam bir yıl sonra bizimle sürecin gidişatına dair beklenti ve endişelerini paylaştı ve dört yıllık barış sürecinin çeşitli veçhelerine ve bundan sonra yaşanabileceklere dair görüş bildirdi.

Barış inşası ve çatışma dönüşümünün toplumsal cinsiyet analizini yapmak ve bunu yaparken hangi araç ve mekanizmalardan yararlanabileceğimizi düşünmek için bu kitabın bir referans noktası olabileceğini düşünüyoruz. Barış ve toplumsal cinsiyeti birlikte düşünürken değinilebilecek daha pek çok farklı konu var elbette. Bu derlemede yer vermediğimiz ancak ileriki çalışmalarda üzerinde durmanın önemli olacağı konulardan bazıları onarım ve tazminat; demokratikleşme, terhis ve topluma yeniden kazandırılma ve mahkemelerdeki toplumsal cinsiyetlendirmiş deneyimler. İleride yapılacak çalışmaların bu alanlara odaklanmasının faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu derlemenin de hem burada ele alınan konular hem de eksik bıraktıklarımızı toplumsal cinsiyet perspektifiyle barış mücade-

lesi verenlerle bir araya gelerek tartışmaya vesile olacağını umuyoruz. Teorik alanda yapılan çalışmaların ve akademik araştırmaların pratikte bu mücadelenin parçası olanlarla bir araya geldiğinde anlam kazanacağına inanıyoruz.

Bahsettiğimiz gibi kitabın oluşması, DEMOS Araştırma Merkezi'nin uzun soluklu kolektif gönüllü çalışmalarıyla şekillendi. Toplumsal cinsiyet ve barış çalışmalarına dair ilk araştırma kitabımız çıktığı günden bu yana derleme kitap için bizimle birlikte kafa yoran, desteğini esirgemeyen Mert Onur olmasaydı bu çalışma mümkün olmazdı. Yazıların çevirisini üst-lenen Dicle Çakmak, Özlem Barın ve Mina Çakmak'a, düzeltisini yapan Mustafa Çevikdoğan'a verdikleri emekten dolayı teşekkür ederiz. Ümit Özger'in toplumsal cinsiyet ve barış alanında kitap çıkarma fikrimizi kendisiyle paylaştığımız andan itibaren kitaba olan inancı ve desteği bize moral oldu. Kitabın nüvelerinin atıldığı, çevrimiçi kütüphaneye ait internet sitesini sevgili Özenç Eren oluşturdu. Son olarak, bu alanda yürüttüğümüz çalışmalara katılan, deneyimlerini paylaşan, yorum ve destekleriyle bizi her aşamada motive eden ve sonraki adımlarımızı daha güvenle atmamızı sağlayan barış aktivistlerine içten bir teşekkürü borç biliriz.

TOPLUMSAL CİNSİYET, ŞİDDET VE ÇATIŞMA DÖNÜŞÜMÜ

Cilja Harders¹

Giriş

Savaş ve barışın cinsiyetçi boyutlarını anlamak neden önemlidir? Sebebi basit ve bir o kadar da derin: Kadınları sürece dahil etmeden ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini göz önünde bulundurmadan resmî bir barış yapmak mümkün olsa da şiddetli çatışmayı toplumsal cinsiyet merceği kullanmadan *dönüştürmek* mümkün değildir. Bu yüzden, toplumsal cinsiyeti, analize temel bir kategori olarak dahil etmenin ampirik, teorik ve normatif sebepleri olduğunu savunacağım.²

İlk olarak, ampirik düzeyden bakıldığında, toplumlar da şiddetin farklı türlerine erişiminin ve bunların kulla-

---

¹ Freie Üniversitesi'nde profesör olan Cilja Harders, çatışma ve barış süreçlerinin toplumsal cinsiyet açısından incelenmesine dair çalışmalar yürütmektedir.

² Sarah Clasen, Ruth Streicher, Beatrix Austin ve Martina Fisher'e bu çalışmanın taslakları üzerine değerli yorumları ve tartışmalar için teşekkür ederim. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

nımının toplumsal cinsiyete dayalı bir şekilde düzenlendiği görülür. Örneğin, kadınlar orduya belli düzeylerde katılsalar da dünyadaki silahlı güçler hâlâ erkek çoğunlukludur. Devlet başkanları, diplomatlar, dışişleri ve savunma bakanları, dünyanın en zengin kişileri ağırlıklı olarak hâlâ erkektir. Kadınlar bu resme çoğunlukla bir istisna olarak veya şiddet mağduru olarak giriyor. Bu rol dağılımını verili kabul etmek ve araştırmayı tek bir alanla sınırlamak, dünya nüfusunun yarısının deneyim ve eylemlerini görmezden gelmek olurdu.

İkinci olarak, daha kavramsal bir düzeyde, savaş ve barış belirli şekillerde hem erkekleri hem de kadınları içeriyorsa bu özgül içerme ve dışarıda bırakma mekanizmalarını uygun şekilde ele alabilmek için devlet, barış, savaş, güvenlik ve demokrasi konusunda teorik anlayışımızı genişletmek zorundayız. Bu ise iktidar ilişkilerinin, devletlerin cinsiyetçi pratiklerinin, erkeklik ve kadınlıkların inşasının, hem maddi hem de sembolik veya söylemsel düzeylerini içerir. Bunları göz önünde bulundurmadığımız takdirde, şiddetli çatışmanın kökensel nedenleri ve bunların sosyal ve politik bağlamları ne anlaşılabilir ne de dönüştürücü bir şekilde ele alınabilir.

Üçüncü olarak, normatif bir perspektiften bakıldığında, kadınların yerel ve uluslararası savaş ve barış kurumlarına –parlamentolar, hükümetler, dışişleri ve savunma bakanlıkları, ordular, barış misyonları veya BM kurumları gibi– katılımının ve buralarda temsilinin sağlanmaması ciddi bir demokratik eksiklik oluşturur.³ Sonuç olarak, demokratik toplumsal cinsiyet politikaları ve kalıcı bir ba-

riş ve kalkınma oluşturmaya dönük politikaların içerdiği potansiyeller araştırılmadan bırakılmış olur. İlaveten, hiçbir demokratik devlet, bir toplumda bazı gruplara karşı –örneğin kadınlara ve çocuklara karşı ev içi şiddet ya da azınlıklara karşı kamusal şiddet ve diğer insan hakları ihlalleri gibi– yüksek düzeyde bireysel veya kolektif şiddeti kabul edemez.

Bu ampirik, teorik ve normatif argümanlar, geniş bir literatürde yine sırasıyla ampirik, kavramsal ve normatif yönelimli çalışmalar içerisinde daha detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. İlk grup çalışmalar, “Kadınlar nerede? Erkekler nerede? Neden böyle?” sorularını sorarak “kör noktalar” üzerine yoğunlaşmaktadır. Araştırmacılar daha çok verili çalışma alanlarının –ki bu alanlar ister barış misyonları, ordu, STK çalışmaları, insani yardım müdahaleleri olsun, ister çatışma ve kalkınma alanları olsun– “cinsiyetlendirilmesi”yle ilgilenmektedir.⁴ İkinci grup çalışmalar “ulusal güvenlik”, “uluslararası politika” ve “savaş” tanımlarının örtük cinsiyetçi boyutlarını ön plana çıkararak ana akım siyaset biliminin konularını kavramsal olarak ele almaktadır. Bu çalışmalar, örneğin ulus-devlet, ordu ve vatandaşlığın cinsiyetçi kavramsallaştırmaları arasındaki ilişkilere ışık tutmuştur.⁵ Üçüncü grup normatif çalışmalar ise teorik ve pratik olarak barışla ilgilenen çalışmalardır. Bunlar sıklıkla geçmiş veya halihazırdaki kadın ve barış hareketleriyle ilişkilenen ve daha barışçıl ve adil bir dünya vizyonu geliştirmeye dönük çalışmalardır. Bu çalışmaların birçoğu adaletsiz patriyarkal toplumsal

⁴ Enloe, 1990; Kerner, 2002; Ruff, 2002; Smith, 2009; <http://www.pew.org>

⁵ Yuval-Davis, 2003; Ruppert, 1998.

cinsiyet ilişkilerini, şiddetin kökensel nedeni olarak ele almaktadır.⁶

Bu çalışma, akademik tartışmanın geldiği son durumu özetleyerek ve bu tartışmaları toplumsal cinsiyete duyarlı pratiklerin zorluklarıyla ilişkilendirerek toplumsal cinsiyet ilişkilerinin çatışma dönüşümüyle bağlantısını tartışıyor. Özel ve kamusal, kolektif ve bireysel, fiziksel ve yapısal ya da sembolik şiddeti birbirine bağlayan cinsiyetçi bir “şiddetin sürekliliği”nin, savaş ve barışın uç noktalarını imlediği varsayımına dayanıyor.⁷ Bu yaklaşım, bir yandan devlet kurumları, toplumsal cinsiyet kimliği inşası ve şiddet gibi yapıların karşılıklı bağlantısına, diğer bir yandan da ikinci bölümde tartıştığım gibi bireysel faillğe vurgu yapıyor. İkinci bölümde ayrıca, kullanılan temel kavramları tartışıyorum ve özellikle iki soru dizisini ele alıyorum: Çatışma, şiddet, savaş ve barış birbirleriyle nasıl ilişkilidir ve ne şekilde cinsiyetçidirler; toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ilişkileri nasıl anlaşılabilir, nasıl şekillenir ve kalıcılışır? Üçüncü bölüm toplumsal cinsiyet ve şiddet ilişkisini, özellikle erkeklikler, kadınlıklar ve şiddet arasındaki ilişkiyi araştırıyor. Şu soruyu soruyor: Toplumsal cinsiyet ilişkileri ve şiddet nasıl ilişkilendirilir? Belirli cinsiyetçi rol algıları ve kimlikler, verili bir toplumda çatışmaların ele alınmasını nasıl etkiler? Toplumsal cinsiyet ilişkileri çatışma içinde değişir mi ve çatışma toplumsal cinsiyet ilişkilerine göre değişir mi? Daha genel olarak bu yaklaşım bir soru sorma yöntemi ortaya koyar: Toplumsal cinsiyet merceğiyle baktığımız zaman ne görürüz⁸ ki bu

---

⁶ Reardon, 1985; Holland, 2006; Peterson/Runyan, 1993.

⁷ Cockburn, 2004. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

⁸ Enloe, 2004.

mercek daha sonra zaman ve bağlam açısından farklı olan örneklerle de uygulanabilsin? Dördüncü bölüm, çatışmaların toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı şekillerde nasıl dönüştürülebileceğini sorarak bu perspektifin çatışma dönüşümü pratiklerine nasıl uygulanabileceğine dair bazı öneriler getiriyor. Son olarak, sonuç bölümü cinsiyetlendirilmiş çatışma dönüşümü çalışması yapmanın bazı açmazlarını tartışıyor.

Temel Kavramlar

İnsanlar, bağ ve ilişki kurmaya meyillidir; bu da onları kırılgan kılar ve onlara başkalarının alanını ihlal etme gücü verir. Bu özsel insani kırılganlık, ancak belirli koşullar altında mağduriyete ve şiddete yol açar. Toplumlar buna yönelik önlemler alır: Kolektif ve bireysel şiddeti kurumsal iktidar ilişkileri içinde kurumsallaştırır, düzenler, sivilleştirir ya da serbest bırakırlar. “Meşru” ve “gayrimeşru” şiddet tanımı yapar ve şiddetin kullanımına veya önlenmesine yönelik resmî ya da gayriresmî kuralları uygulamak üzere kurumlar yaratırlar. Bu süreçler, kültürel ve tarihsel olarak çeşitlidir. Şiddetin cinsiyetçi düzeni, devlet, ordu, bürokrasi, eğitim sistemi ve aile gibi kurumlar aracılığıyla kurulur.⁹ Dinî inanışlar, dil ve sembolik düzen içinde taşınırlar. Dinamikler ve toplumsal cinsiyet, sınıf, “ırk” ve diğer “kimlikler” doğrultusunda düzenlenirler.

Çatışma, Şiddet, Savaş ve Barış: Toplumsal Cinsiyetlendirilmiş Bir Bakış

Barış ve çatışma araştırmacıları, uluslararası hukuktan (sosyal) psikolojiye kadar uzanan birçok farklı yaklaşım kullanırlar. Şiddetli çatışmaların sebeplerini, gelişimlerini ve karakteristiğini, şiddeti önlemenin yollarını ve şiddetin sebep ve sonuçlarının üstesinden nasıl gelinebileceğini analiz ederler. Barış araştırmaları ayrıca barışın önkoşulları, önündeki engeller ve barış pratikleri üzerinde yoğunlaşır.¹⁰ Beklendiği üzere, perspektiflerin ve disiplinlerin genişliği alanda kullanılan bir dizi farklı terimde yansımaları bulur: Birkaçından bahsedecek olursak çatışma çözümü, çatışma anlaşması, çatışma yönetimi, çatışmanın önlenmesi, çatışmanın dönüşümü, barış ittifakları, barışı koruma, barış yapma, barış inşası gibi kavramları sayabiliriz.

Yine de (şiddetli) çatışmayla ilgili alanda iki temel perspektif görebiliriz: çatışma çözümü arayışına yönelik operasyonel perspektifler ve dönüştürücü perspektifler. Çatışma yönetimi, resmi araçlar (erken uyarı, önleyici diplomasi, yaptırımlar, zorlayıcı eylem vs.) kullanarak devlet ve formel aktörler üzerinde yoğunlaşır. Çatışma dönüşümü ise insani güvenliğin sağlanması ve temel insani ihtiyaçların temin edilmesini üstlenip adalet ve uzlaşmayı destekleyerek kolektif şiddetin temel toplumsal nedenlerini ele almayı amaçlar.¹¹

Devlet odaklı bir operasyonel yaklaşım olarak çatışma yönetimi düşüncesi, realist veya neo-realist uluslararası

¹⁰ Adolf, 2009; Seigrist, 1995. Arşivi - <https://rantey.org>

¹¹ Reimann, 2004.

ilişkiler teorisiyle yakından bağlantılıdır. Bu teori, örtük erkek merkeziliği (*androcentrism*) yüzünden ve devlet odaklı olması nedeniyle eleştirilmiştir,¹² ki devleti neredeyse klasik erkek rol modelleri doğrultusunda tasvir eder: Devletler (ve erkekler) özerklik arayışı içindedir, hedeflerine ulaşmak için güç kullanırlar ve nihai güç aracı ise şiddet kullanma kapasitesidir. Sonuç olarak, çatışma alanında klasik yaklaşımlar, ağırlıklı olarak ordu veya diğer güç odaklarına dayanma eğilimindedir.

Temel ihtiyaçlara odaklanan bir strateji olarak çatışma çözümü (bazıları için çatışma dönüşümü) John Burton¹³ tarafından geliştirilmiştir ve yukarıda betimlenen çatışma yönetiminin düştüğü bazı tuzaklardan kaçınır. Temel ihtiyaçlar yaklaşımı, devlet -merkezli olmak yerine halk-merkezlidir. Formel diplomatik araçlarla şiddeti yönetmek yerine şiddetin temel nedenlerini hedef alır. Toplumsal cinsiyet açısından ise maalesef yetersiz bir yaklaşımdır. Toplumsal cinsiyete ilişkin meselelerin, çatışma dinamikleriyle ve şiddetin artması veya azalmasıyla yakından bağlantılı olduğuna ilişkin derin bir kavrayışa sahip olmadığı gibi, uzunca bir süre "kadınları ekle ve karıştır"¹⁴ yaklaşımını kullanmıştır.¹⁵

Feministler ve toplumsal cinsiyet araştırmacıları, dar kapsamlı savaş (yapma) ve/veya barış (inşa etme) kavramlarını sorgulayarak ve özellikle farklı şiddet türlerinin bir-

¹² Tickner, 2001.

¹³ Burton, 1990.

¹⁴ Bu ironik deyiş ilk olarak eleştirel kalkınma çalışmalarında kullanılmıştır. Toplumsal cinsiyete duyarlı olmayan yaklaşımların, çatışma, şiddet vb. (derin cinsiyetçi) kavramları yeniden düşünmeden kadınları analize dahil ettikleri anlamına gelir.

¹⁵ Reimann, 2004.

biriyle bağlantısına vurgu yaparak bu ana akım tartışmalara meydan okudular. Toplumsal cinsiyet araştırmacıları, kişisel deneyimin mikro düzeyine odaklanarak ve özel addedilen alandan başlayarak, örneğin, devletin “kamusal” güvenliğin ve “özel” güven-sizliğin üreticisi olarak bir hayli ikircikli olan rolünü tartıştılar: Devletler arasında pekâlâ bir barış durumu olabilir ama bir devlet vatandaşlarının tümünün güvenliğini sağlayamazsa, örneğin, ev içi şiddetin derecesi veya azınlıklara yönelik şiddetin derecesi çok yüksekse şiddet “özelleşmiş” ve güvenlik toplumun sadece bazı kesimleri için sağlanmış demektir.¹⁶

Dolayısıyla bu yaklaşımın “savaş” ve şiddetin farklı türleri arasındaki ilişkiyi anlamamıza olanak sağlayan sonuçları olacaktır. Bu bakış açısından savaş (veya şiddet), devletler veya örgütlü gruplar arasında süregiden kolektif şiddetle sınırlı değildir. Savaş, daha ziyade, gerilimin tırmanması veya azalmasının toplumsal dinamikleriyle biçimlenen kolektif şiddetin özgül bir türü olarak çerçevelenmelidir.¹⁷ Bu durumda savaş birçok şiddet türünden sadece birini temsil eder. Savaşlar, toplumsal etkileşimin; insanların, gerilimin tırmanması dinamiği içine girdikleri durumun bir ürünüdür. Dahası toplumlar, bireysel düzeyde şiddetin kullanımına “izin veren” girift maddi ve sembolik yapılar geliştirirler. Şiddet, bireyselliği sahnelemenin bir aracı olarak da kullanılabilir. Tüm bu yapı ve pratikler derinden cinsiyetçidir. Örneğin birçok toplumda, şiddet kullanma yetisi eril toplumsal cinsiyete atfedilmiştir. Dolayısıyla “erkeklik”, erkekler şiddet kullandığında görünür olur. Aynı zamanda erkekler bu doğrultuda yar-

¹⁶ Zwingel, 2002, 110-111; Elwert, 2006, sivi - <https://rantey.org>

¹⁷ Elwert *et al.*, 1999, 10.

gılanırlar –ki şiddet kullanmak istemeyen erkekleri tanımlamada birçok pejoratif kelime de kullanılır. Örneğin orduda idari görevlerde çalışan erkekler “hanım evlatları” veya “ayakçı ufaklıklar (*suppo weenies*)” olarak adlandırılırlar.¹⁸

Araştırmacılar arasında şiddetli çatışmanın kökensel sebepleri üzerine genellikle çok az bir uzlaşma vardır. Kadın ve erkek araştırmacılar tarih boyunca savaşın sebepleri üzerine zengin ve birbirinden farklı düşünceler üretmişlerdir.¹⁹ Bu konuya ilişkin tartışmada farklı birkaç eğilim mevcut. İlk olarak, uluslararası ilişkiler teorisinde anlaşıldığı üzere savaş, sistemli bir asimetri ve anarşinin ürünü olarak görülebilir. Bu anlayışa göre devletler ana aktörlerdir ve uluslararası sistemin yapısı savaşın ana nedenidir. İkinci olarak antropolojik yaklaşımlar, savaşın insanın saldırganlık potansiyeliyle açıklayabilirler. Bu yaklaşım sıklıkla biyoloji ve hatta genetiğe dayandırılır. Üçüncü olarak, bazı aktör-yönelimli yaklaşımlar, gücünü garantileme, politik ideolojiler ve ekonomik kazanımlar elde etme veya sosyal adaletsizliğe karşı mücadele etmeye yönelik insani ilginin/çıkarın şiddetli çatışmada temel etken olduğunu ileri sürerler. Dördüncü olarak, (bir devletin iç yapısının dış ilişkilerini güçlü bir şekilde etkilediğini savunan) iç politika argümanı ise zayıf ve demokratik olmayan devletlerin savaşa yol açacaklarını düşünür.

Feminist düşünce, özellikle bu dördüncü perspektife, katılım ve temsiliyet alanında, refah devletinin örgütlenmesinde veya demokrasinin felsefi temellerinde var olan

¹⁸ Eifler/Seifer, 1999; Apelt/Dames, 2001. <https://rantey.org>

¹⁹ Daase, 2003,176; Sahm *et al.*, 2002; Adolf, 2009.

cinsiyetçi yaklaşımların analizlerine dayalı oldukça etkileyici bir kavrayış geliştirerek katkıda bulunmuştur.²⁰ Mevcut literatür bu argümanları niceliksel verilerle desteklemektedir. Örneğin, Mary Caprioli²¹ ve Erik Melander²² devlet davranışı, toplumsal cinsiyet adaleti ve demokrasi arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Özel ve kamusal alanların, en az iç politika ve uluslararası alanlar kadar derin şekilde bağlantılı olduğu yolundaki feminist iddiayı ve içeride barışçıl toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dışarıda devlet davranışları üzerinde olumlu bir etkisi olacağını doğrulamaktadırlar.²³

Dolayısıyla feminist bir perspektif, iç politika ve uluslararası alanı sistematik bir şekilde ilişkilendirir ve adil olmayan toplumsal cinsiyet ilişkilerini savaşın kökensel sebebi olarak ele alır:

[...] barışın, ekonomik adaletin ve ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanması toplumsal tahakküm ve tabiiyet ilişkilerinin aşılmasından ayrı düşünülemez; gerçek bir güvenlik sadece savaşın olmamasını değil aynı zamanda eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerinin de dahil olduğu adil olmayan toplumsal ilişkilerin ortadan kaldırılmasını gerektirir.²⁴

Tartışmamız bağlamında şiddet çoğunlukla iki şekilde düşünülmüştür: Önce, doğrudan fiziksel şiddet olarak. Böyle bir şiddetin yokluğu (ve yakın zamanda böyle bir şiddet tehdidinin bulunmayışı) negatif barış olarak adlandırılmıştır. İkinci olarak ise yapısal, sembolik ve kültürel

---

²⁰ Pateman, 1988; Sauer, 2009.

²¹ Caprioli, 2005.

²² Melander, 2005.

²³ Clasen/Zürcher, 2009. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

²⁴ Tickner, 1992, 128.

şiddeti içeren daha geniş bir şiddet çeşitliliği vardır.²⁵ Johan Galtung, yapısal şiddetin bir birey veya grubun potansiyel gelişiminin engellendiği, örneğin iktidar ve kaynakların eşitsiz dağılımının söz konusu olduğu durumlarda ortaya çıktığını savunur.²⁶ Daha az doğrudan, fiziksel olmayan bu şiddet biçimlerinin bulunmayışı “olumlu barış” hakkında kapsayıcı yaklaşımlar oluşturulmasının ön koşuludur.

Barış araştırmaları alanında şiddetin (ve barışın) daha geniş veya daha dar şekillerde kavramsallaştırılmasının faydaları ve gerekliliği hakkında, burada ayrıntılı bir şekilde incelenmesi mümkün olmayan, uzun zamandır süregelen ve farklılaşan bir tartışma mevcuttur.²⁷ Britanyalı barış aktivisti ve sosyolog Cynthia Cockburn, şiddeti, bir “şiddet sürekliliği” olarak düşünmemizi önerir:

[...] Toplumsal cinsiyet, kişisel olandan uluslararası olana, evden arka sokakta sıralanan tanklara ve gizli bombacının sortisine uzanan geniş bir düzlemde farklı noktadaki şiddeti birbirine bağlar: barış zamanlarında koca dayığı ve evlilik içi tecavüz, eve kapatılma, “drahoma” yakmaları, töre cinayetleri ve kadın sünneti; savaşta tecavüz, zapt etme, fuhuş ve cinsel işkence.²⁸

Şiddetin sürekliliği fikri bu sürekliliği durdurmak veya dönüştürmek isteyenler açısından bazı kavramsal ve pratik sorunlar ortaya koyar. Nereden başlanmalı? Ele alınması gereken en acil şiddet biçimleri hangileridir? Şiddetin farklı biçimleri ve dereceleri arasındaki eşik nasıl ta-

²⁵ Hagemann-White, 2001.

²⁶ Galtung, 1972; Confortini, 2006.

²⁷ Moser/Clark, 2001; Sengehaas, 1995; Brock, 1996. <http://www.unhcr.org>

²⁸ Cockburn, 2004: 43.

nımlanmalıdır? Meşru şiddet türleri var mıdır? Eğer varsa, olası hangi şekillerde meşrulaştırılabilir?

Bu soruların burada ayrıntılı bir şekilde tartışılması mümkün olmasa da Clasen'ın Cinsiyetlendirilmiş Barış Endeksi kullanılarak hazırlık düzeyinde bazı önerilerde bulunulabilir.²⁹ Cinsiyetlendirilmiş Barış Endeksi bir toplumun barışçıl durumda olmasının derecesini süreç odaklı barış kavramsallaştırmasıyla ölçer. Bu, barışın verili bir durum veya tanımlanmış bir hedef olmadığı, değişime açık olan toplumsal süreçlerle sürekli yaratılması gerektiği anlamına gelir. Clasen, negatif barıştan (savaşın olmaması durumu) barış kültürünün oluşmasına doğru ilerlemeyi temsil eden olumlu barış durumu için üç koşul tanımlar. İlk olarak, kadınların ve erkeklerin güvenli bir şekilde fiziksel varlıklarını devam ettirebilmeleri (*existenzerhaltung*) barışın asgari koşulunu oluşturur. Bu, dengeli bir cinsiyet nüfus oranı, ev içi şiddetin düşük düzeyde olması ve yine kamusal şiddetin düşük düzeyde olmasıyla ölçülebilir. İkinci olarak, iyi bir hayat sürebilme olanağının (*existenzentfaltung* [kendini gerçekleştirme -ç.n.]) güvence altına alınması. Bu, bir toplumda yaşam beklentileri, okuryazarlık, okula gidebilme, doğurganlık ve kadınların ekonomik ve politik katılımı açısından toplumsal cinsiyet adaletinin derece-siyle ölçülebilir. Üçüncü ve çatışma dönüşümü için en önemlisi ise şudur: Yaşam tarzlarının ve rollerin çoğulcu varoluşu (*rollenpluralismus*) bir barış kültürüne doğru son temel basamağı oluşturur. Bu, bir toplumdaörneğin azınlıklara, özellikle eşcinsellere yönelik ayrımcılığa bakılarak ölçülebilir.

Buraya kadarki tartışmanın ışığında ihtiyacımız olanın, şiddetin kökensel sebeplerine ilişkin çok nedenli ve çok boyutlu, farklı şiddet türleri ve şiddetin tırmanmasının farklı düzeyleri arasındaki toplumsal cinsiyete dayalı bağlantılara duyarlı bir model olduğu görülüyor. Kolektif ve bireysel şiddet, toplumsal cinsiyete dayalı sosyal süreçlerin ve etkileşimlerin bir sonucu olarak görülmelidir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyetlendirilmiş bir toplum ve devlet teorisi, farklı toplumsal, politik ve sembolik şiddet düzenlerini anlamak (ve değiştirmek) için gereklidir.

Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

Toplumsal cinsiyet önemlidir. Erkek veya kadın olmak, yıllık küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu³⁰ tarafından belgelendiği üzere, tüm dünyada maddi ve sembolik kaynaklara ve haklara erişimde bir farklılığı içerir.

Fakat bu basit (ve basitleştirilmiş) hakikatin dışında, “toplumsal cinsiyet” kavramı ve içerdikleri hakkında uzun süredir anlaşmazlıklara da neden olan bir tartışma devam etmektedir. Judith Lorber, toplumsal cinsiyeti “üç yapısal ilkeye dayalı bir toplumsal kurum: insanların ‘kadınlar’ ve ‘erkekler’ olarak iki toplumsal gruba bölünmeleri; bunlar arasında gözlenebilir toplumsal farklılıkların oluşumu ve bu gruplara toplumsal olarak üretilen farklı-

lıklar tarafından meşrulaştırılmış şekilde ayrı biçimlerde davranılması” olarak tanımlar.³¹

Ben bu çalışmada “toplumsal cinsiyet ilişkileri”ni, toplumsal cinsiyetin ilişkisel bir kategori olduğunu vurgulamak üzere kullanıyorum. Birçok toplumda bu, Lorber’in işaret ettiği gibi “erkekler” ve “kadınlar” arasındaki ilişkiye karşılık düşer. Aynı zamanda –bir kurum olarak– toplumsal cinsiyet, yapısal ve süreçsel bir boyuta sahiptir. Bu, içinde yaşadığımız toplumsal, ekonomik, kültürel, dilsel ve dinsel sistemlerin stabil kalmaya eğilimli olduğu anlamına gelir. Bu yapılar, bireysel davranış ve inanışlarımızı derinden etkiler. Bireyler ve gruplar, bu yapılar içinde hareket eder ve eylemleri aracılığıyla içinde yaşadıkları yapıları biçimlendirir ve değiştirirler. Toplumsal cinsiyetin yapısal ve süreçle ilişkili boyutlarının nasıl bir etkileşim içinde olduğu sosyal ve feminist teori içinde süregiden bir tartışma konusudur.

Bu bağlamdaki ilk tartışma, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiye odaklanır. Biyolojik cinsiyetin, toplumsal olarak inşa edilmiş toplumsal cinsiyetten ayırt edilebileceği varsayımından başlar. Geleneksel anlayışa göre eril ve dişil cinsiyetler çok büyük oranda farklılaşır: Farklı genlere, farklı fiziksel kapasitelere ve bedensel yapılabirliklere (doğum yapabilme gibi) sahiptirler. Oysa eril ve dişil bedenler farklı olsalar da grup içi farklılıklar kadınlar ve erkekler arasındaki ortalama farklılıklardan çok daha fazladır.³² Dahası, bu fiziksel farklılıklara atfettiğimiz anlamlar doğal değil, toplumsal süreçlerin ürünü-

---

³¹ Lorber, 2008: 538.

³² Savaşın Üçüncü Boyutları kitabı Arzuhan Altınbaşoğlu’na atıfta bulunarak tartışma için, bkz. Goldstein, 2001.

dür. Post-yapı-salcı teorileştirme, hem cinsiyetin hem de toplumsal cinsiyetin, sadece iki cinsiyet olduğu fikrini dayatan bir “heteroseksüel matriks” içinde toplumsal olarak üretilen kategoriler olduğu gerçeğine dikkatimizi çekmiştir.³³ Bedenlere, davranışlara ve deneyimlere toplumsal cinsiyete dayalı anlamlar atfetme süreçleri sıklıkla gerisingeri doğayla ilişkilendirilme eğilimi gösterir. Bu ise “uygun şekilde” toplumsal cinsiyetlendirilen “kadınlar” ve “erkekler”in üretimi için gerekli olan çok katmanlı, biteviye bireysel ve kolektif çabaları görünmez kılar. Diğer yandan, toplumsal cinsiyet çeşitliliği üzerine yapılan çapraz kültürel araştırmalar gösteriyor ki “cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında basit, evrensel, kaçınılmaz veya ‘doğru’ bir mütekabiliyet yoktur ve biyolojik cinsiyetin (anatominin) Avro-Amerikan ayrıcalıklaştırılması evrensel değildir”.³⁴

İkinci bir tartışma, faillik ve yapı, “toplumsal cinsiyeti yapma (*doing gender*)” ve “toplumsal cinsiyetin yapılıyor oluşu (*gender being done*)” arasındaki ilişkiye odaklanır. “Toplumsal cinsiyeti yapma” faillik boyutunu vurgular. Bu konuşurken, yemek yerken, kıyafetlerimizi seçerken, gülerken, kariyerimizi geliştirirken, çocuk yetiştirirken ya da doktora giderken bilinçli veya bilinçsiz, istekli veya isteksizce toplumsal cinsiyet ilişkilerini (yeniden) ürettiğimiz anlamına gelir. Bu süreçler, bağlama özgü ve zamana bağlı süreçlerdir. “Kadın işi” konusunda değişen Avrupalı algıyı ele alalım: Sekreterlik, eğitimin kadınların çoğunluğu ve birçok erkek için erişilebilir olmadığı yüzyıllarda erkek egemen bir alan olmuştur; “tipik” bir kadın işi ol-

³³ Knapp, 2001. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

³⁴ Nanda, 2000: 2; Tuider, 2007.

ması ise son altmış yılda gerçekleşmiştir.³⁵ “Toplumsal cinsiyetin yapıyor oluşu” ise bireysel tercihlerimize rağmen edimlerimizi ve algılarımızı biçimlendiren farklı sembolik, maddi ve kültürel yapılara göndermede bulunur. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin sosyal örgütlenmesinin (devlet kurumları gibi) kurumsal ve yapısal boyutunu içerir. Örneğin, kadınların çoğunluğu tam siyasi haklarını erkeklerden 200 yıldan fazla bir süre sonra elde etmişlerdir. Fransa’da, 1789 Devrimi’nin ülkesinde kadınlar, haklarının tamamını ancak 1948’de kazanmışlardır. Bir de ücretlere, yönetici pozisyonlarında kadınların temsili ve refaha erişim açısından toplumsal cinsiyete dayalı bölünmüş emek piyasasına bakalım. Refah hizmetleri, toplumsal cinsiyet rollerini içeren belli bir aile modelini yeniden üretir. Örneğin, Almanya vergi ve sosyal sistemi hâlâ kadınların evde kaldığı ve çocuklara baktığı, erkeklerinse ücretli bir işte çalıştığı epey geleneksel bir ilişki biçimine ayrıcalık tanımaktadır.

Üçüncü bir tartışma ise “kesişimsellik (intersectionality) tartışması” olarak adlandırılan tartışmadır. Toplumsal cinsiyetin ilişkisel bir kategori olduğunu ve farklılaşmanın ilişkisel bir süreç olduğunu belirtmiştim: “Dişil” “eril”den , “yoksul” “zengin”den, “siyah” “beyaz”dan ayrı anlaşılamaz. Elbette “erkekler” ve “kadınlar” arasında bir farklılaşma söz konusudur; fakat aynı zamanda her iki grup içinde de farklılaşmalar vardır. Dolayısıyla, bir ho-

---

³⁵ Bunu sekreterliğin prestij kaybettiği imasının izlemesi ve sekreterlik ücretlerinin genellikle düşük olması ise toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yapısal boyutuna işaret eder. Toplulumlarımızda bir mesleğin ağırlıklı olarak “kadın işi” olarak algılanması, mesleğin değersizleştirildiğini kanıtlayan yeteri kadar örnek mevcuttur (Campa ve diğerleri, 2009).

mo-sosyal ve hetero-sosyal “farklılık eksenini” vardır.³⁶ “Homo-sosyal farklılıklar”, kadın iş insanı ile onun istihdam ettiği çocuk bakıcısı arasında olan farklılıklardır. Bu iki kadın arasındaki sınıfsal farklılığa ek olarak, aralarında ırksal veya etnik farklılıklar –örneğin siyah veya beyaz arasında– olabileceği gibi göçmenler ve egemen toplumsal grubun üyeleri arasındaki farklılıklar da olabilir. “Hetero-sosyal farklılaşma” ise kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkları ifade eder. Burada da sınıf, etnik köken, din, yaş, engellilik, cinsel yönelim ve bireysel tercihler gibi kategoriler etkileşim içindedir. Farklılık kategorilerinin bu komplike ağı “kesişimsellik” olarak adlandırılmaktadır.³⁷

Bu tartışmalar boyunca toplumsal cinsiyet ilişkilerinin çeşitli kavramsallaştırmalarının politik sonuçları hakkında temel anlaşmazlıklar olmuştur. Kadınlar paylaştıkları toplumsal cinsiyete bağlı şekilde “kadın olarak” kimlik politikası izlemeli midir ya da bu gibi stratejiler erkeklerin ve diğer kadınların dışarıda bırakılmasına yol açar mı? Feminist barış politikaları daha çok evrensel insan haklarına mı yoksa farklılık politikasına mı dayanmalıdır?³⁸

Toplumsal cinsiyetin –“erkeklikler” ve “kadınlıklar”ın özsel nitelikler yerine, atfedilen ve yer değiştiren anlamlara sahip olduğu güç ilişkileri olarak– kesişimsel bir kavramsallaştırmasını kullanmak önemli pratik sonuçlar barındırır: Adil olmayan bir toplumsal cinsiyet düzeninin ve sosyal düzenin sürekliliği ve dayanıklılığını, örneğin erkeklerin başka erkeklere, kadınlara ve çocuklara karşı şid-

³⁶ Knapp, 2001.

³⁷ McCall, 2001; Klinger/Knapp, 2008.

³⁸ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için <https://banyaz.org> “İkilemler ve Perspektifler” başlıklı bölüm.

det kullanmasını, “şiddet” ve “erkeklik” arasındaki bağlantıyı doğal ve değişmez kabul etmeksizin analiz etmimize yardımcı olur. Aksine (doğal ve değişmez kabul etmek yerine), toplumsal cinsiyete dayalı basmakalıp düşünceleri sorgulamamıza ve ilişkili yapıların olası işlevlerini araştırmamıza yardımcı olur. Sarah Clasen ve Susanne Zwingel, örneğin Guatemala’da kadın cinayetlerinin neden çok yüksek olduğunu anlamak için kolonyal deneyim ve sınıf mücadelesinde kökleri olan uzun ve son derece şiddetli iç savaş tarihine bakmamız gerektiğini göstermiştir. Yine sonrasında Guatemala’ya dönmeye zorlanmış ve orada “maras” olarak yeniden örgütlenmiş olan kentli gençlik çetelerinin oluşmasına yol açmış Amerikan göçmen politikalarına bakılmalıdır. Aynı şekilde Guatemala’daki alt sınıftan erkek çocuklar ve erkeklerin ekonomik durumlarına da bakılmalıdır.³⁹

*Habitus, Hegemonya, Toplum ve Devlet:
Yapı ve Fail Arasındaki İlişkiyi Anlamak*

Modern eleştirel ve feminist teorinin merkezî sorularından birisi, toplumsal cinsiyete dayalı farklılaşmanın nasıl cinsiyetçi bir değersizleştirme ve hiyerarşi sistemine dönüştüğü ve böylesi adaletsiz bir sistemin nasıl sürdürüldüğüdür. Bu sorunun bir dizi farklı yanıtı vardır. Yukarıda işaret edildiği gibi fail ve yapı arasındaki ilişki –bireysel irade ve karar verme ile erişimimizin ötesinde olan yapılar arasındaki ilişki– merkezî bir öneme sahiptir.

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu, bu ilişkiyi anlamak üzere “habitus” ve “sosyal alan” kavramlarını geliştirmiş-

tir. Habitus, “dayanıklı, yer değiştirebilir temayüller, yapılandıran yapılar olarak işlev görmeye ön eğilimli yapılandırılmış yapılar sistemi” olarak tanımlanır.⁴⁰ Dolayısıyla habitus, süregiden toplumsal yapılar ile seçimleri, inançları, arzuları ve algılarıyla farklı bireysel eyleyiciler arasındaki bağlantıdır.

Bourdieu bir kişinin habitusunun aynı zamanda derin bir şekilde hem cinsiyetlendirilen (*gendered*) hem de cinsiyetlendiren (*gendering*) olduğunu vurgular.⁴¹ Habitus, bireysel eyleyicilik ile (örneğin “iyi kadın/erkek” gibi davranmaya karar verme) toplumsal ve politik yapıları (“iyi kadın/erkek” olmaya ilişkin eğitim, sosyal alanda deneyim, devlet kurumları, semboller, normlar vs.) bağlantılandırır. Ayrıca, Bourdieu’ya göre habitus bir “sosyal alan” içinde gerçekleşen deneyim ve etkileşim yoluyla şekillenir ve bizzat fiziksel anlamda cisimleşmiş olduğundan bedensel bir hadisedir (Bourdieu, 1977, 76). Habitusu “doğal” olarak görürüz çünkü çok erken yaşlardan itibaren kelimenin tam anlamıyla içimizde kök salmıştır. Joshua Goldstein, örneğin, çocukların eğitimindeki toplumsal cinsiyetlendirilmiş farklılıkların –özellikle erkeklerin sert yetiştirilmesi– savaşa gitmek isteyen erkekler ve kadınlar yaratmada en önemli faktör olabileceğini iddia eder.⁴²

Toplumsal cinsiyetlendirilmiş habitus, erkekliklerin ve kadınlıkların oluşturuucu ilkesidir.⁴³ Tarih boyunca dünya genelinde erkeklik ve kadınlık habituslarının pratiklerinde ve kavranışında büyük değişimler olmasına rağmen, top-

---

⁴⁰ Bourdieu, 1977: 73.

⁴¹ Bourdieu, 1977: 94; Bourdieu, 2001.

⁴² Goldstein, 2001: 406. RAE Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

⁴³ Meuser, 1998: 115.

lumsal cinsiyet habitusunun hâkim özellikleri de vardır: uygun davranışlar, dil ve bedenler hakkında paylaşılan beklentiler. Erkeklikler bakımından bu gayet özgün hâkim biçimler, “hegemonik erkeklik” olarak adlandırılmıştır (Connell, 1995). Kavram, erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkları olduğu kadar erkekler arasındaki farklılıkları da vurgular.⁴⁴ Gramsciyeen anlamda hegemonya, hâkimiyetin ana veya tek aracı olarak kaba kuvvet kullanmadan hâkimiyet kurabilme gücünü ifade eder. Toplumsal cinsiyet ilişkilerine uygulandığında bu, “kadınlar” ve aynı zamanda tâbi durumdaki erkeklerle ilişkisinde bazı erkeklik biçimlerinin güçlü bir biçimde ayrıcalıklı kılınmasının çoğunlukla “bir grubun toplumsal hayatta önde gelen bir pozisyonda olduğu iddiasında bulunduğu ve bunu sürdürdüğü bir kültürel dinamik” içinde rızaya ve gönüllü tabiiyete dayalı olduğu anlamına gelir.⁴⁵ Yukarıda kesişimsellik hakkındaki tartışmada görüldüğü gibi bazı kadınların kısmi olarak güçlendirilmesi rızanın önkoşulu olabilir. Deniz Kandiyoti, bunu uygun bir şekilde kadınlara önerilen “patriyarkal müzakere” olarak adlandırmıştır.⁴⁶ Bu toplumsal sözleşme içerisinde kadınlar; anneler, kız kardeşler ve kayınvalideler olarak aile rolleri çerçevesinde güvenlik ve koruma kazanırlar. Buna karşılık da daha genç ve bağımlı kadınlara patriyarkal düzenin kurallarını dayatırlar.

---

⁴⁴ Bu yazıdaki “Toplumsal Cinsiyet İlişkileri ve Şiddet” başlıklı bölüm şiddetin meşru kullanımına yönelik toplumsal cinsiyete dayalı algıların nasıl sistematik şekilde kadınları ve erkekleri içerdiğini anlatacak. Saldırgan, güçlü ve şiddete başvuran erkeklikler sadece pasif, güçsüz ve kırılgan kadınlıklarla ilişkilendirilerek kurulabilir.

⁴⁵ Ibid., 77. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

⁴⁶ Kandiyoti, 1988.

Erkek egemenliği kadınlara “hetero-sosyal” olarak uygulanırken yoksul, eşcinsel ya da azınlığa mensup erkekler gibi hegemonik olmayan erkekliklere “homo-sosyal” olarak uygulanır. Yine de tüm erkekler, hatta tabi durumda veya suç ortağı erkekliklere hapsedilmiş olanlar bile “patriyarkal kâr payından” faydalanır. Bunlar yapısal faydalardır; erkeklerin payına bireysel davranışları ve algılarından bağımsız olarak düşer.⁴⁷ Mesela toplumsal cinsiyete göre bölünmüş emek piyasası, işverenlerin kadınlara aynı pozisyondaki erkeklerin çoğunluğundan daha az bir ödeme yapmayı önermesini sağlar.

Her ne kadar hegemonik erkeklik ve kadınlık bir model temsil etse de –bir başka deyişle kadınlar ve erkeklerin çoğunluğunun hayatlarının karmaşıklığını tam olarak yansıtmasa da– kadın ve erkek habitusu içine, yapısal tarafta ise devlet ve toplum kurumları içine gömülüdürler. Birgit Sauer, bu durumu devletin “erkekliği” olarak tanımlar. Sauer, devletin içirme ve dışlamayı –örneğin eğitime, sağlığa, işe, refah hizmetlerine, konut hakkına ya da politik katılıma erişim gibi– organize ettiği yöntemlerin hem patriyarkal hem de aynı zamanda şiddete dayalı olduğunu öne sürer.⁴⁸

Devlet üzerine politik teorilerin feminist bir okumasına dayanarak, Sauer ve diğerleri, devletin elinde tuttuğu güç/şiddet tekeli altında kolektif şiddetin sivilleşmesinin her zaman tamamlanmamış olduğunu göstermişlerdir. “Kardeşlik sözleşmesi” bir cinsel sözleşmedir, tıpkı Pa-

---

⁴⁷ Connell, 1995; Connell/Messerschmidt, 2005. Gücün, sınıf ve “ırk” a göre de dağıldığı göz önünde bulundurulacak olursa kesişimselliğin sıklıkla bu basit güç hiyerarşisiyle çatıştığını vurgulamak önemlidir.

⁴⁸ Sauer, 2009: 61.

teman'ın ileri sürdüğü gibi.⁴⁹ Bu sözleşme, ev içi alanı düzenlenmemiş kadınları, çocukları ve azınlıkları patriyarkal bağımlılık ve kırılganlık durumunda bırakırken kamusal alanda erkek kardeşler topluluğuna barış ve katılım olanağı sağlar. Demokratik bir yapıda yasa ile düzenlenen ve kontrol edilen iktidar tekeli, aile içi şiddete karşı yasaların çıkarılması ve uygulanmasının zorluğunun gösterdiği gibi bu özel alana ancak son zamanlarda genişletilmiştir.

Sauer, geniş bir şiddet kavramsallaştırması kullanarak devlet-toplum ilişkilerinin, ekonomik, sosyal, üremeye ilgili ve politik alanlardaki güvensizlikte yerleşik toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ilişkileri olduğunu savunur.⁵⁰ Bu, kadınlık-erkeklik söylemlerini ve oluşumlarını da içerir. Birçok toplumda erkeklikler "ihlal etme gücü"yle ilişkilendirilirken, kadınlıklar ise "kırılganlığa açık olma"yla ilişkilendirilir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet ilişkileri, kadınların "kırılganlığını" sistematik olarak (yeniden) ürettikleri gibi, aynı zamanda (örtük) şiddet ilişkileridir. Toplumsal cinsiyetlendirilmiş habitus kavramı önemli pratik sonuçlar barındırır. Adil olmayan toplumsal cinsiyet düzeni ile sosyal düzenin dayanıklılığını ve sürekliliğini, "şiddet" ve "erkeklik" arasında doğal ve değişmez bir bağlantı olduğunu iddia etmeksizin, şiddet kullanımını içerecek şekilde analiz etmemize yardımcı olur. Dahası, şiddet kullanımına yönelik toplumsal cinsiyete dayalı önyargıları sorgulamamızı ve benzeri yapıların olası işlevlerini araştırmamızı sağlar.

---

⁴⁹ Pateman, 1986.

⁵⁰ Sauer, 2009: 63.

Toplumsal Cinsiyet İlişkileri ve Şiddet

Toplumsal Cinsiyetlendirilmiş Şiddet Algıları

Goldstein'in toplumsal cinsiyet ve savaş üzerine kapsayıcı çalışmasında kanıtlandığı üzere şiddet hakkında toplumsal cinsiyete dayalı kanılar, farklı kültür ve zamanlarda hemen hemen aynı olmuştur. Bu kanılar, erkekler savaşırken kadınların savaşmadığı düşüncesini taşır.⁵¹ Bu, kadınların savaşmak istemediği veya savaşmadıkları anlamına gelmez. Kadınlar Yunan amazonlarından Amerikan İç Savaş'ına ve günümüzdeki silahlı çatışmalara kadar tarih boyunca her zaman kolektif şiddete katılmışlardır. Yine de kadınların çoğunluğunun silahlanmadığı ve çağdaş orduların olduğu kadar gerilla gruplarının ve ulus-aşırı terörist ağlarının erkek egemen olduğu doğrudur. Dolayısıyla toplumsal cinsiyete dayalı habitus birbiriyle bağlantılı ama ayrı iki algı ve pratik üretir: Aktif, cana kıyan ve şiddete başvuran eril karaktere karşı yaşam verici, pasif, barışçıl ve müşfik kadın karakter. Bu ikisi, ilişkisel kavramlar olarak birbirlerine bağlıdır.⁵²

Savaşan kadınlar üzerine yaptığı önemli çalışmasında Jean Elshtain, kadın habitusunun zıt iki özelliği olduğunu öne sürer: "güzel ruh" ve "yiğit anne".⁵³ "Güzel ruh" kadınları daha iyi insanlar olarak, dünyanın kirliliğinden ve acımasızlığından uzak, müşfik, şiddete başvurmayan anneler ve eşler olarak betimler. "Yiğit anne" ise buna zıt olarak erkekleri savaşıma teşvik eder veya kendisi sa-

⁵¹ Goldstein, 2001; Elshtain, 1987.

⁵² Harders, 2004. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

⁵³ Elshtain, 1987.

vaşmayı arzular ve savaşı aktif bir şekilde destekler. Savaş propagandaları her zaman bu iki algıyı, anneleri geleceğin askerlerini doğurmuş kadınlar olarak onurlandırarak, kadınları askerî sektörde çalışmaya teşvik ederek ya da kadınları savaşımaya ikna ederek kullanmışlardır. Kadınlara “yurtiçi cephe”de çok önemli bir rol atfedilir.

Bu denklemin eril tarafında ise erkek yurttaş ve askeri görürüz. Modern ulus devletin yaratılışı, geniş orduların oluşması ve zorunlu askerlikle el ele geliştiği gibi bu iki rol de şiddet kullanmayla ilişkilidir. Askerî kurum ve pratiklerin her zaman az ya da çok resmi parçası olmuş kadınlar ise sistematik biçimde politik olarak dışlanmışlardır.⁵⁴

Paradoksal biçimde güçlü erkekliğin sembolü olarak savaşan erkek aynı zamanda “kadınsılaştırılır”: Askerler yemek pişirir, temizlik yapar, ütü yapar ve kadınlara atfedilen diğer görevleri yerine getirir. Örneğin, bir Alman asker yakın zamanda yapılmış bir çalışmada, kıyafetleri ve temizliğine hiçbir zaman ordudaki kadar özen göstermediğini söylemiştir.⁵⁵ Askerî hiyerarşiler aracılığıyla ihlal etme gücü ve kırılğanlıklar, sivil yaşamdan farklılaşan yeni bir şekilde dağıtılır. Özellikle yeni katılanlar sert bir bedensel ve fiziksel rejime ve hiyerarşik tabiiyete maruz kalırlar. Bu süreçler, derin bir şekilde cinsiyetçidir çünkü toplumsal cinsiyete dayalı basmakalıp yargılara dayanır ve aynı zamanda belli erkeklik ve kadınlık biçimlerini yaratır ve yeniden üretir.⁵⁶ Bu bağlamda kadınsılaştırma, bir değersizleştirme amacı taşır. Bu durum, sistematik olarak

⁵⁴ Frevert, 2001.

⁵⁵ Apelt/Dittmer, 2009. F Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

⁵⁶ Dittmer, 2009.

dünyadaki hemen hemen tüm ordularda kadınlara ve erkeklere yönelik (cinselleştirilmiş) şiddet olaylarına yol açar.⁵⁷

Ek olarak, bir asker, yoldaşları ve ideolojisi için ölmeye istekli olmalıdır. Oysa ne “ulus” veya “din” gibi soyut kavramlar için ölmeye istekli olmak “doğal”dır ne de toplumsal etkileşimin bir aracı olarak şiddet uygulamaya istekli olmak. Askeriye, şiddet kullanmaya açık hegemonik erkekliklerin (yeniden) üretilmesinde önemli bir rol oynar. Goldstein şöyle der:

Kültürler askerleri savaşa katılmaları için kandırma ve oyuna getirme ihtiyacı duyar [...] ve toplumsal cinsiyet, erkekliğin kazanılmasını savaş alanındaki performansa bağlayarak bunu yapmanın kullanışlı bir yolunu sunar. Ayrıca kültürler, erkek çocukları savaş alanında daha etkili işlev görmeleri için erken yaşlardan başlayarak duygularını bastırmaları doğrultusunda şekillendirir. Kadınlar tarafından çeşitli şekillerde desteklenen bu sistem, savaşma kabiliyetine sahip ama duygusal olarak zedelenmiş erkekler üretir. Savaşan erkeklerin militarize edilmiş erkeklikleri, kadınların ‘normal’ hayatı sembolik olarak somutlaştırmaları ve erkek cesaretine tanıklıklarıyla güçlendirilir.⁵⁸

Toplumsal cinsiyete dayalı bu algılar, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kendisi kadar hiyerarşiktir. Her ne kadar militarize olmuş bir kültür için “güzel ruh” “asker” kadar önemliyse de patriyarkal yapılarda “kadınlık” değersizleştirilir. Dolayısıyla kadınlığın inşaları aslında çelişkilidir: Kadınsılaştırma, erkekleri vicdani retçiler, asker kaçakları veya eşcinsel erkekler gibi kendi gruplarından diğer erkeklerle karşı karşıya getirir. Kadınsılaştırma söylemleri

⁵⁷ Scheub, 2010, Dışişleri Bakanlığı Arşivi - <https://rantey.org>

⁵⁸ Goldstein, 2001: 331.

genellikle homofobiyle bir arada yürür. Yine aşırı milliyetçilik, ırkçılık, kökten dincilik ve diğer radikal kimliklerle bağlantılıdır. Ama aynı zamanda “erkek düşman”, kendi gruplarından kadınlara ve çocuklara karşı olağanüstü zalim eylemlerde bulunmakla suçlanarak bir canavar olarak resmedilir. Böylelikle, “saldırgan erkeklik”in inşası, tehdit altında olan, korunmaya muhtaç pasif bir “kadınlık” üretir.

Bu söylemler, şiddetin söylemsel veya pratik tırmanışına hizmet edebilir. Örneğin birçok durumda bir grup tarafından ifa edilen veya ifa edildiği iddia edilen tecavüz, diğer grupta şiddeti kışkırtır. Dolayısıyla barışçıl, pasif ve savunmasız kadın önyargısı aktif, saldırgan ve koruyan erkeklerle yakından bağlantılıdır. Bu söylemler kadın ve erkek habituslarını bu şekilde biçimlendirir ve ihlal gücünü olduğu kadar kırılabilirliği de yaratır.

Erkeklikler ve Şiddet

Ampirik olarak, erkekler, “özel” ev içi şiddetten –örneğin ebeveynlerin çocuklara şiddeti gibi– kamusal kriminal şiddete –örneğin, gençlik çetelerindeki gibi veya cinsel şiddete (örneğin, hapishanelerdeki gibi veya bir işkence aracı olarak yüksek derecede (fiziksel) şiddete)– maruz kalma riski taşırlar. Aydınlatılmış şiddet suçlarının çoğunluğu erkekler arasında gerçekleşmiştir. Barış zamanlarında işlenmiş şiddet suçlarının büyük bir kısmı da erkek grupları arasında gerçekleşmiştir.⁵⁹ Sonuç olarak, bugün hapishanelerde bulunan hükümlülerin büyük çoğunluğu erkeklerdir. Askerlerin çoğunluğunun erkek olması gibi

savaş kurbanlarının çoğunluğu da erkektir. Etnopolitik çatışmalarda genç sivil erkekler, sıklıkla katliamların kurbanları olurlar çünkü “düşmanın gelecekteki askerleri” oldukları varsayılır.⁶⁰

Faillik açısından ise şiddet, bütün bunlara rağmen, erkeklerin kimlik kaynağı olarak anlaşılabilir. Bu, erkek habitusunun, erkekler arasında gayet ciddi rekabet oyunları ile inşa edildiği ve şekillendiği fikriyle ilintilidir. Askeriye, gençlik grupları ve çeteleri, hapishaneler, erkek okulları, spor ve bazı diğer meslekler gibi homo-sosyal kurumlar, bu rekabet oyunlarının önemli sembolik ve maddi mekânlarını oluşturur. Genellikle askeriye, fiziksel güç ve dayanıklılık, disiplin, düzen ve savaşabilme yetisiyle ilişkilendirilen bir erkekliğin somutlaştırıldığı “ulusun okulu” olarak işlev görür. Militarist erkeklik, şiddetin erkekliğin “doğal” bir parçası olduğu fikrinin aşırı vurgulanmasının ürünüdür. Rekabet ve dayanışma (grup dayanışması) birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.⁶¹ Erkekler arasındaki rekabet aracılığıyla erkeklikler şekillenir, deneyimlenir ve başatılır.

Ek olarak, “şiddet deneyimi, örneğin şiddetli çatışmada, şiddet pratiklerinin içselleştirilmesi ve huy edinilmesine neden olabilir”.⁶² Bu ise sonrasında, şiddetin belli erkeklerin bireysel veya kolektif habitusunun içsel bir parçası haline gelmesi anlamında şiddetin sıradanlaşmasına yol açabilir. Kriz ve geleneksel erkeklik kavrayışlarının değersizleşmesi durumunda ise şiddet, erkek egemenliği-

---

⁶⁰ Ruanda için bkz. Zdunnek, 2002; Bosna için bkz. Cockburn/Zarkov, 2002.

⁶¹ Meuser, 2007.

⁶² Streicher, 2010, 26.

ni ve erkek kimliğini “yeniden tesis edici” önemli bir kaynak haline gelebilir. Böylesi bir kriz, hapishanelerde erkekler arasında gerçekleşen cinsel şiddeti çalışan çalışmalarda ortaya koyulduğu gibi, bireysel özerkliğin yitirilmesiyle kışkırtılmış olabilir. Bu çalışmalar, şiddet kullanımının ve şiddete maruz kalma korkusunun, erkekliklerin yeniden tesis edilmesinin önemli bir dinamiğini oluşturduğunu göstermişlerdir.⁶³

Bireysel veya kolektif kriz sonrası erkek kimliklerinin yeniden ileri sürülmesi, evlere gönderilen ve işsiz kalan eski askerlerin aile ve ev içinde pozisyonlarını yeniden tesis etmek için şiddete başvurması, savaş sonrası toplumlarda aile içi şiddetin genelde çok yüksek olmasının olası açıklamalarından biridir.⁶⁴ Ruth Streicher Doğu Timor’daki “gençlik çeteleri” üzerine çalışmasında toplumsal cinsiyet, şiddet, yaş, sınıf ve kanlı bir iç savaşın kalıntılarının, erkeklikleri üretmede nasıl bir etkileşim içinde olduğunu göstermiştir. Genç çete üyeleri kendilerini topluluklarının koruyucusu olarak görmektedir. Diğer erkeklerle karşı ritüelleşen ve böylelikle kimlik inşası ve rekabetin kaynağı haline gelen bir şekilde şiddet kullanırlar. Aynı zamanda da “uygun erkek” rolleri konusunda kendilerine son derece güvensizdirler çünkü onların ekmek kazanan erkek rol modeline uygun bir hayatları yoktur. Avrupa ve Amerika kalkınma yardımı kuruluşları, insani yardım gündemlerinin bir parçası kıldıkları bu modellerin sunulmasından ilk elden sorumludur.⁶⁵

---

⁶³ Bereswill, 2006; Toch, 1992; Bowker, 1998.

⁶⁴ Eski Yugoslavya için bkz. Zarkov, 2005; Afrika için Schäfer, 2008 ve Dolan, 2002; karşılaştırmalı bir tartışma için Scheub, 2010.

⁶⁵ Streicher, 2010.

Özetleyecek olursak şiddet kullanma kapasitesi birçok toplumda ve tarihin büyük çoğunluğunda erkek habitusunun içsel bir parçası olmuştur. Diğer erkeklerle, kadınlara ve çocuklara karşı fiziksel veya yapısal, kolektif ve/veya bireysel şiddet kullanımı yukarıda gösterildiği gibi farklı sosyal ve bireysel amaçlara hizmet edebilir. Fakat bu, şiddetin doğal olduğu ya da tüm erkeklerin şiddet kullandığı anlamına gelmez. Aksine, erkekler tarih boyunca şiddet kullanmaya yönelik kamusal ve özel baskıya direnmişlerdir. “İhanetçiler”, “korkaklar” ve “kaçaklar”ın (onları damgalamak üzere kullanılan kelimeler) tarihi gösteriyor ki genç erkekler zorla orduya alınmaktan veya savaşmaktan kaçmışlardır. Erkekler, gerillaya veya milislere katılmamayı tercih etmiş ve ev içi alanda şiddet kullanmaktan kaçınmışlardır. Yine erkekler, her zaman aktif bir şekilde barışı ve şiddete başvurmayan hareketleri desteklemiştir. Ayrıca bir şiddet kültürünü devam ettirebilmek için her iki toplumsal cinsiyetin katkısı gereklidir.

Kadınlıklar ve Şiddet

Savaşın “kadınsı yüzü” erkekler için olduğu kadar çeşitlidir.⁶⁶ Kesişimsellik açısından baktığımızda, örneğin hâkim etnopolitik gruba veya sınıfa mensup kadınların, şiddetin tırmanması ve devam ettirilmesinde en az erkekler kadar çıkarları olabilir. Tıpkı erkekler gibi kadınlar da ideolojik inançları doğrultusunda ya da güç ve para gibi kişisel kazanımlar elde etme mücadelelerinde hırs veya kin içinde hareket edebilirler. Kadınlar militarist erkekliklerin aktif veya pasif destekçileri olabilir ve böylelikle şiddetli çatış-

---

⁶⁶ Wasmuht, 2002, 88

ma kültürünün devam etmesine katkıda bulunabilirler. Kadınlar ayrıca asker, hemşire, tedarikçi, silah üreticisi ve kaçakçısı olarak da silahlı çatışmanın aktif sürdürücüleri-
dir. Marjinalize edilmiş kadınlar bile tüccar olarak birlik-
lere malzeme sağlayarak ekonomik açıdan kâr elde edebi-
lirler.

Kadınlar sadece ordularda veya gerilla gruplarında sa-
vaşçı olmamışlardır.⁶⁷ Kadınlar yoğun bir şekilde şiddete
dahil oldukları Ruanda’da⁶⁸ ve Nazi Almanyası’nda oldu-
ğu gibi totaliter ve soykırımcı sistemlerde kolektif şiddetin
ifa edilmesinde temel bir rol oynamışlardır. Anette Kret-
zer, Almanya’da Ravensbrück Kadın Toplama Kampı üze-
rine çalışmasında, kadınların nasıl militarist bir şekilde ve
“erkek” Nazi örgütlerinin kurumsallaşmış hâkimiyetine
dayalı patriyarkal şiddet sistemi içinde hareket ettiklerini
göstermiştir.⁶⁹ Bu patriyarkal tabiiyet sistemi içinde kadın
toplama kampı gardiyanları şiddet kullanmada, işkence
ve taciz etmede ve cinayet işlemede üst derecede bir özer-
kliğe sahip olmuş ve bunu kullanmışlardır. Aktif bir şe-
kilde suç işlediklerine dair hiçbir şüphe bulunmamasına
rağmen savaş sonrası yasal takibatta bulunan müttefik
yargı güçleri kadar Alman kamuoyu tarafından da bu za-
limce edimleri kadınsı sapma ve aşırılık olarak nitelendi-
rilmiştir. Bu, şiddetin meşru kullanımına yönelik derin-
lerde kök salmış toplumsal cinsiyete dayalı bakış açısıyla
açıklanabilir. Buradaki tartışmamızın amacı açısından,
kadınların –suç işleyenler veya suç ortakları olarak ya da
şiddetli çatışma kültürünün destekçileri olarak– çatışma-

---

⁶⁷ Hagemann/Schüler-Springorum, 2002.

⁶⁸ Zdunnek, 2002; McKelvey, 2007

⁶⁹ Kretzer, 2009.

ların tırmanması veya azalmasına en az erkekler kadar katkıda bulunduklarını söyleyebiliriz.

Aynı zamanda, kadınlara daha az şiddete dayalı ve müşfik roller atfeden toplumsal cinsiyetlendirilmiş habitus, barış aktivizmi pratiklerinde önemli bir etkiye sahip. Kadınlar genellikle yerel barış ittifaklarının önemli bir parçası oluyor ve aktif bir şekilde "düşman" olarak tanımlanan grup veya bireylerle sosyal ağları ve bağlantıları sıkça (ve daha uzun süreli) sürdürüyorlar. Carolyn Nordstrom, adanmış ve cesur kadınların savaş alanlarında sivillerin tıbbi bakımını nasıl üstlendiklerini ve böylelikle bir şiddet okyanusunda nasıl barış adacıkları yarattıklarını gösterir.⁷⁰ Yine sıklıkla, şiddetli çatışma sonrası yeniden bağ kurabilen ve geri dönenler, kadınlar oluyor.⁷¹ Kadınların mikro düzeydeki sosyal etkileşimlerinin varsayılan "özel" doğası, çatışma ve muharebenin sınırlarını aşmalarını sağlıyor.

---

⁷⁰ Nordstrom, 2004.

⁷¹ Cockburn, 2001; ayrıca bkz. Kutu 1.

Kutu 1

Müzakere edilen Farklılıklar ve Kimlikler

Temel bir sorun olarak haklar politikasına karşı kimlik politikası sorununa ilişkin (bkz. bu yazıda “Habitus, Hegemonya, Toplum ve Devlet: Yapı ve Fail arasındaki İlişkiyi Anlamak” başlıklı bölüm.), Cynthia Cockburn’ün kadın gruplarının Kuzey İrlanda, İsrail/Filistin ve Bosna’da uzun süredir devam eden çatışmalar içindeki barış politikaları üzerine çalışmasından önemli içgörüler kazanmak mümkün (Cockburn, 2001). Çalışılan kadın grupları, farklılıkların üstünü örtmek yerine onları vurguluyor ve kendi grupları içerisinde bu farklılıklarla proaktif bir şekilde ilgileniyorlar. Grup süreci gerçek anlamda demokratik bir alan yaratılmasının mekânı haline geliyor:

Dolayısıyla, evlilik içindeki bireyler, çok kültürlü bir kentteki kolektifler, dünyayı paylaşan uluslar olarak aramızda rahatlatıcı bir demokratik mesafenin yaratılmasına önemli bir çaba harcanıyor. Bu alan, farklılıklar arasında karşılıklı bilgi oluşturmak, mitleri dağıtmak için yeteri kadar küçük ama huzur verecek kadar büyük, optimal bir mesafe sağlamalı. İç patlamayı, farklılıkların tecavüze, susturmaya veya yok etmeye dönüşmesini engelleyecek kadar güçlü olmalı. Ama aynı zamanda farklılıkların biçim ve anlam değiştirmesine müsaade edecek kadar da esnek olmalı [...] (ibid., 224).

Kadınların barışın veya demokratik dönüşümün sağlanması için politik ve kamusal alana girişleri bir diğer taraftan da çoğu kez geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden bir kopuş içerir. Belli bir meşrulaştırma da gerektirir. Kadınlar genellikle bu meşrulaştırma için “annelik” kalıplarını kullanırlar. Dolayısıyla kadınlar, barış için eylemde bulunurken asker olan erkek çocuklarını korumak üzere geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkilenebilirler, tıpkı Filipinler’den bir barış aktivistinin söylediği gibi:

Belki de tam da [kadınlar] bu ülkede geleneksel politikanın oynanma, gücün kullanılma biçimlerine çok az maruz kaldığından, tavırlarına “egonun dahil olması” –genlerimiz öyle diye değil, deneyimimiz ve kültürümüz öyle diye– çok daha nadirdir. Bu “egonun dahil olması” durumu, tamamen bölünmüş bir halk için barış yaratırken gereken konsensüsün kurulabilmesi için aşılma zorundadır (IA, 1999, 13).

Birçok kadın aktivist barış çalışmaları için kadınlık ve anneliğe ait pozitif kavramları kullanıyor. Fakat kadınlar ve erkekler arasında olduğu kadar, politik bir topluluk olarak “biz, kadınlar” ile kadınlar arasında gerçek hayattaki sosyal, ekonomik ve politik eşitsizlikler bağlamında da bir gerilim var. Homojen olduğu iddia edilen bir kimlik inşası (barışı savunan anneler olarak olsa da) katı kimlik algılarını sabitlemeye yol açabilir (Knapp, 2001: 43). Örneğin, birçok milliyetçi ideoloji, kendini annelik üzerinden inşa eder ve kadınları annelik ve besleyici rollerine hapseder. Bu durum ise genellikle militarist erkekliklerin meşrulaştırılmasına hizmet eder. Aynı zamanda da çoğulcu toplumsal cinsiyet pratikleri ve rollerine sahip olabilme olanağının bir barış kültürünün kurulmasında esas olduğu argümanı (yukarıda bölüm 2.1.de sunulduğu üzere) çelişir. Yani, özcü dışlama politikaları ile barış politikalarının anneliğe dayalı pragmatizmi arasındaki çizgi aslında çok incedir.

Toplumsal Cinsiyet İlişkileri ve Çatışma Dönüşümü: Teori ve Pratiği İlişkilendirmek

Yukarıda sunulan karmaşık teorik düşünceler, çatışma dönüşümü politikalarının pratikleri içinde yer alanlar açısından nasıl bir yarar sağlayabilir? Bu bölüm, toplumsal cinsiyete duyarlı çatışma dönüşümü için genel bazı sonuç-

lar önerecek. Bu öneriler, her zaman için söz konusu projelerin özgün kültürel, politik ve tarihsel bağlamı içinde düşünülmelidir.

Öz-düşünümsellik

Dönüşümün zorlu, çatışmaya yatkın ve çeşitlilik içeren bağlamları, belli bir düzeyde kendi üzerine düşünmeyi gerektirir. Çatışma dönüşümü uygulayıcılarının kendileri, toplumsal cinsiyetlendirilmiş habitusun ve kendi hayatlarını şekillendirmiş olan toplumsal cinsiyet rejimlerinin birer ürünüdür. Uygulayıcılar ve desteklemek istedikleri gruplar, toplumsal cinsiyetin yapılmasına aralıksız katılırlar ve yaptıkları her şey toplumsal cinsiyetin yapılışının içinde gerçekleştiği yapının bir parçasıdır. Burada önerilen “toplumsal cinsiyetlendirilmiş mercekler”, hemen hemen tüm toplumların şiddeti deneyimlediği göz önünde bulundurulacak olursa, tüm toplumlara uygulanabilir.

Derinlere kök salmış bu inanışları ve pratikleri değiştirmek, uzun vadeli bir çalışma gerektirir ve sert gerilimlere ve çatışmalara yol açabilir. Yine de kişisel deneyim ve inanış düzeyleri, etkileşim düzeyleri ve profesyonel kavram ve eylemler üzerine öz-düşünümsellik son derece önemlidir.

Envanter Çıkarmak: İzleme, Erken Uyarı ve Önizleme

Tüm bir çatışma dönüşümü çalışması toplumsal cinsiyet göstergeleri doğrultusunda incelenmeli ve geliştirilmelidir.⁷² Bugün, barış ve çatışmanın toplumsal cinsiyete dayalı boyutları-

---

⁷² Reimann 2001: 32.

nın tutarlı bir şekilde görünür kılınmasını öneren, toplumsal cinsiyet perspektifinin ana-akımlaştırılması, toplumsal cinsiyetlendirilmiş değerlendirmeler ve ölçütler üzerine geniş bir literatüre sahibiz. Bunlar, belli bir çatışma dinamiğini anlamak için, farklılaşan özgün kategorilerin uygunluğu doğrultusunda kesişimselliğe duyarlı ölçümlerle birleştirilmelidir. Bu, cinsiyette, "ırka", yaşa göre bölümlenmiş veri toplamayı ve öncesinde marjinalleştirilmiş olanların (kadınlar veya erkekler; yaşlılar veya gençler; "ırk", "din" veya atfedilen diğer kimliklere göre değişen azınlık gruplarının) katılımını ve güçlendirilmesini güvence altına almayı içerir.

Toplumsal cinsiyet konuları toplumsal gerilimin tırmanmasını test etmek açısından yararlı ve ampirik olarak katı ölçümlerdir, çünkü erkekliğin militarist inşalarıyla yakından bağlantılıdır. Dolayısıyla kadınların toplumsal rollerinin annelikle sınırlandırılması, kadınlara ve "erkek gibi olmayan" erkeklere (örneğin, eşcinseller, militarist olmayan erkekler, muhalif ve barış aktivisti erkekler) yönelik kamusal ve özel şiddetin artması, erken uyarı göstergeleridir.⁷³ Diğer yandan rollerin ve kimliklerin erkekler ve kadınlar tarafından çoğulcu bir şekilde yaşanabilmesinin olanağı, barışçıl bir toplumun temel göstergelerindendir.⁷⁴ Toplumsal Cinsiyet Endeksi'nde önerilen göstergeler⁷⁵ sivil çatışma dönüşümüne sistematik bir şekilde dahil edilmelidir. Bu tür bir veri toplama, gözlemci heyetleri, STK'lar veya devlet kurumları için durumun değerlendirilmesi açısından önemli bir zemin sağlar.

---

⁷³ Hill, 2003.

⁷⁴ Clasen, 2006.

⁷⁵ Bkz. bu yazıda "Çatışma, Şiddet, Savaş ve Barış: Toplumsal Cinsiyetlendirilmiş bir Bakış" başlıklı bölüm.

Şiddetin Sürekliliğini Ele Almak

Çatışma dönüşümü eylemleri, aynı anda farklı şiddet türlerini birden ele almalıdır. Farklı şiddet türleri arasındaki bağlantıyı anlamak, şiddetin toplumsal cinsiyete dayalı kökensel nedenlerini aydınlığa kavuşturur. Negatif barışın yaratılması, daha ileri çalışmaların önkoşuludur. Bir sonraki adım olarak uygulayıcılar, savaş-sonrası durumda güvenliği yeniden tesis etmenin, cinsel şiddete⁷⁶ karşı korumayı ve toplumun tüm alanlarında şiddet kültürünü değiştirmeyi içermesini garanti altına almalıdır.

Feministler, barış ve toplumsal cinsiyet eşitliği aktivistleri, tüm dünyada toplumsal cinsiyete dayalı adaletsizlikler ile kolektif ve bireysel şiddet arasındaki bağlantıyı kamusallaştırmak ve politikleştirmek için büyük bir çaba sarf ettiler. Sayıları giderek artan uluslararası, hukuk metinleri bu çabaların sonucunda ortaya çıkmıştır ve günümüzde referans teşkil etmektedir. Dikkate değer iki metin, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'dir (CEDAW). Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi'nin 1325 (2000) ve 1820 (2008) sayılı kararları, barış ve çatışma alanlarında toplumsal cinsiyet konularının uluslararası ve kurumsal görünürlüğüne vurgular. Kalkınma örgütleri ve STK'lar bu yeni içgörülere karşı daha açıkken hükümetler ve anaakım yaklaşımlar içindeki akademi daha az açık olmuştur. Dolayısıyla toplumsal cinsiyete duyarlı birçok politika, politik irade ve/veya kaynakların eksikliği nedeniyle uy-

---

⁷⁶ Bu şiddet edimlerinin UNIFEM tarafından yapılmış rahatsızlık verici bir dokümantasyonu www.womenwarpeace.org/-issues/violence.-htm adresinde bulunabilir.

gulanmamıştır. Çoğunlukla, toplumsal cinsiyete ilişkin pek çok konu halen “kadınların sorunu” olarak algılanmakta ve böylece toplumsal cinsiyet ilişkilerinin erkek boyutu göz ardı edilmektedir.

Bu durumu değiştirmeye başlamak için hâlâ daha fazla farkındalık yaratılması gerekiyor. Savaş-sonrası bağlamlarda, örneğin polislerin eğitilmesi, hâkimlerin farkındalıklarının artırılması ve şiddet mağdurları için güvenli alanlar ve acil yardım hatlarının sağlanması gerekiyor. Dış aktörler ve sivil çatışma dönüşümü uygulayıcıları, suç işleyenler hakkındaki ifadeleri destekleyerek ve insan haklarını koruma ve meşrulaştırmanın aciliyetine vurgu yaparak daha geniş bir güvenlik anlayışının gelişmesini destekleyebilirler. En önemlisi, ev içi şiddeti bir suç olarak tanımlayan yasalar dahil olmak üzere, farklı şiddet türlerinin yargıya taşınabilmesi için yasaların çıkarılması gerekliliğidir. Son olarak, kültürel ve politik olarak uygun bir şekilde ele alınması gereken bu hassas konuyla ilgilenen tüm yerel inisiyatifler desteklenmelidir.

Erkeklerle Koalisyon Kurmak

Bir barış ve karşılıklı saygı kültürü oluşturulmasını öngören her proje, söz konusu toplumdaki erkeklik oluşumlarını ve pratiklerini hedef almalıdır. Savaş sonrasında bu durum özellikle, travmatize olmuş savaşçıları, ordu, polis ve güvenlik güçleri mensuplarını içerir. Diğer durumlarda ise ev içi şiddet ve tecavüzle mücadelede öncelik verilmelidir.

Hedef “erkekler için demokratik doğrultuda toplumsal cinsiyet ilişkilerini değiştirecek toplumsal cinsiyet pratikleri geliştirmek olmalıdır. Demokratik toplumsal cinsiyet ilişkileri, eşit-

liğe, şiddetsizliğe ve farklı toplumsal cinsiyet, cinsellikler, etnik gruplar ve kuşaklara mensup insanlar arasında karşılıklı saygının oluşması doğrultusunda ilerleyen ilişkilerdir.”⁷⁷

Başlangıç olarak, gündelik hayatın içinde şiddete karşı kararlılıkla duracak daha fazla erkeği kazanmak gereklidir. Neyse ki bunu tüm dünyada yapan birçok erkek var. Örneğin Afrika’da şiddete karşı “gerçek erkekler yapmaz” kampanyası, birçok Afrika ülkesinde ve dünya çapında destek gördü.⁷⁸ 2004 yılında kurulan “MenEngage”⁷⁹ ise toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için erkeklerin ve erkek çocukların sorumluluk üstlenmesini teşvik etmek üzere çalışan erkek örgütlerinin global ve giderek büyüyen bir ağıdır.⁸⁰

Toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve şiddeti artıran toplumsal cinsiyete dayalı rol algılarını değiştirmek, erkeklerle ve kadınlara kendi kaygılarını dillendirebilecekleri alanlar yaratmak kadar önemlidir. Bu, savaş travmaları üzerinde çalışan erkekleri, gey, lezbiyen ve trans grupları ve aynı anda hem mağdur hem de fail olmayı içeren ikircikli durumların dillendirilmesine olanak yaratan alanları destekleyerek yapılabilir.⁸¹

Ama bazen, erkekler –özellikle baskı altındaki azınlık gruplara mensup erkekler– rekabet oyunlarına, kadınların ve “kadınlığın” aşağılanmasıyla fazlaca bağımlıdırlar. Rekabetçi ve militarist olmayan, alternatif eril kimlik rollerine sahip olmayabilirler; toplumsal cinsiyet rollerindeki

---

⁷⁷ Connell, 2001: 16.

⁷⁸ GTZ, 2009; Schäfer, 2008.

⁷⁹ www.menengage.org adresinde “Biz Kimiz” sayfasına bakınız.

⁸⁰ Scheub, 2010: 311 vd.

⁸¹ Schroer, 2010.

değişiklikler gerilim yaratabileceği ve hatta şiddete neden olabileceği için bu alternatiflerin yavaş ve dikkatli bir şekilde yaratılması ve teşvik edilmesi gerekir.⁸²

Savaş-Sonrası Gerileme ile Uğraşmak

Savaş zamanlarında kadınlar genellikle yeni ekonomik, ailevi, mesleksel ve toplumsal eylem alanlarına erişim kazanırlar. Bu kazanımlar, ne yazık ki kısa sürelidir:

Tarihî kayıtlar, toplumların kadınların çatışma zamanlarında yarattıkları alanları savunmadığını ve kadınların özgün biçimlerde yeni ve ek sorumluluklar taşımalarını takdir etmediklerini doğrulamaktadır. ...[K]adınların hayatta kalmayı başarmaları ve topluluk düzeyinde eyleycilikleri, çatışma sonrası dönemde politika daha yapısal ve hiyerarşik bir biçim almaya başladığında, tahmin edileceği üzere, tesadüfi aktivizm olarak değersizleştirilir ve marjinalleştirilir.⁸³

Kadınlar yeniden-inşada çok sayıda farklı görevler üstlenirler de savaş-sonrası geriye dönme eğilimlerinin izleri sürülebilir. Savaş ve ürettiği toplumsal cinsiyet ilişkileri, istisnai koşullarda kolektif olarak üretilmiştir. Arzulanan “normalliğin restorasyonu”, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin statükosunun yeniden tesis edilmesinde kendini gösterir. Ağırlıklı olarak tarıma dayalı toplumlarda, eski kuşak, hayatlarını idame ettirmek üzere genç kuşağa bağımlı olduğu için ailenin yeniden üretiminde kontrolü geri kazanmakta çıkarı vardır.⁸⁴ Erkekler, kadınlar, aile yapıları ve kararlar üzerindeki kontrollerini yeniden tesis etmek

---

⁸² UN, 2008.

⁸³ Meintjes *et al.*, 2001: 9

⁸⁴ Ibid., 12 vd.

isterler.⁸⁵ Politik kurumsal düzeyde de benzer bir gerileme gözlemlenebilir. Bunun yine birçok sebebi vardır. Bunlardan biri, kadınların kendilerinin bu dönüşümleri içselleştirmemeleri ve kadınların ve erkeklerin toplumsal ve ekonomik kazanımları kaybetme pahasına normalliğe dönüşüm tercih etmeleridir.⁸⁶ Kadınlar açısından, yeni kazanılmış emek piyasasına katılım imkânı ve ekonomik bağımsızlığın elde tutulması en kolay görülen kazanımlardır. Aile içi roller ve karar alma mekanizmalarındaki değişimler ise sürdürülmesi en zor olanlarıdır.

Farklı fakat bununla bağlantılı bir başka mesele, kadın savaşçıların terhisidir. Kadınlar her ne kadar savaşlarda yer almış ve hâlâ almakta olsalar da, terhis ve yeniden topluma kazandırma süreçlerinde genellikle göz ardı edilirler.⁸⁷ Erkeklerle gösterilen takdirin çok azı kadınlara gösterilir veya hiç gösterilmez; terhis programlarına dahil edilmezler ve yeni bir sivil yaşam kurmak için aldıkları tazminat da daha azdır. Kadın savaşçıları kendilerini yeniden içlerine almak istemeyen toplumları tarafından sıkça damgalanarak toplumsal düzeyde ek zorluklarla karşılaşır.⁸⁸ Cezayir, Eritre ve Nikaragua'da ulusalcı sol gruplar tarafından başlatılan sömürgecilik karşıtı mücadeleler sonrasında kadınlar, kazanılmış eşitliği korumada başarısız olmuşlardır.⁸⁹

Çatışma dönüşümü, geçmiş (ayrımcı) duruma doğrudan veya dolaylı bir şekilde geri dönülmemesi konusunda

---

⁸⁵ GTZ, 2009.

⁸⁶ Meintjes *et al.*, 2001, 12.

⁸⁷ Ortega, 2009; GTZ, 2009.

⁸⁸ Bop, 2001: 30 vd.

⁸⁹ Meintjes *et al.*, 2001: 11.

dikkatli olmalıdır. Ayrıca yeniden insanın statükoya geri dönüş anlamına gelmediği konusunda farkındalık geliştirme sürecini desteklemelidir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen kuruluşları ve erkeklerle kadınlar için çoğulcu geçim kaynaklarıyla perspektifler yaratılmasını daha fazla teşvik etmelidir.

İkilemler ve Perspektifler

Toplumsal cinsiyetlendirilmiş bir çatışma dönüşümü stratejisinin karmaşıklığı, zorlukları kadar büyüktür. Bu tartışmanın sonunda toplumsal cinsiyet “ırk”, sınıf veya yaşı kesen farklılıklar tarafından üretilmiş eşitsizlik ve adaletsizliklerin politik olarak üstesinden nasıl gelinebileceği hâlâ açık değildir. Toplumsal cinsiyet ilişkilerini değiştirmek nihayetinde yeni gerilimler yaratabilir. Şiddeti ve toplumsal altüst oluşu deneyimlemiş ve savaştan yıkıma uğramış toplumlarda bu durum, sonuç olarak yeni kamusal ve özel şiddet biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açabilir.

Feminizm günümüzde örtük veya açık bir biçimde emek politikalarından kalkınma yardımlarına kadar hemen hemen tüm politik alanlarda uygulanan üç temel strateji geliştirdi. Bunlar, eşitlik ve kota politikaları, olumlu eylem politikaları ve kimlik politikalarıdır. Alman sosyolog ve feminist Gudrun-Axeli Knapp bu stratejilerin en az üç problematik boyutuna dikkat çeker.⁹⁰ “Eşitlik ikilemi”, “eşitlik politikaları” uygulanarak farklılıkların göz ardı edilmesinin gerçeklikte eşitsizliklerin devamına yol açacağını ifade eder. “Tek beden herkese uyar” yaklaşım-

---

⁹⁰ Knapp, 2001: 44.

larının çoğunluğu bu tip problemlere yol açmıştır, çünkü farklı insanların sahip oldukları bizzat farklı kaynak ve kapasiteleri göz ardı etmiştir. “Farklılık ikilemi”, farklılıkların kıyaslanamaz olarak ele alınmasının ayrımcılığı devam ettireceği anlamına gelir. Örneğin olumlayıcı eylem politikaları, bizzat mücadele ettikleri ve eritmek istedikleri ayrımcılık kategorilerini yeniden yaratma eğilimindedir. “Kimlik ikilemi” ise özsel grup-kimliklerinin, her zaman bu kimliklerle özdeş olmayanların dışlanmasına yol açabileceğine işaret eder. Örneğin kadınların genel olarak barışçıl olduğu varsayımına dayalı barış politikaları, benzer bir habitusu paylaşan erkekleri dışlar ve kadınların savaş sistemlerinin failleri olmalarını büyük oranda hafife alır.

Durumu karmaşıklaştıran bir diğer faktör ise “kültürler çatışması” algısıdır: Kendi toplumları içinde toplumsal değişim, barış ve toplumsal cinsiyet adaleti için mücadele eden kadınlar ve erkekler genellikle, “Batı” aktivizmi tarafından hem yok sayıldıklarını hem de tehdit edildiklerini hissediyorlar. “Batılı” aktörlerin kültürel göreciliği, baskıcı rejimlere insan hakları ihlallerini “geleneklerinin” ardına saklamaları için rahatlatıcı bir alan açıyor. Diğer yandan, hakların, toplumsal cinsiyet rollerinin ve modernliğin evrenselci iz düşümleri, bu tek taraflı kurtuluş projelerinin paternalizmi ve yerel deneyimleri yok sayması dolayısıyla ısrarlı ve doğru bir şekilde sürekli eleştirilmiştir.

Bu ikilemlerin kolay bir çözümü bulunmamakla birlikte, bazı iyi tavsiyeler mevcut. Cynthia Cockburn şöyle diyor:

Farklılaştırmadan zarar görmeye yatkın olanların (bu durumda kadınların) farklılığın dikkate alınması gerektiğini söyledikleri durumlar dışında eşitlik ve benzerlik varsayımı geçerli olmalıdır. [...] Kadınlara ne zaman “anne”, “bağımlı olan” ve “kırılğan olan” ola-

rak davranılmalıdır? Buna karşılık ne zaman “aile”den, “kadınlar ve çocuklar”dan çekip çıkarılmalı [...] ve kendileri olarak, kadınlar hatta insanlar olarak görülmelidirler? Soruyu kadınlara sorun. Onlar cevabı biliyor olacaklardır.

Başarılı bir çatışma dönüşümü, bu açmazlara bağlama özgü cevaplar üretmek için gerekli toplumsal süreçleri destekleme ve başlatma doğrultusunda hareket etmelidir. Bu, katılımcı bir yaklaşım ve yerel çatışma dönüşümünü desteklemek üzere dışarıdan gelmiş olabilecekler açısından da öğrenmeye istekli olmayı gerektirir. Bilgi değişimi her zaman için gönüllü ve iki taraflı bir süreç olmalıdır. Uluslararası kavramlar, içinde yaşadıkları toplumun toplumsal cinsiyete dayalı kurallarını ve sınırlandırmalarını değiştirmeye cüret eden kadınlar ve erkeklerle diyalog içinde yerel bağlama uyarlanmalıdır. Yerel aktivistler sıklıkla kültürel bağlama duyarlı ve kültürel göreceliğe içkin açmazlara karşı sürdürülebilir yanıtlar önerirler.

Çeviren: Özlem Barın

Kaynakça

- Adolf, Antony (2009). *Peace. A World History*. Cambridge: Policy Press.
- Apelt, Maja ve Cordula Dittmer (2009). “Under Pressure – Militärische Männlichkeiten im Zeichen Neuer Kriege und veränderter Geschlechterverhältnisse,” Mechthild Bereswill, Michael Meuser ve Sylka Scholz (ed.). *Dimensionen der Kategorie Geschlecht. Der Fall Männlichkeit* içinde. Münster: Westfälisches Dampfboot, 68-83.
- Bereswill, Mechthild (2006). “Männlichkeit und Gewalt. Empirische Einsichten und theoretische Reflexionen über Gewalt zwischen Männern in Gefängnissen,” *Feministische Studien* 24(2), 242-255.
- Bop, Codou (2001). “Women in Conflicts: Their Gains and Their Losses,” Sheila Meintjes, Anu Pillay ve Meredith Turshen (ed.). *The Aftermath. Women in Post-Conflict Transformation* içinde. Londra: Zed Books, 19-34.
- Bourdieu, Pierre (2001). *Masculine Domination*. Stanford: Stanford University Press.

- Bourdieu, Pierre (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Bowker, Lee Harrington (ed.) (1998). *Masculinities and Violence*. Londra, New Delhi: Sage.
- Brock, Lothar (1995). "Frieden. Überlegungen zur Theoriebildung," Dieter Senghaas (ed.). *Den Frieden denken. Si Vis Pacem, Para Pacem* içinde. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 317-340.
- Burton, John (1990). *Conflict: Resolution and Provention*. Basingstoke, UK: Macmillan Press.
- Campa, Pamela, Alessandra Casarico ve Paola Profeta (2009). *Gender Culture and Gender Gap in Employment*. Çalışma Metni No. 143. Milan: Econpubblica Centre for Research on the Public Sector. ssrn.com/abstract=1499654, adresinde bulabilirsiniz.
- Caprioli, Mary (2005). "Primed for Violence. The Role of Gender Inequality in Predicting Internal Conflict," *International Studies Quarterly* 49(2), 161-178.
- Clasen, Sarah (2006). "Engendering Peace." Eine gendersensitive Weiterentwicklung des Czempiel-schen Friedensmodells. Universität Tübingen: Institut für Politikwissenschaft. [Yayınlanmamış Master Tezi.]
- Clasen, Sarah ve Susanne Zwingel (2009). "Geschlechterverhältnisse und Gewalteskalation," *PVS Sonderheft* Nr. 43: Identität, Institution und Ökonomie. Ursachen innenpolitischer Gewalt, 128-149.
- Cockburn, Cyntia (2004). "The Continuum of Violence," Wenona Giles and Jennifer Hyndman (ed). *Sites of Violence, Gender and Conflict Zones* içinde, Berkeley: University of California Press, 22-44.
- Cockburn, Cynthia (2001). *The Space Between Us. Negotiating Gender and National Identities in Conflict*. Londra, New York: Zed Books.
- Cockburn, Cynthia ve Dubravka Zarkov (ed.) (2002). *The Postwar Moment. Militaries, Masculinities and International Peacekeeping: Bosnia and the Netherlands*. Londra: Lawrence & Wishart.
- Confortini, Catia C. (2006). "Galtung, Violence and Gender. The Case for a Peace Studies/Feminism Alliance," *Peace and Change* 31(3), 333-367.
- Connell, Bob (2001). "Masculinities, Violence, and Peacemaking," *Peace News* 2443, 14-16.
- Connell, Raewyn/Robert (1995). *Masculinities*. Berkeley/Londra: University of California Press.
- Connell, R.W. ve James W. Messerschmidt (2005). "Hegemonic Masculinity. Re-thinking the Concept," *Gender & Society* 19(6), 829-859.

- Daase, Christopher (2003). "Krieg und Politische Gewalt. Konzeptionelle Innovation und Theoretischer Fortschritt," Gunther Hellmann, Klaus Dieter Wolf ve Michael Zürn (ed.). *Forschungsstand und Perspektiven der Internationalen Beziehungen in Deutschland* içinde. Baden-Baden: Nomos, 161-208.
- Dietrich Ortega, Luisa Maria (2009). "Transitional Justice and Female Ex-Combatants. Lessons Learned from International Experience," Ana Cutter Patel, Pablo de Greiff ve Lars Waldorf (ed.). *Disarming the Past. Transitional Justice and Ex-Combatants* içinde. New York: Social Science Research Council & International Center for Transitional Justice, 158-188.
- Dittmer, Cordula (2009). *Gender Trouble in der Bundeswehr. Eine Studie zu Identitätskonstruktionen und Geschlechterordnungen unter besonderer Berücksichtigung von Auslandseinsätzen*. Bielefeld: transkript.
- Dolan, Chris (2002). "Collapsing Masculinities and Weak States – A Case Study of Northern Uganda," Frances Cleaver (ed.). *Masculinities Matter! Men, Gender and Development* içinde. Londra: Zed Books, 57-83.
- Eifler, Christine ve Ruth Seifert (ed.) (2009). *Gender Dynamics. Post-Conflict Reconstruction*. Frankfurt a. M.: Peter Lang.
- Eifler, Christine ve Ruth Seifert (ed.) (1999). *Soziale Konstruktion. Militär und Geschlechterverhältnis*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Elstain, Jean Bethke (1987). *Women and War*. Chicago: Harvester Press.
- Elwert, Georg, Stephan Feuchtwang ve Dieter Neubert (1999). "The Dynamics of Collective Violence. An Introduction," *SOCIOLOGUS* 1, Supplement, 9-31.
- Enloe, Cynthia (2004). *The Curious Feminist: Searching for Women in The New Age of Empire*. Londra: University of California Press.
- Enloe, Cynthia (1990). *Bananas, Beaches and Bases. Making Feminist Sense of International Politics*. Berkeley: University of California Press.
- Farr, Vanessa ve Kifleariam Gebre-Wold (ed.) (2002). *Gender Perspectives on Small Arms and Light Weapons, Regional and International Concerns*. Bonn: Bonn International Center for Conversion. www.peacewomen.org/assets/file/Resources/NGO/SALWGenderPerspectives_ICCI_July2002.pdf. adresinde bulabilirsiniz.
- Frevert, Ute (2001). *Die Kasernierte Nation. Militärdienst und Zivilgesellschaft in Deutschland*. München: C.H. Beck.
- Galtung, Johan (1972). "Gewalt, Frieden und Friedensforschung," Dieter Senghaas (ed.). *Kritische Friedensforschung* içinde. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 55-104.

- Goldstein, Joshua S. (2001). *War and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GTZ (ed.) (2009). Masculinity and Civil Wars in Africa. New Approaches to Overcoming Sexual Violence in War. Bonn: GTZ. www2.gtz.de/dokumente/bib/gtz2009-0237en-masculinity-civil-war.pdf. adresinde bulabilirsiniz.
- Hagemann, Karen ve Stefanie Schüler-Springorum (ed.) (2002). *Heimat-Front*. Frankfurt a. M., New York: Campus Verlag
- Hagemann-White, Carol (2001). "European Research on the Prevalence of Violence against Women," *Violence against Women* 7(7), 731-759.
- Harders, Cilja (2005). "Geschlecht und Gewaltminderung: Konfliktbearbeitung durch Veränderung von Machtverhältnissen," Astrid Sahm, Egbert Jahn ve Sabine Fischer (ed.). *Die Zukunft des Friedens weiterdenken – Perspektiven der Friedens- und Konfliktforschung* içinde. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 495-518.
- Harders, Cilja (2004). "Neue Kriegerinnen. Lynndie England und Jessica Lynch," *Blätter für deutsche und internationale Politik* 9/2004, 1101-1111.
- Hill, Felicity (2003). "Women's Contribution to Conflict Prevention, Early Warning and Disarmament," *Disarmament Forum* 4/2003, 17-24. www.unidir.ch/bdd/fiche-article.php?ref_article=1994. adresinde bulabilirsiniz.
- Holland, Jack (2006). *Misogyny. The World's Oldest Prejudice*. Londra: Robinson.
- IA (International Alert) (1999). *Mainstreaming Gender in Peacebuilding: A Framework for Action. From the Village Council to the Negotiating Table: Women in Peacebuilding*. Londra: International Alert. www.cities-local-governments.org/uclg/upload/docs/mainstreaminggendereinpeacebuilding-aframeworkforaction.pdf. adresinde bulabilirsiniz
- Kandiyoti, Deniz (1988). "The Patriarchal Bargain," *Gender and Society* 2(3), Special Issue to Honor Jessie Bernard, 274-290.
- Klinger, Cornelia ve Gudrun-Axeli Knapp (2008). *Überkreuzungen. Fremdheit, Ungleichheit, Differenz*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Knapp, Gudrun-Axeli (2001). "Dezentriert und viel riskiert. Anmerkungen zur These vom Bedeutungsverlust der Kategorie Geschlecht," Gudrun-Axeli Knapp ve Angelika Wetterer (ed). *Soziale Verortung der Geschlechter* içinde. Münster: Westfälisches Dampfboot, 15-62.
- Kretzer, Anette (2009). *NS-Täterschaft und Geschlecht. Der erste britische Ravensbrück-Prozess 1946/47 in Hamburg*. Berlin: Metropol.

- Lorber, Judith (2008). "Constructing Gender. The Dancer and the Dance," James A. Holstein ve Jaber F. Gubrium (ed.). *Handbook of Constructionist Research* içinde. New York: Guilford Press, 531-544.
- Luciak, Ilya A. ve Cecilia Olmos (2005). "Gender Equality and the Guatemalan Peace Accords. Critical Reflections," Dyan Mazurana, Angela Raven-Roberts ve Jane Papart (ed.). *Gender, Conflict, and Peacekeeping* içinde. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 202-219.
- McKelvey, Tara (ed.) (2007). *One of the Guys*. Berkeley: University of California Press Cambridge University Press.
- McCall, Leslie (2001). "The Complexity of Intersectionality," *Signs. Journal of Women in Culture and Society* 30(3), 1771-1799.
- Meintjes, Sheila, Anu Pillay ve Meredith Turshen (ed.) (2001). *The Aftermath. Women in Post-Conflict Transformation*. Londra: Zed Books.
- Melander, Erik 2005. Gender Equality and Intrastate Armed Conflict, içinde: *International Studies Quarterly* 49(4), 695-714.
- Meuser, Michael (2007). "Serious Games. Competition and the Homosocial Construction of Masculinity," *Nordic Journal for Masculinity Studies* (2)1, 38-51.
- Meuser, Michael (1998). *Geschlecht und Männlichkeit: Soziologische Theorie und Kulturelle Deutungsmuster*. Opladen: Leske und Budrich.
- Moser, Caroline O. ve Fiona C. Clark (ed.) (2001). *Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Armed Conflict and Political Violence*. Londra: Zed Books.
- Nanda, Serena (2000). *Gender Diversity. Crosscultural Variations*. Illinois: Waveland Press.
- Nordstrom, Carolyn (2004). *Shadows of War: Violence, Power and International Profiteering in the Twenty-First Century*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Patemann, Carole (1988). *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.
- Peterson, Spike V. ve Anne Runyan (1993). *Global Gender Issues*. Boulder: Westview Press.
- Reardon, Betty A. (1985). *Sexism and the War System*. New York: Syracuse University Press.
- Rehn, Elisabeth ve Ellen Johnson Sirleaf (2002). *Women, War and Peace. The Independent Experts' Assessment on the Impact of Armed Conflict on Women and Women's Role in Peacebuilding*. New York: United Nations Development Fund for Women.

- Reimann, Cordula (2004). "Assessing the State-of-the-Art in Conflict Transformation – Reflections From a Theoretical Perspective," Alex Austin, Martina Fischer ve Norbert Ropers (ed.). *Transforming Ethnopolitical Conflict. The Berghof Handbook* içinde. Wiesbaden: VS Verlag, 41-66. www.berghof-handbook.net/documents/publications/reimann_handbook.pdf. adresinde bulabilirsiniz.
- Reimann, Cordula 2001. Towards Gender Mainstreaming in Crisis Prevention and Conflict Management. Guidelines for the German Technical Co-Operation. Eschborn: GTZ. www.ceipaz.org/images/contenido/-Towards%20gender%20mainstreaming%20in%20crisis%20prevention%20and%20conflict%20management_ENG.pdf. adresinde bulabilirsiniz.
- Ruppert, Uta (1998). "Theorien Internationaler Beziehungen aus feministischer Perspektive," Uta Ruppert (ed.). *Lokal bewegen – global verhandeln. Internationale Politik und Geschlecht* içinde. Frankfurt, New York: Campus Verlag, 27-55.
- Sahn, Astrid, Egbert Jahn ve Sabine Fischer (ed.) (2002). *Die Zukunft des Friedens weiterdenken – Perspektiven der Friedens- und Konfliktforschung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Sauer, Birgit (2009). "Staatlichkeit und Geschlechtergewalt," Gundula Ludwig, Brigit Sauer ve Stefanie Wöhl (ed.). *Staat und Geschlecht. Baden-Baden: Nomos* içinde, 61-74.
- Schäfer, Rita (2008). *Frauen und Kriege in Afrika. Ein Beitrag zur Gender-Forschung*. Frankfurt a.M.: Brandes u. Aspekt.
- Scheub, Ute (2010). *Heldendämmerung. Die Krise der Männer und warum sie auch für Frauen gefährlich ist*. München: Pantheon.
- Schroer, Miriam (2010). *Gender und Konfliktbearbeitung. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung*. www.bpb.de/themen/E8SLIZ.html. adresinde bulabilirsiniz.
- Senghaas, Dieter (1995). "Frieden als Zivilisationsprojekt," Dieter Senghaas (ed.). *Den Frieden denken. Si Vis Pacem, Para Pacem* içinde. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 196-223.
- Streicher, Ruth (2010). "The Constructions of Masculinities and Violence. 'Youth Gangs in Dili, East Timor'." Çalışma makalesi No. 2. Berlin: Center for Middle Eastern and North African Politics.
- Tickner, J. Ann (2001). *Gendering World Politics*. New York: Columbia University Press.
- Tickner, J. Ann (1992). *Gender in International Relations. Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. New York: Columbia University Press.

- Toch, Hans (1992). *Violent Men. An Inquiry into the Psychology of Violence*. Washington DC: American Psychological Association.
- Tuider, Elisabeth (2007). "Diskursanalyse und Biographieforschung. Zum Wie und Warum von Subjektpositionierungen, içinde: Forum Qualitative Sozialforschung 8(2), Art. 6.
- UN (BM) (2008). *The Role of Men and Boys in Achieving Gender Equality*. New York: UN Division for the Advancement of Women. www.un.org/womenwatch/daw/public/W2000andBeyond.html. adresinde bulabilirsiniz.
- Wasmuht, Ulrike (2002). "Warum bleiben Kriege gesellschaftsfähig? Zum weiblichen Gesicht des Krieges," Cilja Harders ve Bettina Roß (ed.). *Geschlechterverhältnisse in Krieg und Frieden. Perspektiven der Feministischen Analyse Internationaler Beziehungen* içinde. Opladen: Leske und Budrich, 87-103.
- Dünya Ekonomik Forumu (2009). *The Global Gender Gap Report*. Geneva. www.weforum.org/pdf/gendergap/report2009.pdf. adresinde bulabilirsiniz.
- Yuval-Davis, Nira (2003). *Gender and Nation*. Londra: Sage.
- Zarkov, Dubravka (2005). *Sexual Violence and War in Former Yugoslavia*. CORDAID Debate Gender Crimes – A Future after Humiliation. www.iccwomen.org/news/docs/CORDAIDDebate_Jan05_Zarkov.doc. adresinde bulabilirsiniz.
- Zdunnek, Gabriele (2002). "Akteurinnen, Täterinnen und Opfer. Geschlechterverhältnisse in Bürgerkriegen und ethnisierten Konflikten," Cilja Harders and Bettina Roß (ed.). *Geschlechterverhältnisse in Krieg und Frieden. Perspektiven der Feministischen Analyse Internationaler Beziehungen* içinde. Opladen: Leske und Budrich, 143-161.
- Zwingel, Susanne (2002). "Was trennt Krieg und Frieden? Gewalt gegen Frauen aus feministischer und völkerrechtlicher Perspektive," Cilja Harders ve Bettina Roß (ed.). *Geschlechterverhältnisse in Krieg und Frieden. Perspektiven der Feministischen Analyse Internationaler Beziehungen* içinde. Opladen: Leske und Budrich, 175-188.

SUSKUNLUK, GÖRÜNÜRLÜK VE TEMSİL: KAMUSAL HAFIZALAŞTIRMADA ETNİK KÖKEN, SINIF VE TOPLUMSAL CİNSİYET¹

Elizabeth Jelin²

Son yıllarda, dünya çapındaki siyasi çatışmalar ve kitlesel zulümler –genellikle bunların özneleri ya da diğerleri tarafından– çoğunlukla kültüre, etnik kökene veya ırka dayalı çatışmalar olarak yorumlanmıştır. Güney Afrika, Bosna Hersek, Sırbistan ve Ruanda’da durum böyle olmuştur. Kültürlerin özünde farklı ve kıyaslanamaz olarak düşünüldüğü yerlerde, birçoğu anlaşmazlıkları doğuştan gelen ırk ve kültürel kimliklere bağlar. Başka bir varsayıma göre, farklı kültürler arasındaki “ilişkiler” doğası gereği düşmancadır ve karşılıklı olarak

---

¹ Jelin, E. (2010). “Silences, Visibility, and Agency: Ethnicity, Class, and Gender in Public Memorialization”. *Identities in Transitions: Challenges for Transitional Justice in Divided Societies*. Ed. Arthur, P. ICTJ, New York: Cambridge University Press.

² Elizabeth Jelin, Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas (CONICET) ve Instituto de Desarrollo Económico y Social’de (IDES) kıdemli araştırmacı olarak görev yapmaktadır. Jelin, insan hakları, vatandaşlık, toplumsal hareketler, hafıza, toplumsal cinsiyet konularında çeşitli araştırmalar yürütmüş, yayınlar hazırlamıştır.

birbirine zarar verir. Sonuç olarak, kültürler birbirine temas ettiği anda çatışma kaçınılmazdır. Bu gibi özcü düşünceler dışlama politikalarına ve içinde başka tür bir etkileşim, pazarlık ve müzakereye yer olmayan “ya... ya...” türünden şiddetli çatışmalara yol açar.³ Etnik köken ve kültür farklılıkları, şiddetli çatışmaların altında yatan koşul olarak görülür (sıklıkla “eski-den kalma nefret” nitelendirmesi de yapılır) ve insanlar uğruna mücadele ettikleri temel meselenin “kültürel tutuculuğa (fundamentalizm)” yol açacak şekilde kendi etnik farklılıklarını korumak olduğuna inanır.⁴

Bu bölümde farklı bir bakış açısı geliştirilmektedir. Temel kimliklerle başlamak yerine, belli bir kitlesel kuruma aidiyet hissi ve bu toplumla –etnik, ulusal, dinî, kültürel veya başka bir kritere dayalı– özdeşleşme hissinin belirli ekonomik, siyasi ve toplumsal koşullar altında açığa çıkan tarihî süreçlerin bir sonucu olduğu anlayışıyla başlayacağım. Günümüzdeki şiddetli çatışmaların analistleri ve gözlemcilerinin belirttiğine göre, böyle bir tarihsel bakış açısını benimsemek, kültürel uzlaşmazlıkların güç ilişkilerinin tarihi ve yapısına bağlı olarak ortaya çıktığı görüşüne yol açar ve bunun tersi doğru değildir.⁵ Bu nedenle, toplumları ayıran kültürel çizgiler, çatışmaların nedeni değil, çoğunlukla onların sonucu ve yan ürünleridir ve be-

³ Bkz. Albert O. Hirschman, *A Propensity to Self-Submersion* (Cambridge: Harvard University Press, 1995).

⁴ Bkz. Verena Stolcke, “New Rhetorics of Exclusion in Europe,” *International Social Science Journal* 51, no. 159 (Mart 1999): 25–35.

⁵ A.g.e. Bu aidiyet ve özdeşleşme duygusunu, aşırı kullanılan “kimlik” kavramının yeterli bir nitelemesi olarak kabul ediyorum. Kimlik kavramına ilişkin eleştirel tartışmalar için bkz. Stuart Hall, “Who Needs ‘Identity’?”, Stuart Hall, ed., *Questions of Cultural Identity* (Londra: SAGE Publications, 1996); ve Roger Brubaker ve Frederick Cooper, “Beyond ‘Identity’,” *Theory and Society* 29, no. 1 (2000): 1–47.

lirli etnik kimlikler çatışmanın büyüdüğü dönemlerde bile ortaya çıkabilir.⁶

Yakın dönemdeki siyasi çatışmalar ve kitlesel zulümlerin hepsi kültürel olarak tanımlanamamaktadır. 1970'ler ve 1980'lerde Şili, Arjantin, Uruguay, Brezilya ve Peru'daki çatışmanın tarafları, etnik köken ve ırkı dikkat çeken kategoriler olarak tanımlanamamıştır. Bu ve diğer örneklerde, şiddet ve çatışma, özelleştirilen kimlikler arası savaşlar olarak değil, ideolojik ve siyasi karşılaşmalar olarak yorumlanmıştır. Bununla birlikte, siyasi olarak tanımlanan çatışmaların altında genellikle kültürel ve etnik kökenli olduğu düşünülen güçlü yapısal adaletsizlikler ve baskılar yatar.

Bu bölümde, susturulmuş ve gizlenmiş etnik, kültürel ve toplumsal cinsiyet boyutlarının şiddetli çatışmalar sırasında ve sonrasında gün yüzüne çıktığı bazı süreçler gösterilmektedir. Ne var ki, görünürlüklerinin özel hafızalaştırma politikalarına yönelik taleplerle sonuçlanması çok nadirdir. Zaman zaman dış aktörler mağduriyeti tanıma politikalarını teşvik edebilir ve bu girişimler toplulukların yakın geçmişlerini ele alma biçimleriyle çatışabilir çünkü topluluklar, yaşam koşullarını iyileştirme mücadelelerinde ve güçlenme arayışlarında kendi çatışma ve acıyla başa çıkma pratiklerini yürütme eğilimindedirler. Hafızanın ortaya çıkışı ve ifade edilişi oldukça özeldir ve genel bir örüntü oluşturulamaz. Yine de oyundaki önemli değişkenlere düzenli olarak bakılabilir. Bu tür bulguların bir sonu-

---

⁶ Bakınız Dan Smith, "Language and Discourse in Conflict and in Conflict Resolution," *Current Issues, Language and Society* 4, no. 3 (1997): 190-214; ve Lourdes Arizpe ve diğerleri, "Cultural Diversity, Conflict, and Pluralism", *World Culture Report 2000* (Paris: UNESCO, 2000).

cu, herhangi bir vakada hangi hafızalaştırma ve tanıma politikalarının geliştirileceğine ilişkin genel reçetelerin veya tavsiyelerin olmamasıdır.

Hafıza ve Hafızalaştırma Üzerine Bir Not

Bu bölümde kullanılan hafıza kavramı, insanların geçmişinden anlam çıkarma veya bu anlamı oluşturma yollarıyla hatırlarken bu geçmişi bugünleriyle ilişkilendirme yollarına karşılık gelmektedir. Bu bakış açısı, hatıraları deneyimlere ve maddi ve sembolik “işaretler”e dayanan öznel süreçler olarak anlamayı içerir. Bireysel öznellikler, toplumsal veya kitlesel aidiyet ile geçmişin ve anlamlarının çeşitli kültürel ürünlerle ifadesi arasında dinamik bir bağlantı vardır. Bu kültürel ürünlerin “hafıza araçları” – kitaplar, müzeler, anıtlar, filmler, anma ritüelleri, fotoğraflar vb.– olduğu düşünülür.

Yaygın siyasi çatışma ve baskı dönemlerinden ya da devlet teröründen sonra, ne olduğuna dair aktif bir siyasi mücadele yürütülür. Yakın geçmişe ve hatıralarına dair alternatif ve hatta muhalif yorumlar, kültürel ve siyasi tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Devlet, şiddet ve diktatörlük geçmişiyle ilgili toplumsal talepleri ele alan mekanizmaları destekleyecek ve kurumsallaştıracak resmî meşru otoriteyi bünyesinde bulundururken (komisyonlar, davalar, tazminat vb. aracılığıyla), sesin meşruiyeti ve hakikate ilişkin mücadeleler için içine girmiştir. Dolayısıyla burada “unutmaya karşı hafıza” ya da sessizlik gibi bir mücadele değil, her birinin kendi suskunlukları ve boşlukları olan karşıt hafızalar arasında bir mücadele söz konusudur.

Ayrıca, “yakın” geçmişe dair hatıralar ve suskunluklar, uzun dönemli tarihsel eşitsizlik ve adaletsizlik yapılarına ve seküler modernleşme süreçleriyle daha yakın zamanda küreselleşme ve uluslararası ilişkilene biçimleriyle birleşen yerleşik kültürel uygulamalara dahil olmuştur. Uzun süreli hafıza, çelişkili ve belirsiz şekillerde, kimliklerle temsilin önemini karmaşıktırarak kısa süreli olanlarla birleşir.⁷

Kimliklerin hafızalaştırma politikalarındaki yeriyle ilgili konular, toplumsal ve siyasi mücadelelerde bir paradoksu göz önünde bulundurma ihtiyacını da içerir: Kural olarak, ötekileştirilmiş ve görünmez toplumsal gruplar/kategoriler eşitlik ve hakları için mücadele ederler. Bazı zamanlar omuzlarında taşıdıkları damgalanmış etiketleri ve kimlikleri silmeye ve onlardan uzaklaşmaya çalışarak bunu yaparlar. Bazense özgünlüklerini ve farklılıklarını –örneğin, etnik, toplumsal cinsiyet ve dini kimlikler– açığa çıkararak veya vurgulayarak bu mücadeleyi sürdürürler. Özgün kimlikler ve farklılıklara yapılan bu vurgunun ilk bakışta geçiş dönemi politikalarıyla çatıştığı düşünülür ki bu rejimlerde vurgu, devletin meşru otorite konumunda yeniden yapılandırılması ve yurttaşların eşit haklarının inşası üzerinde olur. Bu nedenle, hafızalaştırma süreçlerinde özgün kimlikleri “tanıma” politikalarına yönelik ta-

---

⁷ “Uzun” ve “kısa” süreli hafıza kavramları için bkz. Ludmila Da Silva Catela, “Poder Local y Violencia: Memorias de la Represion en el Noroeste Argentino”, Alejandro Isla, ed., *En Los Margenes de la Ley: Inseguridad y Violencia Ne el Cono Sur* (Buenos Aires: Paidós Tramas Sociales, 2007); ve Silvia Rivera Cusicanqui, *Oprimidos Pero No Vencidos: Luchas del Campesinado Aymara y Qhechwa de Bolivia, 1900–1980* (La Paz: Hisbol-Csutch, 1984).

lepler, eşitlik ve insan hakları mücadeleleri çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Son olarak, “kitleseel zulümlelerin ardından yaşanan durum” sabit ve statik değildir. Aksine, süreci ve değişimi ifade eder. Geçmişin temsil ediliş şekli, olaya dahil olan grupların kimlikleri, hafızalaştırma politikaları ve girişimleri zamanla değişir. Zamanında yapılanlar ve elde edilenler, sonraki aşama veya adım için bir dizi fırsat doğurur ve bazı olasılıkları sonlandırır. En nihayetinde söz konusu olan bir “hafızalaştırma tarihidir”.⁸

Sonraki bölümde, geniş bir şekilde tanımlanan “mağdurların” kimlik kriterlerinin (etnisite, ırk ve toplumsal cinsiyet) hafızalaştırma süreçlerini anlamada nasıl önemli hale geldiğinin karmaşık yollarını göstermek için seçilen birkaç vaka sunuyorum. Bunu, mağdurların görünürlükleriyle, suskunluklarıyla, belirli politikalarının belirleyici özelliği haline gelmeleriyle ve yakın geçmişin anıların ve hafızaların tarihsel olarak kültürel uygulamalara dokunma biçimleriyle sunuyorum. Vakalar, etnik ve kültüre dayalı sınıflandırmaların belirginliği bakımından ilk bakışta çok farklı bir resim sunan iki ülkeden, Arjantin ve Peru’dan seçilmiştir.

---

⁸ Bkz. Elizabeth Jelin, *State Repression and the Labors of Memory* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003); ve Elizabeth Jelin, “La conflictiva y nunca acabada mirada sobre el pasado,” Marina Franco and Florencia Levin, ed., *Historia reciente: Prespectivas y desafíos para un campo en construcción* (Buenos Aires: Paidós, 2007).

Peru: Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun Ötesinde

Peru'nun derin ve kalıcı eşitsizlikler tarihi, nüfusunun çok büyük kesimini modernleşme süreçlerinden dışlamış ve ötekileştirmiştir. 1980'de, yeni bir kapsayıcı anayasanın kabul edilmesiyle aynı dönemde, Aydınlik Yol (*Sendero Luminoso*) –devrimci ayaklanma çağrısı yapan silahlı bir gerilla hareketi– Ayacucho bölgesinde eylemlerine başladı. Bu bölgedeki köylülerin çoğu And yerlileri olmasına rağmen, Aydınlik Yol ideolojisi onların kültürel özgünlüğü ile ırk ve etnik kökenin Peru'daki sosyal ve ekonomik ötekileştirmede nasıl rol oynadığını dikkate almamıştır. Hükümet, silahlı gerillalar ve yoluna çıkan herkesi bastırması ve ortadan kaldırması için ordu ve donanmayı Peru'nun dağlık bölgelerine göndererek şiddete acımasızca yanıt vermiştir. Köylü devriyelerinin (*rondas campesinas*) –toplulukların kendini savunması için örgütlenen silahlı köylü grupları– eylemleri de başka şiddet olaylarına neden olmuştur.

And köylüleri çatışma nedeniyle bölünmüştür. Bazen Aydınlik Yol'u desteklemiş ya da üye olmuş, bazen de orduyu müdahaleye çağırmışlardır. Ayrıca ordu tarafından desteklenen silahlı köylü devriyeleri kurmuşlardır. Böyle-sine karmaşık ve uzun süren acımasız şiddet döneminde “mağdurlar” ile “failler” arasında net bir çizgi çizmek mümkün değildir. Aksine şiddetin geniş ve hareketli bir “gri alan”ı oluşmuştur ve bu alanda çeşitli konumlar arasında geçişler yaşanmaktadır.⁹

---

⁹ Bkz. Kimberly Theidon, *Entre prójimos: el conflicto armado interno y la política de la reconciliación en el Perú* (Lima: Instituto de Estudios Peruanos, 2004).

1990'larda siyasi rejim, devletin çatışma sırasında neden olduğu insan hakları ihlallerinin son on yılda ülkeye sirayet eden yıkıcı şiddeti durdurmak için ödenmesi gereken bedel olduğu mesajını yaymıştır. Nüfusun büyük çoğunluğunun bu yorumu kabul etmesi, devletin neden olduğu bütün ihlallerin unutulmasını ve affedilmesini teşvik etti. 2000 yılında, büyük bir yolsuzluk skandalı Devlet Başkanı Alberto Fujimori'nin Japonya'ya kaçmasına ve başkanlıktan istifa etmesine yol açmıştır. O zamana kadar nüfusun temel talepleri temsili demokrasinin kurallarına saygı göstermekle ilgiliydi.

Bu otoriter rejim karşıtı iklimde, insan hakları ihlalleriyle bağlantılı toplumsal talepler, 1980 ve 2000 yılları arasındaki yirmi yıllık dönemdeki siyasal şiddeti araştırmak için bir Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun [*Comisión de la Verdad y Reconciliación*] (CVR) kurulmasına vesile olmuştur. Komisyonun görevi, başkana ve halka nihai raporunu sunduğu Ağustos 2003'te resmî olarak sona ermiştir.

CVR raporu, Peru'daki şiddetin etnik doğasını görünür kılması açısından önemli bir adım olmuştur. And köylüleri ve yerli halkların uğradığı etnik ayrımcılık ve ötekileştirmenin Peru'nun uzun dönemli tarihinin nasıl da bir parçası olduğunu göstermiştir.

Her dört mağdurdan üçü, anadili Quechua olan köylülerdi. Peruluların bildiği üzere, bu kesim devlet ve siyasal topluluğumuzun faydasını gören kentli toplum tarafından tarihsel olarak görmezden gelinmiştir. *Bu komisyon, bunun iddia edildiği gibi etnik bir çatışma olduğunu ortaya koyacak gerekçeler bulamamıştır. Fakat Aydınlik Yol üyeleri ve devlet temsilcileri ülkenin dezavantajlı gruplarını eşit şekilde hor görmeseydi bu yirmi yıldaki ölümlerin ve yıkımın yaşanmaya-*

çağını ileri sürmek için yeterli sebep bulmuştur – bu küçümseme Peruluların günlük hayatının her ânına işlenmiştir.¹⁰

İyi bilindiği üzere, çatışma ülkenin tamamını eşit şekilde etkilemedi; uzun vadeli ekonomik, sosyal, kültürel ve dilsel tahakküm örüntülerine dayalı hiyerarşik düzeni izleyen bölgesel bir çatışmaydı. Peru'da ırk yapılanması mekâna gömülüdür.¹¹ *Costeños* (Lima yerlileri de dahil kıyı halkı veya *limeños*), *serranos*'u (dağlı halk) aşağıda görürse, *serranos* da *chutos*'u (daha yüksek dağlarda yaşayanlar) kendi sınırı olarak görür.¹² Bu nedenle, Ayacucho'daki şiddet ülkenin geri kalanında yaşansaydı 1,2 milyon Perulu ölmüş olacaktı.¹³ Asháninka halkı arasındaki ölüm oranı genel nüfus için geçerli olsaydı 2,5 milyon kişi ölecekti.

Bu mekânsal, tarihsel ve kültürel ayrımlar göz önünde bulundurulduğunda, bu yirmi yıllık şiddet Peru toplumunun önemli bir kısmı için travma ve referans çerçevesi eksikliğine bağlı yorumlayıcı bir boşluğa dönüşmemiştir. Aksine bu şiddet dönemi, "bu vakadaki Quechua ve Asháninka'larda olduğu gibi, özellikle kültürel farklılıkları da bulunan yoksulları dışlayan ve onlara ayrımcılık yapan toplumun daha eski yorumlayıcı çerçeveleriyle" örtüşmektedir.¹⁴

---

¹⁰ Comisión de la Verdad y Reconciliación, ed., Informe Final de la Comisión de la Verdad y Reconciliación, birinci baskı. (Lima: Comisión de la Verdad y Reconciliación, 2003), Önsöz, 1–2; vurgu bana ait. Bundan böyle IFCVR olarak anılacaktır.

¹¹ Peru'da coğrafya ve ırk ilişkisi hakkındaki yorumları için Ponciano del Pino'ya teşekkür ederim.

¹² Maritza Paredes, "Fluid Identities: Exploring Ethnicity in Peru," *CRISE Working Paper*, no. 40 (Oxford: Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity, 2007), 13-19.

¹³ CVR, *Informe Final*, Genel Sonuçlar.

¹⁴ Carlos Ivan Degregori, "Heridas abiertas, derechos esquivos: reflexiones sobre la Comisión de la Verdad y Reconciliación," Raynald Belay

CVR'ye Tepkiler ve Tanıma Politikası

Rapor, kimlik merceğiyle okunabilecek bazı konuların görünürlüğüne arttırdı. Bu, Peruluların (çoğunluğu And halkı veya yerli) yaşadığı acı ve şiddetin büyüklüğünü anlamak ve belgelemek için “merkez” tarafından başlatılan bir girişimdi. Bu girişim, şiddetin gizli ve susturulmuş yanlarını –kadınlara, And köylü topluluklarına, yerli halklara karşı şiddet ve acının özgünlüğünü– görünür kılmayı amaçladı. O anlamda, görünmez olanı görünür kılan ve insanların kendilerine ya da en yakınlarındaki ve en sevdiklerine sakladığı “yeraltındaki hatıraları” açık kamusal alana çıkaran “raporun kendisi bir hafızalaştırma eylemidir”.¹⁵ Raporun kimlikle ilgili sorunlara etkisi ne oldu? Bugün Peru toplumunda ne gibi kimlik simgeleri bulunuyor? Yakın zamandaki siyasal şiddet hafızası, uzun vadeli tahakküm ve itaat çerçevesinde nasıl yorumlanmaktadır? Raporda yer alan ulusal anlatı belirli bölgelerde yaşayan halk tarafından kendi uzun dönemli gelenekleri içinde ne şekillerde anlaşılmakta ve yorumlanmaktadır? Ülkede işleyen farklı hafıza türleri var mıdır?

Asháninka

Amazon bölgesinde yaşayan Asháninka halkı, Peru'daki en büyük yerli gruptur. Ayrıca şiddet döneminde en fazla mağdur olan gruptur ve yerinden edilmeyi, ölümü, esareti yaşamış,

---

ve diğerleri., ed., *Memorias en conflicto: Aspectos de la violencia política contemporáneo* (Lima: IEP-IFEA-Embajada de Francia-Red para el desarrollo de las ciencias sociales, 2004), 85.

¹⁵ Bkz. Michael Pollak, *Memoria, olvido, silencio* (La Plata: Editorial Al Margen, 2006).

toplulukları yok edilmiştir. Hayatta kalan ve geri dönen halk, maruz kaldığı şiddet ve acıyla baş etmenin bir yolunu bulmalıydı. Zaman zaman “uzlaşma” için kendi inanç sistemlerinden ve dünya anlayışlarından kaynağını alan yerel yollar bulabildiler.¹⁶ Mağduriyetlerine rağmen Asháninka halkı ulusal düzeyde sembolik veya maddi tazminat talep etme konusunda görünür ve aktif değildir. “Merkezde” yerli grupların kaderiyle ilgili tarihsel sessizliğe dönüş söz konusudur. “Diğerleri” (STÖ’ler vb.) kendilerini mağdur olarak adlandırmadığı için yaşadıkları acılar ve mağduriyet kimsenin siyasi ve kültürel gündeminde göze çarpan bir mesele haline gelmemiştir.¹⁷

---

¹⁶ Bkz. Leslie Villapolo Herrero, “Senderos del desengano: construcción de memorias, identidades colectivas y proyectos de futuro en una comunidad Asháninka,” Ponciano del Pino ve Elizabeth Jelin, ed., *Luchas locales, comunidades e identidades* (Madrid ve Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores, 2003).

¹⁷ Asháninka’lar hakkındaki internet taramasında, geleneksel uygulamaları ve bunları koruma ihtiyacı (webserver.rcp.net.pe/ashaninka/), dilleri (www.native-languages.org/ashaninka.htm), çevreci gündemlerle bağlantılı uluslararası STÖ’lerin kalkınma girişimleri (www.rainforest-foundationuk.org/s-Ashaninka %20 Territorial%20-Security-%20%20-Peru) ve kimlik bağlantılı projeler (www.narobe.com/) hakkında bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Bu internet sitelerinden çok azı şiddet yıllarında yapılan zulme atıfta bulunur. İnternet üzerinden hafıza süreçleriyle ilgili herhangi bir teklif veya girişim yoktur. Ağustos 2008’de, Perulu yerli gruplar içinden önemli bir siyasi hareket, ortak topraklar üzerindeki yetkilerini sınırlayacak yeni bir kanunu protesto etti. Protesto, kanun teklifinin kongrede yeterli oyu alamamasıyla sonuçlandı. Bu hareketin, ne dereceye kadar CVR raporunun yerli gruplar üzerindeki tarihsel baskıya dikkat çekme çabasının öngörülemez bir sonucu olduğu, yalnızca derinlemesine bir araştırmanın cevaplayabileceği bir sorudur.

Kadınların Durumu

CVR, özel bir Toplumsal Cinsiyet Programı kurarak, kadınlara yönelik şiddetle ilgili tanıklıkları elde etmek için büyük çaba harcadı. Amaç, “kadınlar konuşmaz” düşüncesini düzeltmek ve kadınların seslerini kaydetmektir. Kadınların konuştuklarında aile fertlerinin yaşadığı acıları ve günlük hayattaki aksaklıkları anlattıkları bilindiğinden, kadınların “kendileri hakkında konuşmaları” için özel stratejiler tasarlandı.¹⁸ “Toplumsal cinsiyete duyarlılık”, cinsel şiddet tanıklıklarına yönelik ilginin merkezde olması demektir.¹⁹ Ne var ki, sonuçta kadınlar konuştu ancak bu konuşmalar kendi mağduriyetleri veya cinsel şiddet hakkında olmadı. Yine de, topladığı nitel kanıtlarla CVR, kadınlara yönelik cinsel şiddetin silahlı çatışma sırasında yaygın bir uygulama olduğunu ileri sürebilmiştir.

Cinsel şiddete dair dolaysız ve ilk ağızdan anlatıma pek çok yerde nadiren rastlanır. Genellikle kulaktan dolma bilgiler ya da “diğer” kadınların deneyimleri anlatılır. Kadınlar cinsel şiddet öyküsünü neden mağdur değil de tanık olarak paylaşır? Utanç ve suçun ötesinde, tecavüz genellikle münferit bir eylem değildi – çoğu zaman tecavüzün bildirilmesini gölgede bırakan diğer zulümlerin bir parçasıydı. Ayrıca, kadına yönelik şiddet sadece savaşın değil, “hayatın” bir ögesi idi. Bu nedenle, Peru’da silahlı

---

¹⁸ Bkz. Julissa Mantilla, “Las experiencias de la Comisión de la Verdad y Reconciliación en el Perú: Logros y dificultades de un enfoque de género,” Paulina Gutierrez, ed., *Memorias de ocupación: Violencia sexual contra mujeres detenidas durante la dictadura* (Santiago: Centro Regional de Derechos Humanos y Justicia de Género, 2005); ve Narda Henríquez Ayín, *Cuestiones de género y poder en el conflicto armado en el Perú* (Lima: CONCYTEC, 2006).

¹⁹ IFCVR, Cilt III, 89.

çatışma sırasındaki cinsel şiddet, ırk ve toplumsal cinsiyet ilişkileriyle ilgili inançların tarihsel bağlamıyla birlikte okunmalıdır. Özellikle tecavüzle ilgili, Theidon “tecavüzün ırklaştırılması”ndan, yani askerlerin kadınlara tecavüz ederken etnik çağrışımı olan hakaretler etmesinden bahseder. Bu hakaretlerle, çoğunluğu cholo olan askerler, bu damgalamayı indias diye hakaret edilen kadınlara aktarmış oldular.²⁰

Daha genel olarak, hakikat komisyonlarının “insan hakları ihlallerinin” yorumlayıcı çerçevesi içindeki mağdur merkezli doğası, beden bütünlüğüne özel önem verir. Bu durum, birinci şahıs “mağdur” anlatısı ve hafızanın daha bütünsel cinsiyetçi karakteri arasında bir gerilim oluşturur. Ek olarak, pasif mağduriyete vurgu yapılması, önceden kurgulanan çerçeveye uymayan deneyimleri susturarak, topluluklarının ve ailelerinin savunmasına kadınların aktif katılımı konusundaki anlatılara çok az alan bırakır.

Burada biraz ironi var; komisyonlar hakikati araştırmakla görevlidir ancak kadınların anlattığı daha kapsamlı hakikatler sıklıkla yaşadıkları cinsel saldırılara indirgenmiştir. Komisyonlar, mağdur odaklı mantıklarından öteye geçip kadınların acı ve kederle sınırlı olmayan öyküler sunmaları için konuşabilecekleri alanlar açmalıdır. Bu nedenle “toplumsal cinsiyet duyarlılığı” kadınların “tecavüzleri” hakkında konuşması için tasarlanan stratejilerden

---

²⁰ Kadınların cinsel şiddet anlatımlarına ilişkin analizim ağırlıklı olarak Kimberly Theidon’un çalışmasına dayanmaktadır. Bakınız Kimberly Theidon, “Gender in Transition: Common Sense, Women and War”, *Journal of Human Rights* 6, no. 4 (Ekim-Aralık 2007): 453-78.

çok, kadınların savaş hakkında neler söylediklerini dinlemeye dair yeni yollar geliştirmeye odaklanacaktır.²¹

Şüphesiz, CVR raporu çatışma sırasındaki cinsel şiddeti açığa çıkarmıştır. Sonrasında rahatsız edici olan, bunun toplumsal meselelerdeki gerçek ve potansiyel etkin rollerini arka planda bırakarak, kadınların mağdur pozisyonuna ilişkin toplumsal cinsiyete dayalı basmakalıp yargıları güçlendirip güçlendirmedir. Bu sorunun anlamı üzerine ya da acı deneyimlere karşı verilen toplumsal ve siyasi tepkilere dair açık toplumsal bir tartışma yürütülmemektedir. Bu konudaki kaygı eğitim programlarına yansımamış veya herhangi bir tazminat girişimiyle sonuçlanmamıştır. Rapor kategorilerine göre belgelenen zulümler çeşitli yerlerde okunabilir (internette mevcut) ve yaşananlar, toplumsal cinsiyet ilişkilerinde herhangi bir sembolik veya somut dönüşüm üretmeden kişisel deneyim alanında kalmaktadır.

Quechua Dilinin Görünürlüğü

Peru'nun şiddet geçmişindeki hatıralara ilişkin toplumsal girişimlere bakanlar, bu konuyla ilgili Quechua dilindeki kelimelerle karşılaşabilirler: CVR sergisine eşlik eden fotoğraf sergisinin adı *Yuyanapaq: Para recordar* (Hatırlamak için); raporun kısaltılmış versiyonunun adı *Hatun Willakuy* (Büyük Hikâye); Peru Kaçırılan, Tutuklanan veya Kaybedilenlerin Yakınları Ulusal Derneği'nin [*Asociacion Nacional de Familiares de Secuestrados, Detenidos, y Desaparecidos del Peru*] (ANFASEP) yayınlarından birinin adı *Willachka-*

---

²¹ A.g.e. 474.

ykim (te estoy avisando) (Seni Uyarıyorum); İnsan Hakları Derneği'nin [*Asociacion Pro Derechos Humanos*] (APRO-DEH) savaştan en çok etkilenen bölgelerde çıkardığı bir kitabın adı *Warmikuna Yuyariniku* (Biz Kadınlar Hatırlıyoruz); Lima'da hafıza üzerine çalışan bir grup genç araştırmacının kendilerine verdiği ad *Yuyachkanchik: Estamos Recordando* (Hatırlıyoruz).²² Liste daha da uzatılabilir.

Kamusal alandaki isimlerde ve kültürel ürünlerde Quechua dilindeki kelimelerin kullanılması Peru'da normal ve alışılmış bir uygulama değildir. Şiddet ve baskı demografisini ortaya çıkararak CVR, içindeki asimetri ve paternalizme rağmen,²³ ülkenin etnik bileşiminin daha yaygın bir şekilde tanınmasına vesile oldu. Büyük yapısal ve sembolik değişimlerin acil olduğunu vurgulayarak mağduriyeti uzun tarihsel bir inkârla ilişkilendirdi. CVR'nin yapısal politika tavsiyeleri tamamen uygulanmamasına rağmen, mağdurların etnik karakterinin devamlı bir hatırlatıcısı olarak Quechua dilinin simgesel kullanımında artış olmuştur. Aslına bakılırsa, Quechua etiketleri ve unvanlarının, Peru'da Quechua dilini konuşan kişilerin kısa ve uzun dönemde uğradığı baskıların simgesel bir işareti olduğu söylenebilir.

---

²² Kültürel tiyatro grubu Yuyachkani. *Estamos recordando, estamos pensando* (Düşünüyoruz; hatırlıyoruz) bu uygulamanın önemli bir öncülüdür. Grup, faaliyetlerine 1971'de başladı. Bakınız www.yuyachkani.org.

²³ CVR komisyon üyelerinden birine göre, "CVR'nin gerçek bileşimi, ülkedeki siyasal şiddetin açıklanmasına katkı sağlayan aynı fay hatlarını yansıtarak asimetriyi genişletmiştir. Örneğin, üyelerin onu erkek, ikisi kadındı ve tamamı kentli orta sınıf kökenliydi. Sadece bir üye mağdurların yüzde yetmiş beşinin dili olan Quechua'yı akıcı bir şekilde konuşurken bir diğeri biraz anlıyordu." Degregori, "Heridas abiertas, derechos esquivos", Raynard Belay ve diğerleri, ed., *Memorias en conflicto*, 82.

Neden bu durumlarda Quechua dili kullanılır? Bu simgesel adımı kim atıyor? Mağdurların kültürel kimliklerini belirginleştirmek, tarihsel eşitsizliklerin telafi edilmesinin bir aracı mıdır? Böyle simgesel bir adım, yapısal değişimleri ve ötekileştirilen grupların güçlenmesini beraberinde getirebilir mi? Bu adımları atan ve Quechua dilinin kamusal alandaki simgesel varlığını teşvik eden And halkının kendisi değildir. Bu girişim, çoğunlukla İspanyolca konuşan ve aynı duyguları paylaşan kişiler, nadiren bu dili anlayan veya konuşan Perulu aktivistler ve uluslararası STÖ'ler tarafından başlatılmıştır. Bu kişiler, söz konusu toplulukların kültürel uygulamalarının bir parçası değildir. Gerçek şu ki, kırsal ve ötekileştirilmiş And bölgelerinde yaşayan insanların çoğunluğu olmasa da önemli bir kısmı, dillerini ve kültürlerini "beyaz" ve "melez" Peru karşısında taşıdıkları genel damgalanmanın bir parçası olarak görmektedir.

Özetle, Quechua dilinin simgesel işaretlerini bir tanıma ve hatırlama eylemi olarak kullananlar, bunu yaparken bir nevi "bir daha asla" mesajı verirler: Alt nüfuslara yönelik daha fazla şiddetin önlenmesi ve etnik "azınlığın" yurttaşlık haklarının teşvik edilmesi amacı. Bu eylemde "etnik öteki", genellikle mağdur olarak görünür kılınır. Bu mağduriyete dikkat çekmek için, "etnik ötekinin" özgünlüğü (bu vakada dil ve gelenekler bakımından) vurgulanmakta ve simgesel olarak ele alınmaktadır. Ne "öteki" ulusa eşit koşullarda dahil edilir ne de "ötekinin" tarihi ve kültürünü öğrenmek ve bunlara katılmak için sistemli bir çaba harcanır. "Öteki" dışarıda kalır.

Uzun ve Kısa Süreli Kolektif Hafıza ve Suskunluklar

CVR'nin varlığı ve devletle bağlantıların ötesinde, And Dağları'ndaki ve Amazon'daki topluluklar geçmişleri ve

bugünleriyle başa çıkmak zorundadır; yaşamaya ve çalışmaya devam etmeleri gerekir. Şiddet içeren geçmişi günlük hayatlarına dahil etme yolları oldukça çeşitlidir. Çatışmayla baş etmenin geleneksel ve alışıldık yollarını genellikle dışarıdakilerin –insan hakları aktivistleri, devlet veya kilise, uluslararası işbirliği ağları veya diğer STÖ’ler ve toplumsal özneler– gündeme getirdiği “yeni” mekanizmalarla birleştirirler.

Yeni veya yakın dönemdeki şiddet ve acı, uzun süreli hafıza ve yaşam tarzlarının sunduğu çerçeveler kapsamında hatırlanır.²⁴ Bu vakalarda önemli olan, “yakın dönemin” uzun vade- li kültürel uygulamalara dayandığı ve bunlarla çerçevelendiği- dir. Zaman zaman siyasi ve kurumsal tarafları olan –siyasal sistemi “merkeze” alan ve siyasi rejimleri tanımlayan– bir tarihsel akışa entegre olmuştur, ancak bunlar toplumsal hafızalaştırma süreçlerini tanımlayan merkezî özellikler değildir. Yerel toplumsal süreçler kendi yollarında ilerlerken, ulusal siyasi ve kurumsal boyutlar ve kararlar hafıza süreçlerinin merkezinde de- ğil, arka planda kalır.

Yakın dönem şiddet hatıralarının topluluk düzeyinde mü- zik, geleneksel resimler, yerel kurum ve uygulamalara dâhil edilmesinin çok sayıda örneği bulunmaktadır. Bu süreçleri gös- teren iyi bir örnek, etnomüzikolog Jonathan Ritter tarafından incelenen *Pumpin* müziğinin sözlerindeki geçişlerdir.²⁵ 1976 yı-

---

²⁴ Peru’nun yerel yerleşimlerinde başa çıkma yollarıyla ilgili derinle- mesine çalışmalar için bkz. Ponciano del Pino, “Uchuraccay: Memoria y Represión de la Violencia Política en los Andes,” del Pino and Jelin, ed. *Luchas Locales, Comunidades e Identidades*; ve Theidon, “Entre Pro jimos.”

²⁵ Bu vakada Jonathan Ritter, “Siren Songs: Ritual and Revolution in the Peruvian Andes,” *British Journal of Ethnomusicology* 11, no. 1 (2002): 9-42; ve Jonathan Ritter, “Of Music, Truth, and Memory: Carnival in Ru- ral Ayacucho before and after the Truth Commission” (5-8 Eylül 2007 ta-

lında, Fajardo eyaletinde *Pumpin'*e (bir tür yerli karnaval müziği) adanan bir şarkı ve dans yarışması yapıldı. Aydınlık Yol'un eyaleti örgütlemeye başladığı zamanlardı. En başından beri, Aydınlık Yol'un bölgeye erken girişini –ve ayrıca köyün âdetlerini reddetmesine rağmen devrimci grubun festivali kabul edişini– bir dereceye kadar yansıtacak şekilde, yarışmada siyasi hareketlilikle ilgili şarkılar (aşk şarkılarını içeren diğerlerine ilaveten) söylendi.²⁶

İlk dönemin devrimci sözleri doğrudan ve kolayca yorumlanamaz. 70'lerin sonunda, örneğin, şarkılarda José Carlos'a yer verilmiş ve Peru Komünist Partisi'nin kurucusu José Carlos Mariátegui'ye gönderme yapılmıştır. 1981'de bir şarkıyla "devrimci durum" ilan edilmiştir (*Situacion revolucionaria*). Şüphesiz, şarkıların radikalleşmesinde Aydınlık Yol'un büyük bir etkisi vardı. Gerçi o dönemde radikal şarkılar söylemek için çok neden vardı: Ritter'a göre, "korku, yükümlülük, kişisel bağlar, rekabetçi güçler ve sosyal güdülerin hepsi, devrimci şarkılar söylemeye ve militan gruplara (*conjuntos*) katılmaya zorlayan sebeplerdi. Ne var ki, bu motivasyonların hiçbirisi gerillalara fiilî ve etkin bir destek anlamına gelmemiştir."²⁷ Şarkıların radikalleşmesi, mutlaka siyasi uygulamaların, duyguların ve inançların da radikalleşmesini gerektirmiyordu.

Festival, bölgedeki şiddetin düzeyi nedeniyle 1983 yılında kesintiye uğradı. Yerinden edilen Fajardino halkı festivali Lima'da düzenledi ve yarışmalar bölgede 1990'larda tek-

---

rihlerinde Montreal'de gerçekleştirilen LASA Konferansında sunulan makale) yayınlarından yararlanılmıştır. İkinci makalede, Fosas Clandestinas şarkısının sözlerinin Quechua ve İngilizce tercümeleri yer almaktadır.

²⁶ Bakınız Ritter, "Siren Songs."

²⁷ A.g.e., 36.

rar yapıldı. Bu noktada Ritter şöyle der: "Ordunun zalimliğini protesto eden tanıklık şarkıları devrim çağrılarının yerine geçti ve 'yarışmalar anma ve toplumsal hafızanın en önemli merkezleri oldu.'" ²⁸ Şiddetin ve bölge sakinlerinin acılarının "hafıza mekânları" oldu. Aslında "şiddetin karmaşasında ve sonrasında köklü gelenekleri (karnaval şarkısı ve festival) ... günümüzdeki kırılğan da olsa bir kimlik algısı oluşturma ihtiyacıyla ilişkilendirerek" ²⁹ festivalin yeniden düzenlenmesinin ve tanıklık şarkılarının halk için kültürel bir anlamı vardı. Bu nedenle, 2002'deki yarışmanın (*concurso*) açılış şarkısının "Gizli Mezarlar" (*Fosas clandestinas*) olması sürpriz değildir. CVR'nin bu bölgede çalışmaya başladığı dönem olmasına rağmen, bu tür tanıklık şarkılarının yazılması ve söylenmesi CVR'nin çalışmasıyla bağlantılı olarak hatırlama alanının açılması- nın teşvik ettiği yeni bir olgu olarak görülmemektedir. Ritter'in ifade ettiği gibi, şarkılar geçmiş yılların kültürel olaylarıyla güçlü bir sürekliliği temsil etmektedir.

Kültüre yerleşik ve kültürle şekillendirilmiş bu ifadelerin tersine, yakın geçmişin bu gömülü ifadelerinin genellikle iyi niyetli ve dost olan yabancılar veya aracılar tarafından "yeni" ve "ithal" biçimlerde yeniden düzenlendiği diğer hafızalaştırma süreçleri de bulunur. 2005 yılında ANFASEP tarafından Ayacucho kentinde kurulan *Museo de la Memoria* (Hafıza Müzesi) bunun bir örneğidir. ANFASEP, 1983 yılında bir grup kadın tarafından kuruldu. Amaçları, kaybedilen yakınlarının akıbetiyle ilgili bilgi aramaktı. Başlarda gizlilik ve korku içinde çalışan bu

²⁸ A.g.e., 39, vurgular bana ait.

²⁹ Ritter, "Of Music, Truth and Memory," 5.

grup, faaliyetlerine yirmi yıldan uzun bir süre devam etmiştir. Kadınların güçlüyle mücadele etmek için sınırlı ekonomik, sosyal ve kültürel kaynakları vardı – eğitim düzeyleri düşük, iddialarını sunmak için Lima’ya gidecek maddi kaynakları olmayan, otoriter ve ırkçı devlet bürokratlarıyla uğraşma konusunda deneyimleri çok az olan ve Quechua dilini konuşan kadınlardı. Kendi adına hareket edebilen “yabancıların” –uluslararası ve ulusal insan hakları örgütleri, bazı ilerici avukatlar ve siyasi aktivistler³⁰– yardımı ve arabuluculuk rolü temelinde biraz baskı uygulayabilmiş ve bazı politikaları etkileyebilmiştir. Ne var ki sık sık tacize ve kötü muameleye maruz kaldılar ve kamuoyunun sessiz kalması yoluyla yalnız bırakıldılar.

Uzun şiddet döngüsü boyunca (genellikle gizli ve sessiz) yürüyüş ve eylemlerini sürdürdüler. Zaman değişince ve siyasi iklim açılınca, sesleri daha geniş kesimler tarafından duyuldu ve kamusal alanda biraz daha görünür oldular.³¹ 2005 yılında, genel merkez ve çatışmada ailelerini kaybeden çocuklar için aşevi olarak kullanılan ANFASEP binası Hafıza Müzesi’ne (*Museo de la Memoria*) dönüştürüldü. Alman kaynakları ve teknik bilgisi müze fikrine ve yapımına destek vermiştir. Açılış için “siyasal şiddetten etkilenen ülkelerin hafızasından doğan bir barış kültürü

---

³⁰ Bakınız Ana María Tamayo, “ANFASEP y la luchapor la memoria de sus desaparecidos,” in Carlos Iván Degregori, ed., *Jamás tan cerca arremetió lo lejos: Memorias y Violencia Política en el Perú* (Lima: IEPSSRC, 2003).

³¹ A.g.e. Ayrıca Asociación Nacional de Familiares de Secuestrados, Detenidos y Desaparecidos del Perú – ANFASEP, “¿Hasta cuándo tu dolor? Testimonios de dolor y de coraje” (2007); www.qillqakuna.iespana.es/ANFASEP,%20madres.htm.

inşa etmeye dair başarılı deneyimler" üzerine diyalogu teşvik etmek amacıyla uluslararası bir seminer düzenlendi.³²

Kuşkusuz, bu ifade biçimleri taleplerini kamusal alanlarda yaptıkları nöbetler, yürüyüşler ve oturma eylemleriyle dile getirmeye alışık olan Quechua dilini konuşan kadınların yaşamlarına "ithal" edildi. Yıllar geçtikçe, Latin Amerika'da siyasal şiddet mağdurlarının yakınlarının kurduğu diğer örgütlerle temas ederek ve başka ülkelerdeki diğer gruplarla deneyimlerini paylaşarak sıkıntılarını daha geniş bir şekilde yorumlamaya başladılar.³³ Müze fikri onlar için yeniydi ve ANFASEP ile dış dünya (bu örnekte, Alman işbirliği) arasında bir irtibat noktasına dönüştü. Yerel ANFASEP üyeleri, özellikle gençlik grubu ziyaretçi rehberi görevi gördü. Bununla birlikte, müzeye genellikle şehrin dışından katılım olmaktadır. Ayacuchano halkı, girişimin tamamına kayıtsız kalarak ya da karşı gelerek müzeyi ziyaret etmiyor.³⁴ Dolayısıyla soru şu: Kurumları arasında tek bir müze bulunmayan bir şehirde "yerel" hatıraları dillendirmede müzenin anlamı nedir? Hakların tanınmasının yolu, yabancılarla etkileşimin

---

³² Bakınız Memoria histórica y cultura de paz: Experiencias de América Latina (Lima: Went, DED, MIMDES, 2006). Müzenin, girişimi CVR tavsiyelerinin bir parçası olarak konumlandırıran bir açıklaması için bkz. Emilio Laynes Luján, "Implementación del museo de la memoria de ANFASEP – 'Para queno se repita,' " Autor@svari@s, Memoria histórica y cultura de paz. Experiencias de América Latina (Lima: InWent, DED, MIMDES, 2006).

³³ FEDEFAM, "Proyecto Desaparecidos"; www.desaparecidos.org/-fedefam.

³⁴ María Eugenia Ulfe, "Los lugares de memoria en Ayacucho y el turismo" (5-8 Eylül 2007 tarihlerinde Montreal'de gerçekleştirilen LASA Konferansında sunulan makale).

önerdiği veya teşvik ettiği bu Batı Avrupa düşüncesi midir?

Arjantin: Hakikat, Hatırlama ve Nunca Más Arasında

1970'ler, Arjantin'de derin siyasi çatışma ve yaygın siyasal şiddet dönemi idi. Mart 1976'da askerî darbe yapıldı ve kendisini "Ulusal Yeniden Yapılandırma Süreci" olarak adlandıran hükümet, siyasal muhalefet üstünde baskı kurmanın ve mevcut devrimci silahlı siyasi grupları yok etmenin temel yöntemi olarak kitlesel "kaybetmeleri" içeren sistematik ve gizli bir baskı politikası uyguladı. Kayıpların sayısına ilişkin tahminler çeşitlilik göstermektedir, 30.000 kişiye kadar ulaşan sayılardan bahsedilmektedir. Askerî diktatörlük Mart 1976'dan Aralık 1983'e kadar sürdü ve baskının en şiddetli olduğu zamanlar rejimin ilk yıllarıydı.

Soğuk Savaş çerçevesiyle uyumlu olarak ordu, çatışmayı Arjantin'in "gerçek özünü" yıkmayı isteyen yabancı güçlerin ("uluslararası komünizm") onlara bir saldırısı olarak tanımlıyordu. Ulusu kurtarma mücadelesi ideolojikti ve milliyetçiliğe dayanıyordu. Çatışma, soldaki çeşitli gruplar tarafından siyasi olarak da tanımlanıyordu: egemen sınıflara ("oligarşi") ve "halka" karşı bir mücadele. İki tarafta da çatışmanın etnik, ırksal veya dinî özelliklerinden açıkça bahsedilmiyordu. Askerî rejime yanıt olarak, mağdurları ve yakınlarını destekleyen, şiddetin kapsamıyla ilgili dayatılan sessizliği bozmak için bilgi yayan, açık protestolar düzenleyen ve uluslararası dayanışma örgütleyen yerel bir insan hakları hareketi kuruldu. En acil iş, kaçırma olaylarının, işkencenin ve kaybetmelerin dur-

durulması ve tutukluların serbest bırakılmasıydı. Yorumlayıcı çerçeve, o dönemde geliştirilmekte olan evrensel haklara ilişkin uluslararası standartlara dayanan insan hakları söylemi ve devlet baskısı ile şiddetin açığa çıkarılmasıydı.³⁵

İnsan hakları hareketinde yer alan aktivistler “doğrudan etkilenen” olarak tanımlanan mağdur yakınlarıydı; ayrıca ilerici entelektüeller ve siyasi liderler ile çeşitli mezheplerden ilerici din adamları da vardı: Protestanlar, Yahudiler ve Katolikler. Bu dinî liderler kilise cemaatlerinin “temsilcileri” olarak değil, insancıl ve evrensel acı anlayışları çerçevesinde ve insan haklarını savunmak için faaliyet yürütüyordu.

1983 yılında anayasal hükümete geçişteki önemli meselelerden biri, “geçmişle hesaplaşmanın” yollarını bulmaktı. Kurumsal politikalardan biri öncelikle bağımsız bir “ileri gelenler/seçkinler” komisyonu, Ulusal Kayıplar Komisyonu [*Comisión Nacional sobre la desaparición de personas*] (CONADEP) kurmaktı. “İleri gelenler” bir haham (Marshall Meyer), bir Katolik piskopos (Jaime de Nevares) ve bir Metodist piskopos (Carlos Gattinoni) oluşuyordu. Komisyonun amacı, kayıpların akıbeti ve devlet baskısının yöntemi hakkında detaylı bilgi toplamaktı. Bulguları devlet başkanına sunuldu ve kitap formundaki raporu *Nunca Más* (Bir daha asla) Kasım 1984’te yayımlandı. Kısa zamanda en çok satanlardan biri olan kitap hâlâ basılıp dağıtılmaktadır. Kitapta “anti-semitizm” (Yahudi düşmanlığı) üzerine bir bölüm vardı; böylece Yahudi mağdurlara farklı muamele yapıldığına ilişkin suçlamalar resmen

---

³⁵ Bkz. Margaret Keck and Kathryn Sikkink, *Activists Beyond Borders* (Ithaca: Cornell University Press, 1998).

kabul edilmişti.³⁶ Raporun bu bölümünde, tutuklama merkezlerinde Nazi sembollerinin bulunması ve çok sayıda failin Nazilerle özdeşleştirilmesine yer verilmişti. Ayrıca gizli tutuklama merkezlerinde Yahudilere yönelik şiddeti arttırılan işkence ve alçaltıcı muameleye ilişkin bazı tanıklıkları da içeriyordu.³⁷

Raporun ardından, 1976'dan 1982'ye kadar Arjantin'i yöneten dokuz cunta üyesi 1985 yılında Buenos Aires Federal Temyiz Mahkemesi'nde yargılandı (beşi hüküm giydi). Dava, baskının sistematik niteliğini gösterdi ve yeni iddianamelerde delil olarak kullanılabilecek bir miktar bilginin toplanmasını sağladı. Önceden (ve sonra) olduğu gibi, hâkim yorumlayıcı çerçeve sistematik insan hakları ihlallerinin belirli bir kimlikle ilgili değil, evrensel olduğuna ilişkindi. Ordunun artan baskısı sonucunda, 1987 yılının ortalarında çıkarılan Son Nokta Kanunu ve İtaat Zorunluluğu Kanunu ile yürütme, başka iddianameleri engellemeye çalıştı. Birkaç yıl sonra, 1989 ve 1990'da, Başkan Carlos Menem, hapisteki askerî cunta üyelerinin yanı sıra diğer ordu mensupları ve silahlı gerilla gruplarına katılmaları nede-

---

³⁶ Nunca Más raporunda yer alan diğer özel tanımlarda, kaybedilen kişilerin mesleki, profesyonel ve kurumsal sınıflandırması (avukatlar, sendikacılar, gazeteciler, rahipler) ile yaş ve cinsiyetlerine (hamile kadınlar, çocuklar ve yaşlıların varlığından bahsedilerek) yer verilmektedir. Bilgilerin bir kısmı eyaletlere göre ve gizli tutuklama merkezlerine göre düzenlenmektedir. Komisyonun çalışması, kitabın kabul edilme geçmişi ve değişen anlamlarının tam analizi için bakınız Emilio Crenzel, *La historia política del NUNCA MAS. La memoria de las desapariciones en la Argentina* (Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores, 2008).

³⁷ İfadede, failin bir Yahudi'yi kuyruğunu sallayarak, havlayarak, botlarını yalayarak köpek gibi davranmaya nasıl zorladığı anlatılıyordu. Daha sonra aynı kişiyi kedi gibi davranmaya zorlamıştı. Ebu Garib örneğinde olduğu gibi bunlara ilişkin hiçbir fotoğraf bulunmamaktadır.

niyle yargılanan bazı sivilleri affetmek için başkanlık yetkisini kullandı.

Fakat hikâye burada bitmedi. 90'lar boyunca insan hakları hareketi diktatörlüğü kınamayı ve adalet talep etmeyi sürdürdü. Tanıklıklar ve kitaplar, filmler ve sergiler, sözlü tarih arşivleri ve akademik araştırmaların da yer aldığı şiddet geçmişiyle ilgili kültürel girişimler ve insan haklarının tanınmasına yönelik mücadeleler yayıldı.

Bu dönem süresince, çatışmalar ve hafıza mücadeleleri öncelikle siyasi açılardan dile getirildi. Anti-semitizm istisnası dışında, belirli etnik kimliklerle ilgili meseleler çoğunlukla mevcut değildi. Yürüyüşlerde ve kurumsal hatırlama simgelerinde, bazı kategorilere özel önem verildiğine ilişkin örnekler bulunur: Kaybedilen avukatlar ve gazetecilerin anıtları, işçiler üzerindeki baskıyı anlatan amblemler, okullarda ve üniversitelerde öğrencilere törenle verilen plaketter, belirli uyruklardan (Şilililer, Uruguaylılar, Bolivyalılar, Paraguaylılar, vb.) kayıpların anısına afiş ve pankartlar. Tutukluluk dönemlerini birlikte geçiren bazı kadın grupları toplantılar düzenler ve deneyimlerini paylaşırdı. Ancak bunlar kamusal alanda oldukça sınırlıydı ve çok görünür değildi ya da göze çarpmıyordu.

Bu, etnik, dinî veya kültürel kimliklerin Arjantin'de önemli olmadığı anlamına mı gelmektedir? Ülke, belirli kimliklere dayanan talepler ve hafıza anlatılarına yer olmayacak şekilde homojen miydi? Sessizlik hangi koşullarda geçerlidir? Özel sesler kendilerini ne zaman ifade edebilir ve duyulabilir? Belli hafıza süreçlerini incelemek için iki zıt örneği ele alacağım.

Çoklu Ötekilikler: Jujuy'da Etnik Köken, Sınıf ve Bölge³⁸

1983 yılından beri, insanlar temmuzun son haftasında Apagón de Ledesma'yı (Ledesma karartması) hatırlamak amacıyla yapılan anma törenlerine katılmak için kuzey batıdaki Jujuy eyaletine giderler. "Ledesma", yirminci yüzyılın başından beri bölgedeki baskın ekonomik faaliyet olan büyük şeker fabrikasının adıdır.³⁹ Şeker fabrikası, Libertador General San Martín (44.000 nüfuslu bir şehir) eteklerinde kurulmuş ancak daha sonraları yayılmıştır. Şirket, işçileri için komşu kasaba Calilegua'yı (yaklaşık 4.000 nüfuslu) kurmuştur ve şirketin sahibi olan ailenin eviyle birlikte önemli bir şirket binası burada bulunmaktadır.

Bolivya'ya sınırı bulunan kuzey Jujuy eyaleti, nüfusun, gücün ve zenginliğin yüksek oranda Buenos Aires metropolünde yoğunlaştığı bir ülke olan Arjantin'in eskiden beri marjinal bir bölgesi olmuştur. Bu eyalette, büyük şeker arazileri ve şeker fabrikaları uzun zamandan beri yereldaki işçilerin sömürüldüğü alanlar olmuştur. Seneler içinde birçok sendikalaşma girişimi olmuş ancak işletmenin gücü ile eyalet yönetimi ve güvenlik güçleriyle derin bağları, önemli ve büyük işçi örgütlenmelerinin doğuşunu engellemiştir.

Apagón de Ledesma neydi? Resmî CONADEP raporu şöyle diyor:

---

³⁸ Bu bölüm, Ludmila da Silva Catela tarafından yürütülen araştırma-ya ve Temmuz 2006'da da Silva Catela'ya eşlik ettiğim bir saha ziyaretinin notlarına dayanmaktadır. Bu konuyla ilgili onunla yaptığım kişisel sohbetler bu bölümün hazırlanmasında çok yardımcı oldu.

³⁹ Şirketin web sayfası (www.ledesma.com.ar) bölgede şeker kamışı üretiminin 18. yüzyıla kadar uzandığını göstermektedir.

Kayıplar 27 Temmuz 1976 günü evlerinden kaçırıldı ve bunların neredeyse tamamı Ledesma firmasının işçileriydi. Genel karartmanın ortasında, üniformalı güçler evlerini bastı ve 200'den fazla kişiyi gözaltına aldı. Bu kişilerin tamamı, vahşi işkencelerin yapıldığı Guerrero gizli tutuklama merkezine götürüldü. ... Gözaltına alınan kişilerin yetmişten fazlası kaybedildi.⁴⁰

Yıllar içinde, bu olayların anısına yapılan yürüyüş, işçiler üzerindeki baskının ulusal sembolü olma önemini kazanmış ve silahlı kuvvetlerle büyük işletmeler arasındaki bağlantının simgesi haline gelmiştir. Aslına bakılırsa, Jujuy'un (ve ülkenin diğer bölgelerinin) uzun tarihi, yerel baskıcı devlet güçlerinin daima yerel ekonomik ve siyasi elitlerin çıkarlarına bağlı ve onların emrinde olduğunu gösteren örneklerle doludur. Bu ilişki, "siyasi iktidar ve ekonomik elitlerin özel oluşumları arasında kötü huylu bir ortaklık" yaratmaktadır. Bu nedenle, baskıyı yerel elitlerin çıkarlarına bağlamak, bölgedeki siyasi dinamikleri anlamak için gerekli olan uzun vadeli çerçevenin bir parçasıdır.⁴¹

Nunca Más raporunda aktarılan sınırlı bilgi doğrultusunda, ulusal insan hakları topluluğu içerisinde Ledesma olayına ilişkin bir üst anlatı geliştirildi. Bunlara sayısız internet sitesinde, yayınlarda, belgesel filmlerde ve mahkeme sunumlarında rastlanabilir.⁴² Bu anlatı, insan hakları topluluğu içindeki kurumlar ve ulusal liderler tarafından benimsenmektedir. Bu üst anlatının arkasında, büyük anma törenlerini etkin bir şekilde düzenleyen ve bunlara öncülük eden yerel "bellek işçileri" duru-

---

⁴⁰ CONADEP, *Nunca Más* (Buenos Aires: EUDEBA, 1985), 218-219.

⁴¹ Da Silva Catela, "Poderlocal y violencia," 212.

⁴² Örneğin, *Central de Trabajadores Argentinos* kuruluşunun İspanyol yargıç Baltazar Garzón'a yaptığı sunumda. *Puentes*, no.4 (La Plata: Comisión Provincial de la Memoria, 2001): 45-7.

mundaki önemli bir yerel isim vardır. Dış hekimi Olga Arédez, 1950'lerin sonunda şirketin istihdam ettiği bir doktorun eşi idi. Olga Arédez'in kocası, şirketten ayrıldıktan sonra, sendika doktoru ve kasabanın belediye başkanı olarak yerel bir lider durumuna geldi. Askerî darbenin yapıldığı gün ise kaçırıldı, sonra serbest bırakıldı ve 1977'de yeniden yakalandı. O tarihten beri de kayıp. Olga, geçiş döneminden beri her perşembe günü öğleden sonra başında beyaz bir eşarpla Libertador General San Martín meydanının çevresinde yalnız başına yürümüştür.

Olga, Plaza de Mayo Anneleri'nden (Mayıs Meydanı Anneleri) biri olmamasına rağmen, Anneleri simgeleyen beyaz eşarabı kullanmıştır – muhtemelen bunu yapan ve anne olmayan tek kişiydi. Bunu bir grubun parçası olarak değil, yalnız başına yapması dikkat çekmektedir. Da Silva Catela'ya göre, "[yalnızlık] küçük bir detay gibi görünse de kendilerini 'bellek işçileri' olarak herkes adına konuşabilecek şekilde konumlandıranlar arasında oluşan gerilimin düzeyini ortaya koyar. Bu olayda yalnızlık, feda edilen olumlu bir değere dönüşür."⁴³ Olga yirmi yılı aşkın bir süre boyunca anma törenlerinin başlıca düzenleyicisi ve konuşmacısıydı. Ulusal insan hakları örgütleri arasındaki bağlantıydı. Mitingin kendisiydi.⁴⁴ Eğitimi, gücü ve sosyal statüsü, ulusal dayanışmayı arttırmak için güçlü bir araç olan yalnızlığı ile Apagón'u ulusal insan hakları gündemine yerleştirebildi.

Bu anlatı "hakikat" midir? Kayıp yakınları da dahil olmak üzere yereldeki insanlar hikâyeyi nasıl anlatıyor? Libertador ve

---

⁴³ Da Silva Catela, "Apagón en el Ingenio," Pino and Jelin, ed., *Luchas Locales, Comunidades e Identidades*, 87.

⁴⁴ Arédez insan hakları çevrelerinde iyi bilinir. 2002 yılında onu konu alan bir belgesel film çekildi.

Calilegua'da kaybedilen çok sayıda insan olmasına ve bu insanların "anneleri" beyaz eşarplarıyla etrafta olmasına rağmen Olga neden yalnızdı? Diğerleri ne diyor? Bazıları kaçırılma, tecrit, işkence ve sonunda serbest kalma hikâyelerini anlatırken diğerleri çocuklarının veya eşlerinin kaçırılmasını anlatıyor. Bu hikâyeler "üst anlatı"yla her zaman örtüşmüyor: detaylarda farklılıklar olabilir ancak çelişkili hatıraların yapısını ve anlamını oluşturan detaylar ve farklılıklardır.

Bugüne gelelim. Bölgedeki insanlar, Apagón'un 27 Temmuz'da olmadığını biliyor. Bunun yerine, yerel halk, detay ve karamsarlıkla dolu yoğun bir anlatımla ("TV'de 'Boca'nın futbol maçı vardı," "San Lorenzo haftasını kutluyorduk ve papazın evinde buluşuyorduk") elektriklerin 20 Temmuz'da kesildiğini ve aynı gece evlerinin basıldığını hatırlamaktadır. Günlük hayatına devam eden sakin ve barışçıl bir topluluğun hikâyesi, güvenlik güçleri ve işletmenin uyguladığı şiddetle kesintiye uğradı. Peki, o zaman neden 27 Temmuz'da anma yapılıyor? Çünkü kitapta öyle yazıyor:

Orada bulunan herkes tarihin 20 Temmuz olduğunu biliyor. Bunu Olga'ya söyledim ancak o, 'Ama kitapta farklı yazıyor,' dedi. Tamam, kitapta bugün, dün ya da yarın diye yazabilirler; gidip tarihleri değiştirebilirsin ancak o olayı yaşayan hepimiz biliyoruz. 20 Temmuz'du, 20 Temmuz 1976.⁴⁵

O olay sırasında ve diğer günlerde kimler kaçırıldı? Ulusal düzeyde, Ledesma hikâyesi işçiler üzerindeki baskı hakkındaydı, tek bir fabrika ve fabrikadaki sendika faaliyetleriyle bağlantılıydı. Oysa kayıpların çoğu Ledesma şeker fabrikasında çalışanlardan değildi.⁴⁶ Calilegua'da kaybedi-

⁴⁵ Da Silva Catela, "Apagón en el Ingenio", s. 89'da yer alan mülakat.

⁴⁶ Doğruyu söylemek gerekirse, fabrikanın sendika liderlerine yönelik baskı ve tutuklama dalgaları daha önceleri, 1974 ve 1975'te gerçekleşti.

lenlerin çoğu Tucumán'da yaşayan genç üniversite öğrencileriydi; hem de bazıları karartmadan günler ve haftalar önce Tucumán şehrinde kaçırılmıştı. Bu nedenle, bazı yerel alt anlatılar işçilerin bastırılmasını vurgulamak yerine, barışçıl hayatlarının bozulmasından ve "yıkıcı" bir kasaba olduklarına dair suçlamalardan bahseder. Bir kişi, "çok üzücü bir geceydi, sanki gerilla kasabası olduğunu belirtircesine Calilegua'yı kırmızı mürekkeple işaretlemişlerdi," diye hatırlıyordu.⁴⁷ Bu şekilde, aynı şiddetli dönem hem Arjantin'de işçi mücadelelerine dair hafızanın bir simgesi olarak hem de "yıkıcı" ve "komünist" diye etiketlendiklerini hatırlayan bir topluluk için bir damga olarak yorumlanmaktadır. Da Silva, "Damgalanan kimlikler ve hatıralar ya da simgesel olanlar, anlaşmazlık ve müzakere-lerin naktidir/değişim aracıdır," diye belirtir.⁴⁸

Bu gizli ve alt anlatılar üst anlatıyla açıkça çelişmemektedir. Ulusal insan hakları hareketinin liderleri ve yerel ve ulusal ilerici sendika aktivistlerinin katılımıyla meşrulaştırılan kamusal bir anma töreni düzenli olarak yapıliyordu. Her 27 Temmuz'da, birkaç bin katılımcının olduğu mitingde, Calilegua ve Libertador arasındaki altı kilometre-

-----

1976 darbesinin hemen ardından, sendikal faaliyetlerde bulunan birkaç işçi Ledesma şirketi tarafından işten çıkarıldı. Bu nedenle, kaçırılma olaylarının olduğu dönemde etkin bir sendika liderliği yoktu. Bkz. Ricardo Nelli, *La injusticia cojuda: Testimonios de los trabajadores del azúcar del ingenio Ledesma* (Buenos Aires: Puntosur, 1988).

⁴⁷ Da Silva Catela, "Apagón en el Ingenio", s. 84'te yer alan mülakat.

⁴⁸ a.g.e 85-86. Kaçırılan kişilerin toplam sayısı, her toplulukta kayıpların sayısı ve gözaltından sonra başlarına ne geldiği konusunda da tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bu konuda üst anlatı genellikle şeker fabrikası tesislerinde günlerce ve hatta aylarca kaldıklarından bahsederken, diğerleri hızlıca 120 kilometre uzaklıktaki Guerrero gizli tutuklama merkezine götürüldüklerini anlatır. A.g.e. 101.

lik yolu yürüyen insanlar vardı. Mitingin kıyısında köşesinde kalan bazı insanlar vardı. Anma töreni büyük ihtimalle akrabalarının kaybedilmesiyle ilgili olmasına rağmen, Calilegua'da kaybedilenlerin yakınları arka planda kaldı. Kayıpların fotoğraflarını taşıyan beyaz eşarplı anneler düzenlenen mitingi kenardan izledi. Kendilerine ait hissetmedikleri hiçbir etkinliğe katılmadılar. Yine de sessiz değildiler. Sorulduğunda, kamusal alanda yüksek sesle konuşmadan hikâyelerini anlatırlardı. Onların yorumlayıcı çerçevesi, sınıf hâkimiyeti, ırk ayrımcılığı ve elitlerin baskıcı güçlerinin uzun tarihi bağlamındaki günlük hayatın ve ailenin bir parçasıydı.

Olga 2005 yılının başında öldü. O yılın temmuz gösterisinde, direnişin sembolü ve simgesi olarak varlığı hissediliyordu. Fakat 2006 yılında önemli değişimler yaşandı. O yıl, Calilegua kayıplarının yakınları –sınıf ve ırk bakımından Olga'ya karşı "diğerleri" durumundakiler ve Buenos Aires'ten gelen heyetler– çok daha görünür oldular. Mitingin açılış konuşması Calilegua'da kaybedilen bir kişinin kız kardeşi tarafından yapıldı ve kasabada kaybedilenlerin isimlerinin bir plakaya işlendiği bir anıt açıldı. Calilegua anneleri ve yakınları ilk defa bir mitinge katıldı.

Çelişen tarihlerin anlamında da önemli bir değişim oldu. Alt anlatıda bahsedilen ancak üst anlatıda söylenmeyen 20 Temmuz tarihi, Libertador General San Martin'in ana meydanındaki bir nöbetle etkinlik takvimine eklendi. Muhtemelen daha da önemlisi, güç ilişkilerindeki gizli değişimin simgesel bir işareti olarak, bu tarihin Eyalet İnsan Hakları Günü ilan edilmesine yönelik bir girişim vardı. Eyalet hükümeti, ulusal çapta kabul edilen günü dikkate almak yerine, o zamana dek sesi duyulmayan insanların seslerini duydu ve 20 Temmuz'u insan hakları günü olarak belirledi.

Ne olmuştu? Bu küçük ama yerel düzeyde önemli değişikliklerin sebebi neydi? Söz konusu olan, diktatörlüğün farklı yorumları arasındaki bir çatışma değildi. Orduyu savunanlar ve mağdurlar arasında, sol ve sağ arasında ya da ilericiler ve muhafazakârlar arasındaki bir olay da değildi. Bu, bir merkez ve çeper hikâyesi; sınıf ve ırk öyküsüydü. Jujuy ve Arjantin'in diğer ücra bölgeleri, Buenos Aires ve ulusal merkezin dikkatini çekmek için mücadele etmek zorundaydı. İnsan hakları topluluğu içinde, Jujuy'daki baskının dikkatleri toplaması bir ambemin inşa edilmesiyle olmuştu: İşçiler üzerindeki baskının simgesi. Merkezde meşruiyet kazanan senaryo buydu. Olga Arédez aracıydı; merkezle kolayca iletişim kurmasını sağlayan kültürel sermayeye, mesleki itibara ve sınıfsal aidiyete sahipti. *Nunca Más* raporunda Ledesma olayının varlığı, Jujuy'daki baskının işçi sınıfı üzerindeki baskı olarak meşru bir şekilde ulusal üst anlatıya girdiğini göstermiştir.

Kasaba halkının anlattığı diğer hikâyeler, üst anlatıyla açıkça çelişmemiş ancak eleştiri olmaksızın üst anlatıyı yeniden üretmemiştir. İnsanların yaptığı, deneyimlerini özel olarak anlatmak, "kendi" tarihlerinden bahsetmek ve günlük hayatlarının bir parçası olarak hatıralarını yeniden yapılandırmaktır. Koyu renk ten, eskiden beri süregelen tarihsel ve yapısal eşitsizlikler bağlamında düşük eğitim düzeyi ve düşük sınıfsal statü, boyun eğme ve suskunluk anlamına gelmektedir. Bu küçük fakat yerel düzeyde önemli değişimler, yalnızca koşullar değiştiğinde –bu olayda, yerel liderin ölümü ve bazı iletişim kanallarının açılması– gerçekleşebilir.

Bu bir sınıf, bölge ve ırk hikâyesidir. Bahsedilen olaylar oldukça önemsiz ve küçük görünmektedir. Medya, kamuoyu veya devlet kurumları tarafından kaydedilmemiştir. Kimse bunlar hakkında konuşmaz. Kimse, bu olayın mikro dinamiklerini sınıf, etnik köken ve ırk ayrımı bakımından yorumlamaz.

Bu, Arjantin'in kültürel suskunluğunun bir parçasıdır. Oysa ki geçmişin hatıralarıyla ilgili (çoğunlukla konuşulmayan) çatışmalarda, yukarıda bahsedilen özel olaylardan önce daha derin toplumsal ayrımların olduğu açıktır. Bununla birlikte, güç yapılarında yerel ve ulusal düzeyde derin değişimler olmadıkça, "diğerlerinin" hikâyelerinin ortaya çıkışı rastlantı sonucu olabilir.

Yahudi Mağdurlar ve Kamusal Hafıza

Arjantin, önemli oranda Avrupalı yerleşiminin olduğu bir ülkedir. 1870'lerden beri resmî politikalar, asıl seyrek nüfusun "barbarlığına" karşı yeni yerleşimcilerin "medeniyeti" getireceği inancıyla Avrupalı göçünü teşvik etmiştir. Yahudi göçü on dokuzuncu yüzyılın sonunda başladı ve 1920'lerde, Doğu Avrupa'daki koşulların Yahudiler için kötüleştiği ve Birleşik Devletler'in göçü sınırladığı dönemde bir hayli arttı. Bu nedenle, Arjantin'de ülke nüfusunun yaklaşık yüzde birini temsil eden, önemli büyüklükte bir Yahudi topluluğu bulunmaktadır.

Bu dönemin en başından beri ülkede anti-semitizm mevcuttur. Hem sağcı milliyetçi ideolojilerde hem de yaygın inanç sistemlerinde Yahudi karşıtı faaliyetler ve saldırılar tespit edildi.⁴⁹ Bilhassa orduda Yahudilere yönelik köklü bir ayrımcılık söz konusuydu (yakın zamana kadar Yahudiler orduya giremezdi) ve ordu içinde Yahudi karşıtı söylemler oldukça yaygındı.

Bu uzun dönemli tarihsel bağlam içerisinde, askerî diktatörlük sırasında Yahudilerin akıbeti, baskının en başından beri hem Yahudi toplumu hem de diğer gruplarda önemli bir siyasi

---

⁴⁹ Bkz. Daniel Lvovich, *Nacionalismo y Antisemitismo en la Argentina* (Buenos Aires: Javier Vergara Editor, 2003); ve Leonardo Senkman, ed., *El Antisemitismo en la Argentina* (Buenos Aires: Centro Editor de América Latina, 1989).

meseleydi. Aslında tahminler kayıplar arasındaki Yahudilerin oranını yüzde beş ila on arasında, yani olduğundan fazla göstermektedir.⁵⁰ Gerçek sayıya ulaşmak neredeyse imkânsız olmasına ve tatmin edici bir sosyo-demografik analiz olmamasına rağmen, bu fazla temsil bile askerî baskının hedefindeki gruplar içinde Yahudi kökenli insanların oranının yüksekliğini yansıtmaktadır: Kentli orta sınıf öğrenciler ve entelektüeller, militanlar ve sol eğilimli aktivistler. Baskı döneminde yaşananlarla ilgili fazla tartışma yürütülmüyordu; bunun yerine bu yaşananları ele alma stratejileri tartışılmaktaydı. Bazıları kınamaya ve talepte bulunmaya açıkken, diğerleri –Yahudi toplumdaki belli başlı örgütler de dahil– açıkça devletle karşı karşıya gelmeye hazır değildi.

Gözaltındaki Yahudilere yönelik “özel muamelenin” uluslararası alanda ilk defa açığa çıkması Timerman vakasıyla oldu. Tanınan bir gazeteci ve günlük bir gazetenin yöneticisi Jacobo Timerman, 1977 Nisan’ında evinden alındı. Farklı gözaltı türlerine –önce gizli “kayıp”, sonra gözaltı ve en sonunda ev hapsi– maruz kaldığı iki buçuk yılın ardından sürgüne gönderildi ve Arjantin vatandaşlığı iptal edildi. Tutukluluğu süresince, özgürlüğüne kavuşması için uluslararası Yahudi kuruluşları ve İsrail devleti tarafından önemli görüşmeler ve uluslararası bir medya kampanyası gerçekleştirildi.⁵¹

---

⁵⁰ Bkz. Miguel Galante ve diğerleri, “Informe sobre la situación de los detenidos-desaparecidos judíos durante el genocidio perpetrado en Argentina,” *Revista Índice* 20 (2000).

⁵¹ Joel Barromi, “Israel frente a la dictadura militar argentina. El episodio de Córdoba y el caso Timerman,” Leonardo Senkman and Mario Sznajder, ed., *El legado del autoritarismo. Derechos Humanos y Antisemitismo en la Argentina contemporánea* (Buenos Aires: Nuevo Hacer, 1995); Graciela Mochkofsky, *Timerman: El periodista que quiso ser parte del poder 1923–1999* (Buenos Aires: Puntosur, 2004); ve Victor Mirelman, “Las or-

Timerman, gözaltı koşullarını geniş kitleler tarafından beğenilen *Prisoner Without a Name, Cell Without a Number* (İsimsiz Mahkûm, Numarasız Hücre, 1981, ilk önce *New Yorker* dergisinde yayımlandı) adlı kitabında ifşa etti. Timmerman kitapta, Arjantin ordusunun "dünyada Siyonizm, Marksizm ve Yahudi Kapitalizmi komplosu" hakkındaki görüşlerine dikkat çekti. Orduda mevcut olan "Siyonist düşman" düşüncesine dayanarak, sorgusunun merkezinde Yahudiliğin olduğunu belirtti. Bu düşünce, Arjantin milliyetçi sağının Patagonya bölgesinde bağımsız bir Yahudi devleti kurmaya yönelik Siyonist komplo ("Andinia Planı") hakkındaki uzun süreli inancına atıfta bulunmaktadır.⁵²

Yahudi düşmanlığı, askerî diktatörlük esnasında resmî olmayan devlet politikasının ayrılmaz bir parçasıydı. Geleneksel sağ, Yahudileri hiçbir zaman Arjantin ulusuna ait görmedi. Bunun yerine "yabancı" olarak kabul edildiler. Anti-semitizm resmî bir politika haline gelmediyse, bunun nedeni Arjantin hükümetinin Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batılı güçler karşısında korumak istediği uluslararası imajla ilgili kaygıydı.⁵³

Şimdiye kadar, alıkonulduklarında ve gözaltına alındıklarında Yahudilere yapılan özel muamelelerle ilgili hatırı sayılır kanıtlar bulunmaktadır. Tanıklıklarda ve adli süreçlerde bolca delil bulunur: CONADEP raporu, du-

---

ganizaciones internacionales judias ante la represión y el antisemitismo en Argentina," Senkman ve Sznajder, ed., *El legado del autoritarismo*.

⁵² Bu görüşlerin ideolojik kökleri Miguel Alberto Galante and Adrian Jmelnitzky, "Acerca de la dimensión antisemita en el terrorismo de estado en Argentina," *CD Historia y Memoria* (La Plata: Centro de Investigaciones Socio-Históricas, 2001) adlı yayında tartışılmaktadır.

⁵³ Bkz. Paul Warzawsky, "Régimen militar, Iglesia Católica y comunidad judía en la República Argentina," Senkman and Sznajder, ed., *El Legado del Autoritarismo*.

ruşma usulleri, İspanyol hâkim Baltazar Garzon'un baktığı suçluların iadesine ilişkin davalar, Memoria Abierta sözlü tarih arşivi⁵⁴ ve 2007 yılında La Plata şehrinde görülen Christian von Wernich davasındaki tanıklar.⁵⁵ "Özel muamele", baskı süreçlerinin dört aşamasında kendini göstermiştir: a) alıkonulma ve gözaltı sırasında; b) gizli gözaltı süresince özel işkence ve aşağılama türlerinde; c) Nazi dili ve sembollerinin kullanımında; d) Yahudilik ve Yahudi topluluk faaliyetlerini hedef alan "özel" sorguda.⁵⁶ Bununla birlikte, Yahudilerin kayıplar arasındaki yüksek oranını açıklamak için, hangi Yahudilerin "ölüm uçuşları" ve diğer kaybetme türleri için "seçilmesinin" daha olası olduğu başka bir seçim mekanizmasının uygulandığını söylemek makul olabilir.

Kınama ve ifşa etme döneminde, Timerman'ın görüşleri ülkedeki Yahudi cemaati ve belli başlı Yahudi örgütlerinin açık ve "normal" günlük hayatıyla çatışmıştır. Bu örgütlerin –en büyük iki örgüt olan Arjantin İsrail Ortak Birliği (*Asociación Mutual Israelita Argentina*, AMIA) adlı toplum merkezi ve Arjantinli Yahudi örgütlerinin şemsiye kuruluşu Yahudi Arjantin Dernekleri Temsilciliği (*Delegacion de Asociaciones Israelitas Argentinas*, DAIA)– hükümetle ilişkisi sorunsuzdu. Hükümetin

---

⁵⁴ Bkz. Alejandra Oberti ve Susana Skura, "Antisemitismo en Argentina: Notassobre la pertinencia de una coleccionsobre la temática en el marco del archivo de historia oral de Memoria Abierta" (LAJSA konferansında sunulan makale, Buenos Aires, 2007).

⁵⁵ Ekim 2007'de açık anti-semitik fikirleri nedeniyle hüküm giyen işbirlikçi bir rahip, Yahudi mahkûmların maruz kaldığı daha fazla acı ve bundaki Yahudi karıştı içeriğe ilişkin Christian von Wernich davasında tanıklık yapmıştır. Bu tanıklıklar TV'deki haber programlarında ve günlük gazetelerde geniş yer bulmuştur.

⁵⁶ Bakınız Galante ve Jmelnitzky, "Acerca de la dimensión antisemita en el terrorismo de estado en Argentina."

baskıcı faaliyetlerine hiçbir zaman karşı gelmemiş ve bunları eleştirmemiş, taleplerini Yahudi karşıtı eylemler ve yayınlarla mücadeleyle sınırlı tutmuşlardır. Hayat kurtarma ve bazı kişileri ülke dışına çıkarma çabaları gizli ve kamuoyundan uzak tutuluyordu. Yahudi mağdurların yakınları, topluluk örgütlerinden çok az destek ve yardım görüyordu.

Arjantin Yahudi cemaati, ülkenin nüfusunun geneli gibi siyasi ve ideolojik olarak oldukça heterojendir. Yahudi cemaati arasında, diktatörlükle ilgili farklı ve çatışan görüşlerin bulunması şaşırtıcı olmamalı. Bazı önde gelen Yahudiler ve Yahudi örgütleri, belli başlı cemaat örgütleriyle aralarına mesafe koymuş ve insan hakları hareketi ile diktatörlük karşıtı hareketin liderliğini üstlenmiştir. Örneğin Yahudiler tarafından yayımlanan *Nueva Presencia* 1977'de kurulmuş ve baskılar ve kayıplar hakkında haber yapmıştır.⁵⁷ Ayrıca insan hakları hareketi içinde açık sözlü bir aktivist olan Haham Marshall Meyer, İnsan Hakları Daimî Meclisi'nin (*Asamblea Permanente de los Derechos Humanos*, APDH) 1977'den itibaren aktif bir üyesiydi.⁵⁸

Diktatörlük rejiminin son yıllarında, Yahudi topluluğunun bir bölümü Yahudi İnsan Hakları Hareketi (*Movimiento Judio por los Derechos Humanos*, MJDH) içerisinde örgütlendi. MJDH, Yahudi topluluk liderliğinin pasif tu-

---

⁵⁷ *Nueva Presencia* ve İngilizce yayımlanan *Buenos Aires Herald* gazetesinden başka hiçbir yayın, insan hakları ihlallerini sistematik olarak haber yapmıyordu.

⁵⁸ Marshall Meyer, 1959'dan beri Arjantin'de yaşayan Kuzey Amerikalı bir hahamdı. Devlet Başkanı Alfonsín'in göreve başlamasının ardından, Meyer CONADEP üyeliğine seçildi. 1984'te ABD'ye dönmek için ülkeden ayrıldı ve 1993'te hayatını kaybetti. Bkz. Daniel Fainstein, "Secularización, profecía y liberación: La desprivatización de la religión en el pensamiento judío contemporáneo. Un estudio comparativo de sociología histórica e historia intelectual" (Doktora tezi, Universidad Nacional Autónoma de México, 2006).

tumuna karşı gelmiş; medyadaki Yahudi karşıtı söylemleri kınamış ve hükümete karşı atağa geçmiştir. Harekete rehberlik eden düşünce, insan haklarını savunmanın, mağdurların Yahudi kökenli olduğu belirli örnekleri kınamanın ötesinde genel ve evrensel olması gerektiği idi. MJDH, geçiş yılları boyunca insan hakları eylemlerinin tamamında kendi pankartları ve simgeleriyle aktif olarak yer almıştır. Gösterilerde, üzerinde Davut Yıldızı bulunan ve "*Aparicioncon vida*" (hayata dönüş) yazan pankartla tanınırlardı.⁵⁹

1983'teki geçiş döneminden sonra, bu hareket ve Yahudi kayıp yakınları kamusal alanda etkin bir şekilde var olmaya devam ettiler. Birkaç kilit meseleyle ilgili tartışmalar yirmi yıldan uzun sürdü: Yahudi mağdurlara yönelik "özel muamele", Yahudi topluluk liderlerinin ve örgütlerinin diktatörlük sırasında ve sonrasında davranışları, uluslararası Yahudi örgütleri ve İsrail devletinin baskıyı kınama ve mağdurlara yardım etme konusundaki çekingen rolleri.⁶⁰

---

⁵⁹ İsrail'in Arjantin'deki durumla ilgili rolü oldukça önemli, büyük ve tartışmalıydı (Barromi, "Israel Frente a la Dictadura," Senkman and Sznajder, ed., *El Anti-semitismo en la Argentina*; ve Leonardo Senkman, "Israel y el rescate de las víctimas de la represión," Senkman and Sznajder, ed., *El legado del autoritarismo*).

⁶⁰ Cemaatin önde gelen örgütü DAIA, 1984 yılında diktatörlüğü ele alan ve benimsenen stratejiyi haklı gösteren ilk raporunu yayımladı. MJDH, bu rapora güçlü bir şekilde itiraz etti. On beş yıl sonra, diktatörlük dönemindeki Anti-Semitizm sorunu İspanyol mahkemelerinde ele alındığında, DAIA askerî diktatörlükle ilgili çok daha eleştirel olan yeni bir rapor hazırladı. 2004 yılında, ana Yahudi toplum merkezinin yeniden yapılan binasına, kaybedilen Yahudilerin anısına bir tabela asıldı. DAIA raporu Galante vd., 2000'de özetlenmektedir. Bu konularla ilgili daha fazla tartışma için bkz. Ignacio Klich, "Política comunitaria durante Juntas Militares: la DAIA durante el Proceso de Reorganización Militar," Senkman ve Sznajder, ed., *El legado del autoritarismo*; Senkman

Merkezdeki Yahudi örgütlerinin askerî diktatörlük karşısındaki görüşleri ve politikalarındaki değişime rağmen Yahudi topluluğu içinde tartışmalar devam etti. Nitekim 2005'te DAIA, diktatörlük döneminde ve sonrasında özgürlüğü savundukları için MJDH'yi ödüle layık gördü ancak ödül, aşağıdaki kınama ifadeleriyle reddedildi:

"Anti-semitizme karşı" miting düzenlediğimiz için 8350 gün önce DAIA, AMIA ve OSA'nın bizi Yahudi düşmanlığıyla suçlamasını unutamayız. Bizi biyolojik Yahudiler olarak nitelendiren İsrail bü-yükelçisini unutamayız; her gün 2000'inin Yahudi olduğu düzine-lerce insan kaybedilirken İsrail hükümetinin orduya silah sattığını unutamayız. Bir kayıp annesi olan Renee Epelbaum'un söylediği gibi, "Yahudi çocuklarımın İsrail silahlarıyla katledildiğini öğren-mek istemezdim," ... Unutamayız. ... Tüm bu nedenlerden dolayı, bugün MJDH adına bu DAIA ödülünü kabul edemem.⁶¹

Bu öykünün birçok ögesi vurgulanmalıdır. İlk olarak, net bir mağduriyet örüntüsü olmasına rağmen, kimse çatışmanın ve baskıcı eylemlerin özel olarak Yahudi nüfusunu hedef aldığını iddia etmiyor. İkincisi, her sosyal toplumda olduğu gibi, diğer ayrışmalara nüfuz eden ve onları baskılayan birleştirici bir etnik-dinî aidiyet duygusu bulunmamaktadır. Aksine, topluluk içten bölünmüştür. Yahudi kimliği altında birleşememiştir. Üçüncüsü, cemaatteki bazı gruplar önemli ölçüde kültürel,

-----
ve Sznajder, ed., *El Antisemitismo en la Argentina*; Emmanuel Kahan, "Discursos y representaciones en conflictos sobre la actuación de la comunidad judía durante la última dictadura militar: El caso de la Delegación de Asociaciones Israelitas de Argentina" (Jornadas de Trabajo Sobre Historia Reciente, Universidad de Nacional de Rosario, Mayıs 2008); Warzawsky, "Régimen Militar"; Mirelman, "Las organizaciones internacionales judías"; Borromi, "Israel frente a la dictadura militar argentina," Senkman ve Sznajder, ed., *El legado del autoritarismo*.

⁶¹ Raul Kollman, "El Movimiento Judío por los Derechos humanos (MJDH) rechazó el premio y criticó a la DAIA," *Página 12*, 2 Eylül 2005.

siyasi ve sosyal sermayeye sahiptir; bu nedenle araçlara ve sözcülere bağlı kalmadan kendi ulusal ve uluslararası ittifaklarını kurabilirler. Her grup ve içindeki farklı insanlar geçmiş farklı şekillerde yorumlamaktadır.

Geçmişin hatıraları ve yorumlarıyla, hafıza politikasıyla ve mağdurun simgesel gücüyle ilgili çatışmalar hafızalaştırma dinamiklerinin bir parçasıdır. Bazı insanlar askerî diktatörlük dönemindeki baskı ve acı hatıralarını Yahudi halkının uzun süreli acı hafızası çerçevesinde görür –anlam zinciri Holokost'u, Arjantin diktatörlüğünü, 1992 ve 1994 yılları arasında İsrail büyükelçiliğine ve Yahudi toplum merkezine yapılan bombalı saldırıları kapsayabilir. Bununla birlikte, şikâyetler ve talepleri ele alacak çeşitli kurumsal kapasitelere rağmen, diktatörlüğün Yahudi mağdurlarının kamusal hafızalaştırılmasına ilişkin özel talepler bulunmamaktadır.

Bazı Analitik ve Politik Konular

Yukarıda sunulan vakalar, hafıza çalışmasının toplumsal ve siyasi dinamikleriyle ve geçiş süreçlerinde yer alan çeşitli özne ve temsilcilerin tanınmasıyla bağlantılı birkaç noktayı dile getirmemi sağlamıştır. Olayların sunumunda, mağdur edilen toplulukların ve halkların temsiline (veya temsil edilmemesine), şiddet olaylarının ardından nasıl davrandıklarına ve ortak toplumsal aidiyet hissine ("kimlik") dayalı hafıza taleplerinin varlığına (veya yokluğuna) özellikle dikkat edilmiştir. Bunlara dikkat etmek, geçiş süreçlerinde iyi niyetli yabancıların (siyasi özneler, araştırmacılar ve geçiş dönemi adaleti uygulayıcıları) rolü hakkındaki etik soruyu gündeme getirmektedir. Kendilerinin ve başkalarının deneyimlerine ve eylemlerine anlam kazandıran, öznelerin kendisidir – bizim ele aldığımız vakalarda doğrudan ya da dolaylı mağdurlar. Yabancılar yerel koşulların,

inanç sistemlerinin, ihtiyaçların ve öznelerin isteklerinin bilincinde olmak ve bunlara saygı göstermek zorundadır. Yine de insan haklarının yereldeki anlamları ile evrensel etiği arasında sık sık gerilim yaşanır.

Hiçbir Toplum Homojen Değildir

Kendilerini kitlesel eylem üzerinden ifade eden, tarihsel olarak oluşturulmuş kimlikleri ele alırken, hiçbir topluluk homojen değildir, birlik içinde ve tutarlı hareket etmez. Bireyler ve gruplar arasında, ekonomik ve toplumsal itibara, toplumsal cinsiyete, siyasi ideolojiye, yaşa ve diğer topluluklar ile toplumun genelindeki konumları karşısındaki bakış açılarına dayanan iç ayrışmalar ve genellikle de tartışmalar mevcuttur.

Arjantin Yahudi cemaati arasında, kuzeydeki Calilegua ve Libertador şehirleri arasında ve Ayacucho ile Asháninka toplulukları içinde geçmiş hakkında tek ve birleşik bir görüş yoktur; bu geçmişin nasıl ele alınacağına dair fikir birliği bulunmamaktadır. Çatışmalar, muhtemelen Arjantin'deki Yahudi topluluğunda daha açık ve görünürdür. Birleşik bir topluluk değildir ve hiçbir zaman da olmamıştır. İçinde farklı sınıflardan, iktisatî sınıflardan, tarihsel kökenlerden, yaşlardan ve kuşaklardan insanlar barındırır. Farklı ve genellikle çatışan çıkarları olan insanlar bulunur. İdeolojik eğilimler ve inançlarda, ülke nüfusu kadar çeşitlilik gösterir. Kimlik ve Yahudi kurumları ile uygulamalarına bağlılık derecesinde de önemli ölçüde farklılıklar bulunur. Bu nedenle, siyasi ve toplumsal çatışmalarda ortak bir pozisyon beklenemez. Yahudi topluluğunun sunumunda daha belirgin olmasına rağmen, homojenliğin olmamasına ve iç çatışmaların varlığına Calilegua anımlarındaki değişimin dinamiklerinde veya Ayacucho'da ANFASEP'in marjinalliğinde de rastlanabilir.

Kimlikleri, bulanık ve değişen sınırları olan tarihsel kurgular olarak düşünmek gerekir. Gruplar, “diğerleriyle” uğraşma ve çoğunlukla karşı karşıya gelme aşamasında bir araya gelir ve kendilerini aynı kategori veya topluluğa ait olarak tanımlar. “Yerlilik” veya “Yahudilik”te kitlesel eyleme neden olabilecek bir şey yoktur; “yerlilik”, güç ilişkilerinin toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel boyutlarına göre taleplerde ve çatışmalarda belirleyici bir özellik olarak ortaya çıkacaktır (veya çıkmayacaktır).

Diğer taraftan, grupları bir araya getiren şey, uzun dönemli geleneklerle şimdiki ya da kısa vadeli koşullara aidiyet duygularını birleştirmektedir. Burada, özellikle büyük şehirlerin dışında mekân ya da yerleşim örüntüleri oldukça önemlidir. Calilegua ve Fajardo’da, insanlar kendilerini bu kasabaların “yerlileri” olarak görmektedir. Mekânı paylaşma gerçeğinin ötesinde, çıkarlarda, inançlarda ve uygulamalarda –sınıf, toplumsal cinsiyet, yaş veya dinî inançlar ve pratiklere göre– iç ayrışmalar vardır ve bir grubun heterojenliği tam olarak bu ayrışmaya dayanır.

Kültürel Aracıların Rolü

Maddi kaynakların çok yetersiz olması ve diğer grupların tarihsel olarak yerleşik kültürel egemenliği, kamusal alanda özerk hareket etme kapasitesinin oluşmamasıyla sonuçlanır. Böyle durumlarda, sözcüler veya kültürel araçlar, çıkarları ve talepleri daha geniş siyasi alana taşımak için çalışabilir. Bu şekilde, bir yandan Ayacucho’daki ANFASEP kadınları veya Calilegua Anneleri arasındaki ve diğer yandan Arjantin’deki Yahudi topluluğu arasındaki tezat bu kadar büyük olmazdı. İkinci vakada çeşitli ve çoğunlukla çatışan mesajları, talepleri ve anlatıları dile getiren farklı Yahudi sesleri duyulabilirdi. Kültü-

rel ve toplumsal kaynaklara erişimin nispeten daha iyi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, topluluk içi çeşitlilik ile farklı stratejiler ve ideolojiler ifade edilebilir ve dikkate alınabilirdi.

Buradan hareketle, farklılık gösteren sosyal ve kültürel sermaye ve ulusal ve uluslararası kaynaklarla fırsatlara erişimin derecesi, seslerin kamusal alandaki varlık (veya yokluk) derecelerinin ve biçimlerinin farklı olmasına yol açar. En dezavantajlı ve bağımlı gruplar sessizliğe gömülür ve bunun sonucunda kamusal alana nadiren ulaşan “yeraltı” hafızası yaratılır.⁶² Muhtemelen en boş siyasi ve simgesel alan, Peru’da bulunan Asháninka’larındır.

Bağlamın Önemi

Açıklamalar ve anlatılar, belirli tarihsel koşullarda ve diğer anlatılarla yorumlara tepki olarak –diyalog veya karşıtlık üzerinden– ortaya çıkar. Arjantin’de mağdur yakınlarının sesleri meşru kabul edilirken⁶³, Peru’da baskın yorumlar mağdur edilen grupların kendisinden değil, “aynı duyguları paylaşan diğerleri”nden – Ulusal İnsan Hakları Komisyonu (*Comisión Nacional de los Derechos Humanos*, CNDH), CVR ile çalışan insanlar ya da STÖ’lerdeki uluslararası aktivistler– gelmektedir. “Doğru” hatırlama yollarıyla ilgili yetki daha güçlü olanın elindedir – kadınların cinsel istismarı nasıl anlatması gerektiğiyle ilgili beklentilerde ve Ayacucho’da ANFASEP müzesinin yapımında olduğu gibi. Bu, her kültürel çevrenin özgünlüğünü bula-

---

⁶² Bkz. “Pollak, Memorio, olvido, silencio”.

⁶³ Bkz. Elizabeth Jelin, “Victims, Relatives, and Citizens in Argentina: Whose Voice Is Legitimate Enough?” Richard A. Wilson ve Richard D. Brown, ed., *Humanitarianism and Suffering: The Mobilization of Empathy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

nıklaştıracak veya silecek şekilde, acının ve mağduriyetin tanımının belirli bir ölçüye kadar “standardizasyonunu” ve “evrensel homojenleştirmesini” içerir. Bunlar, *Pumpin* müziği ve yakın geçmişin hatıralarının uzun vadeli ve devam eden kültürel uygulamalar içinde birleştirildiği benzer durumlarla ters düşer.

Bu bakımdan kaygı uyandıran bir konu, zaman zaman iyi niyetli yabancıların teşvik ettiği mağduriyetin kamusal teşhirin, en azından geçiş dönemi adaletinin kısa vadeli sürecinde güçlenme ve özerk temsil yolunda olumlu etkisinin olup olmayacağına belirsizliğidir. Bu nedenle, yabancıların söylem, uygulama ve yorumlayıcı çerçeve yaratmadaki rolü her olayda ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Bu bazen, kısa vadede mağdurlara yönelik daha fazla ihlal anlamına gelebilir. CVR duruşmalarında kadınlar arasındaki tecavüz tanıklığı sorunu bu açıdan sarsıcıdır. Diğer yandan, insan hakları söylemi uygulamaya konduğunda ötekileştirilen çeşitli gruplar bunu takip edebilir ve (genellikle diktatörlükten önce gelen) iddialarını insan hakları dili ve söylemiyle ifade edebilir. Bu gibi vakalarda, topluluklar bir güçlenme aracı olarak yeni çerçeveyi kullanır.

Kimlik ile Kısa ve Uzun Süreli Hafızanın Karşılıklı Etkileşimi

Bir grubun kısa süreli hafızasının uzun süreli hafızaya yerleşme şekli, kimlik dinamiklerinin anlaşılmasında kilit önemdedir. Sunulan bütün olaylarda kısa dönem kavranıp uzun ve tarihsel zamana yerleştirilmiştir. *Pumpin* müziğinin sözleri, Peru’da uzun vadeli modernleşme süreçleriyle bağlantılı kendi

tarihine sahiptir.⁶⁴ Bu çerçevede, Senderista şarkı sözleriyle sonraki dönemde acı ve şiddeti işleyen sözler hafıza araçlarına dönüşebilir. Bunlar deneyimlerin ithali değil, yerel yorumlarıdır. Benzer şekilde, Jujuy'daki şeker fabrikasının gücü ve çalışanlarını kontrol altına tutmadaki baskıcı rolü on yıllardır devam etmektedir. Bu, ten rengine bağlı sınıf ilişkilerinin dinamikleriyle birlikte, toplumsal ve siyasi koşullar değiştiğinde bozulabilecek özel suskunluklara yol açmıştır.

Aynı şekilde, Yahudi düşmanlığı Arjantin'de yeni bir olgu değildir. İlk olarak uluslararası toplumun dikkatinin Timerman davasına çekilmesiyle kamuoyuna fazlaca yansımış; daha sonra CONADEP'in elde ettiği tanıklıklar ve eski komutanların davalarındaki tanık ifadeleriyle çoğalmıştır. Topluluk örgütleri, İsrail devleti ve uluslararası Yahudi örgütleri meseleyi diğer Yahudi karşıtı eylemlerle ilgili geçmişte yaptıkları çalışmalar çerçevesinde ele almıştır. Gerçek şu ki, herhangi bir özel mağduriyetin tanınmasına veya Yahudi aktivistlerin farklı hafızalaştırılmasına ilişkin belirli bir talep yoktu. Kamusal hafızalaştırma, öznelerin ya da temsilcilerinin belirlediği zamanlarda ve biçimlerde, tanıklıklarını anlatma yetenekleri ve kendi kültürel ve siyasi kaynaklarını harekete geçirme kapasiteleriyle gerçekleştirilebilirdi.

---

⁶⁴ Olga Gonzalez, Sarhua bölgesindeki ahşap tabloların (tabla) şiddeti betimleme şeklini analiz etti. Sarhua tabloları son şiddet olaylarından öncesini anlatır. Hafızayı iletirken, tablolarda tasvir edilen dönemden çok önce o toplulukta var olan çatışma konusundaki sessizlik ve gizlilik örüntüsünü takip ederler. Bakınız Olga Gonzalez, "Unveiling Secrets of War in the Peruvian Highlands" (Doktora tezi, Columbia Üniversitesi, 2006).

Yerelin Ulusalla Buluşması

“Geçmişle hesaplaşma” politikaları genellikle ulusal düzeyde hayata geçirilir. Ancak özgün kimliklerle ilgili meseleler çoğunlukla yerel ve bölgesel düzeylerde kendini gösterir. Böylece mutlaka boşluklar ve yanlış anlamalar meydana gelir. Hafıza ve anlam bölgeselleştirilir ve yerelleştirilir. Burada sunulan vakalar, belli yerel koşullarda ortaya çıkan anlam ve yorum farklarını göstermektedir. Şüphesiz, ulusal politikaları yerel anlayışla birleştirmeye ihtiyaç vardır ve bu kolay bir iş değildir. Buna rağmen, Peru CVR raporunun önsözünde belirtildiği gibi, hafızalaştırma süreçleri ve tarihsel aidiyet toplulukları arasındaki bağları inceleme çalışmalarının belki de temel sonucu şudur: Ulusun karşılaştığı en büyük zorluk ve geleceğe bakmanın yolu, “ülkedeki dezavantajlı nüfusa yönelik derin küçümsemeyi” tersine çevirecek politikalar oluşturmaktır.

Çeviri: Dicle Çakmak

KÜRESELDEN YERELE: ÇATIŞMA SONRASI POLİTİKA YAPIM SÜREÇLERİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET, BARIŞ VE GÜVENLİK KONULU BMGK 1325 NO'LU KARARINI TEMEL ALMAK

Monica McWilliams¹ ve Avila Kilmurray²

Giriş

Kadınların çatışmalardaki rolleri çeşitlilik gösterirken, çatışma ve şiddet deneyimlerinin çoğu, kadınların barışın ne anlama geldiği ve barışın nasıl inşa edileceği konusunda farklı görüşlere sahip olduklarını göstermektedir. BMGK 1325, özel olarak uluslararası barış ve güvenlik gündeminde kadınların katılımına öncelik verilmesine

---

¹ Geçiş Dönemi Adaleti Enstitüsü, Ulster Üniversitesi, Shore Road, New-townabbey, Co. Antrim BT37 Kuzey İrlanda, Birleşik Krallık. Yazışma adresi: 12 Knockeden Park Belfast, Birleşik Krallık. Eposta adresi: m.mcwilliams@uls-ter.ac.uk (M. McWilliams).

² Ulster Üniversitesi, Birleşik Krallık. Global Alliancefor Community Philanthropy (Filantropi Topluluğu için Küresel İttifak), Birleşik Krallık.

odaklanır ve devletlere (1) barış inşası ve çatışma dönüşümü meselelerinde karar verme mekanizmalarına dahil olan kadınların sayısını artırmaları; (2) kadınları ve kız çocuklarını çatışma sırasında ve çatışma sonrasında özellikle toplumsal cinsiyete dayalı şiddetten korumaları; ve (3) arabuluculuk, barışın korunması ve barış inşasında toplumsal cinsiyet perspektifini benimsemeleri için çağrı yapar. 2000’de kabul edilen BMGK 1325, hem kavramsal çerçevelerin hem de uygulama göstergelerinin daha da geliştirilmesini amaçlayan çok sayıda tamamlayıcı kararın temelini oluşturur (BMGK 1820, 1888, 1889, 1960, 2106 ve 2122 kararları). UN WOMEN tarafından 2012’de hazırlanan Kadınların Barış Görüşmelerine Katılımı raporu, 1990’dan beri imzalanan 585 barış antlaşmasının sadece 92’sinin (%16) kadınlara ve toplumsal cinsiyete en az bir defa atıfta bulunduğu gerçeğiyle birlikte, 2000 yılından beri bu alandaki ilerlemenin belirsizliğini koruduğunu tespit etmiştir.³

1998’de Kuzey İrlanda’da imzalanan Belfast/Hayırlı Cuma Antlaşması, aşağıdaki ifadeyle kadınlara atıfta bulunan barış antlaşmalarından biri olmuştur: “Taraflar kadınların tam ve eşit siyasi katılım hakkını ... tanımayı taahhüt eder.”⁴ 1998 Kuzey İrlanda barış antlaşması güç paylaşımı ile Britanyalı ve İrlandalı kimliklerini tanıyan yeni kuruluş ve düzenlemelerin oluşturulmasına odaklanmıştır. Görüşmelere doğrudan katılan kadın görüşmecilerin çalışmalarını yansıtacak şekilde, antlaşmaya top-

---

³ Gardner ve El Bushra, 2013, s. 10.

⁴ Belfast/Hayırlı Cuma Antlaşması, bölüm 6, s. 1.9.

lumsal cinsiyete özgü hükümlerin dahil edilmesi bir başarı olarak değerlendirildi.⁵

1998 tarihli Belfast/Hayırlı Cuma Antlaşması'nın ardından çoğu politik söylem, toplumsal cinsiyet sorunlarını karar verme süreçlerinde daha düşük bir statüye indirgeyecek şekilde ulusal/milli kimlik, silahların bırakılması ve tutukluların salıverilmesine odaklanmıştır. Birleşik Krallık hükümeti, Kuzey İrlanda Yönetimi ve onlar kadar olmasa da İrlanda hükümeti 1998 Belfast/Hayırlı Cuma Barış Antlaşması'nda kadınlar için eşitlik taahhüdünü görmezden gelmiştir. Hükümet görevlileri, 2000'lerin ortasına kadar sivil toplumdaki kadın gruplarının savunuculuğuna karşılık siyasi çatışmayla ilgili konularda toplumsal cinsiyet politikaları geliştirmekle görevli değildi. Birinci Bakan ve Birinci Bakan Yardımcısı Ofisi'nin tamamladığı bu görev, Kuzey İrlanda 2006-2016 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Stratejisi'nin yayımlanmasıyla sonuçlandı. Bu doküman, kadınların barış inşasını bir eylem alanı olarak kabul etmesi, kadınların sivil topluma katılımı konusunu gündeme getirmesi ve hükümet atamalarında toplumsal cinsiyet dengesindeki eşitsizliğe işaret etmesi açısından ilktir.⁶ Bu kabule rağmen, Birleşik Krallık hükümeti Kadın, Barış ve Güvenlik konulu BMGK 1325 Kararı'nın Kuzey İrlanda'da uygulanmasını reddettiği için Toplumsal Cinsiyet Stratejisi'nin uygulanması zayıflatılmıştır. Kuzey İrlanda'daki çatışma, ülke içi bir savaş olarak Cenevre Sözleşmeleri kapsamına girmemiş ve Britanya hükümeti tarafından da bu

---

⁵ Mitchell, 1999.

⁶ Hinds ve Donnelly, 2014.

şekilde değerlendirilmemiştir.⁷ BMGK 1325'in Kuzey İrlanda'da kadınların barışı inşa etme çabalarına uygulanması, CEDAW Komitesinin Birleşik Krallık hükümetine yönelik eleştirilerine rağmen hâlâ reddedilmektedir.

Buna karşın, Avrupa Birliği, Kuzey İrlanda'yı çatışmadan doğan bir bölge olarak belirlemiş ve 1990'ların ortalarından itibaren geçiş sürecini desteklemek amacıyla PEACE I ve PEACE II programları için fon ayırmıştır. Burada raporlanan proje PEACE III programı altında finanse edilmiş ve 2011 ila 2014 yıllarında uygulanmıştır. Projenin üç safhası vardı: birincide Kuzey İrlanda ve İrlanda sınır bölgesindeki konferanslar, seminerler ve yuvarlak masa toplantılarıyla yaklaşık 800 kadına ulaşıldı. İkinci aşamada uluslararası deneyimlerden öğrenebilmek için BMGK 1325 üzerine temel bir çalışma başlatıldı ve üçüncü aşamada barış ve güvenlik konularıyla ilgili karar alma süreçlerinde yer alan politikacılar ve STÖ'lere ulaşıldı. Proje süresince kadınların devam eden barış süreçleriyle ilgili deneyimlerine ilişkin bir değerlendirme yapıldı ve barış antlaşmasında bulunan ve kadınlar için özel sonuçlar doğuran taahhütler analiz edildi. Kuzey İrlanda ve yine çatışmadan etkilenen İrlanda sınır bölgesi boyunca çok çeşitli topluluklardan kadınların görüşleri alındı. PEACE III projesi, kamu sektöründeki politika yapıcılar ve karar alıcılar için geliştirilen stratejik rehber ve araç setinde toplum temelli tartışmaların kullanılmasına ek vurgu yapmıştır. Amaç, özel bir yöntem tasarlayarak projeyi ve bulgularını BMGK 1325 Kararı bağlamında şekillendirmektir.

Bu makale, politika yapıcıların çatışma sonrası dönemde kurumsal güvenlik yaklaşımlarının yetersizliklerini ele almak için kadınların barış ve güvenlikle ilgili görüşlerini dinlemesi

---

⁷ Kuzey İrlanda devletlerarası bir çatışma olarak sınıflandırılmadığı için Cenevre Sözleşmeleri uygulanmadı.

gerektiğinin altını çizmektedir. Makale, barış ve güvenliğin birbiriyle ilişkili kategorilerinin –sağlık ve eğitim, ekonomik güvenlik, yakın partner şiddetinden korunma, toplumsal kalkınma ve siyasi istikrar– önemini vurgulayarak, kadınların politika yapım sürecine nasıl katkı sağlayabileceğini ana hatlarıyla belirtmektedir. Barış inşasına ve çatışma dönüşümüne toplumsal cinsiyet çerçevesi eklemek, politika yapıcılarının çatışma ve çatışma sonrası dönemlerde kadınların ve erkeklerin farklılaşan deneyimlerini kavramalarına yardımcı olabilir.

Kullanılan Yöntem

AB kaynaklı “Kadınlar ve Barış İnşası: Öğrenmeyi Paylaşmak” projesi birkaç düzeyde yürütüldü. Merkezinde, çatışmanın en vahim etkilerini atlatmaya çalışan topluluklarda yaşayan kadınların deneyimlerini vurgulayarak kadınların ne söylediklerini duymanın önemi vardı. Ayrıca farklı seslerin kendilerini ifade edebilecekleri alanlar tanımak gerektiği ve projenin mezhep ayrımının her iki tarafındaki kadınlar için olabilecek en kapsayıcı şekilde yürütülmesi gerektiği biliniyordu. Proje, Protestan/Birlikçi/Sadakatçi arka planı olan kadınların yüzde 45’ine, Katolik/Ulusalcı/Cumhuriyetçi arka planı olan kadınların yüzde 40’ına ulaşmayı ve bu topluluklardaki siyasi/dinî kimlikleri yansıtmayı hedeflemiştir. Kuzey İrlanda’da etnik azınlığa mensup kadınların yüzde 15’inin projeye dahil edilmesi için de özel çaba harcanmıştır. Güneydeki Sınır Kontlukları için dinî yapıyı yansıtacak şekilde en az yüzde 20 Protestan, yüzde 65 Katolik katılımı belirlenmiştir (EU PEACE III, 2012). Proje, iki yönetimde de farklı siyasi/dinî kökene sahip kadınların ihtiyaçları ve zayıf noktalarının yanı sıra, ırk, etnik köken, cinsiyet, yaş ve engellilik gibi toplumsal cinsiyet ve sosyal ilişkiler arasındaki kesişim noktalarını açıklayan bir analiz

geliştirmeyi amaçladı. Katılım, İrlanda'nın kuzeyinde ve güneyinde tekrarlanan ve BMGK 1325'in temel dayanak noktalarına⁸ odaklanan bir dizi yerel seminerle sağlandı. Katılımcılar, ayrıca, her dayanak noktası üzerine düzenlenen sınır ötesi konferanslara da davet edildi; örneğin Kuzey İrlanda ve İrlanda Cumhuriyeti'nden kadınlar çatışma sonrası durumda Şiddet, Topluluk Güvenliği ve Emniyeti tartışmak üzere bir araya geldi. Ek olarak, Barış için Vakıflar Ağı (Foundations for Peace Network)⁹ tarafından belirlenen uluslararası kadın aktivistler her konferansa katkı sundu. 3 yıllık proje boyunca Kıbrıs, Sri Lanka, Sırbistan ve Filistinli kadınlar bölünmüş bir toplumda yaşamaya ilişkin görüşlerini paylaştı.

Kadınlar ve Barış İnşası: Öğrenmeyi Paylaşmak projesine katılım, beşi güneydeki Sınır Kontluklarında olmak üzere Kuzey İrlanda'da düzenlenen sekiz seminer (bir bölgede daha fazla sayıda düzenlenmesi, çatışmanın orantısız etkisini yansıtmaktadır) ve altı sınır ötesi konferansla sağlandı. Sığınmacı kadınların güney sınır bölgesindeki tartışmalara katılması teşvik edilirken, resmî programa ek olarak, Belfast'taki Roman topluluğundan kadınlarla da özel bir tartışma yürütüldü. Her etkinliğe etkili ve kapsayıcı bir katılımı teşvik etmek için, topluluğun içindeki kadınlara, projenin ortak kuruluşu tarafından kolaylaştırıcı eğitimi verildi.

---

⁸ BMGK 1325 Kararı'nın 5 temel dayanağı şunlardır: (1) Kadınlar – Toplumsal ve Siyasi Katılım; (2) Kadınlar – Şiddet, Topluluk Güvenliği ve Emniyeti; (3) Kadınlar ve Karar Alma – Fark Yaratmak; (4) Kadınlar: Sizin Topluluğunuz – Sizin Rolünüz; ve (5) Kadınlar: Geçmişin Mirasıyla Uğraşmak.

⁹ Barış için Vakıflar Ağı, barışın inşasını ve sosyal adaleti amaçlayan, ihtilafli toplumlarda kurulan ve çalışan bağımsız toplum temelli vakıflardan oluşan bir değişim ağıdır (www.foundationsforpeace.org).

Birkaç temel kural ortaya çıktı: (a) BMGK 1325'in temel ilkeleri "1998'deki Belfast/Hayırlı Cuma Antlaşması'ndan beri hayatınızda iyileşme oldu mu?" gibi kadınların bağlantı kurabileceği sorulara dönüştürülecekti; (b) tartışmalarda kullanılan dil ve terimlere ilişkin hassasiyetlere dikkat edilecekti¹⁰; (c) yuvarlak masa toplantıları için yeterli zaman ayrılacaktı; (d) tek bir kimlik topluluğunun kümelenmesini önlemek için seminerler ve konferanslar sırasında her masada karışık gruplar yer alacaktı. Bu istişarelerde öne çıkan noktalar, BMGK 1325'in daha geniş bir paydaş grubu tarafından uygulanmasını yaygınlaştırmak amacıyla birleştirilip politika yapıcılar ve STÖ'ler için hazırlanan politika özetlerinde kullanıldı. Oluşturulan 5 politika belgesinde şu konulara odaklanıldı: Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetin Önlenmesi, Katılım ve Temsil, Koruma ve Güvenlik, Tazmin, Telafi ve Rehabilitasyon, Çatışmadan Geriye Kalanları Ele Almak.¹¹

Projenin ikinci aşaması, BMGK 1325 ve ilgili kararlar üzerine bir temel çalışma üretilerek mevcut uluslararası belgelerin anlaşılması da dahil olmak üzere, kadınlar ve barış inşası konularına ilişkin bir birlikte öğrenme sürecini hedefledi (McKinn ve O'Rourke, 2012). Yerel üniversitele-
rin yanı sıra Kalkınma, Uluslararası Yardım ve yerel STÖ sektörlerinin üye olduğu bir Uzman Danışma Kurulu oluşturuldu. Projenin üçüncü aşaması, hükümetteki karar alıcıların kadınlar, barış inşası ve güvenlik üzerine bilgi ve

---

¹⁰ Protestan/Birlikçi/Sadakatçi topluluğunun Belfast Antlaşması, Katolik/Ulusalcı/Cumhuriyetçi topluluklarının ise Hayırlı Cuma Antlaşması adını kullanmaları örnek olarak gösterilebilir.

¹¹ Hem temel çalışma hem de çalışma belgeleri Kadınlar ve Barış İnşası: Öğrenmeyi Paylaşmak projesi için hazırlanan www.community-foundationni.org web sitesinde yayımlandı. Kuzey İrlanda Toplum Vakfı, 2013, 2014a, 2014b.

farkındalık düzeylerini değerlendirdi. Politika yapıcılar, katılımcı seminer/konferans sürecindeki bulgular hakkındaki bilgilendirildikten sonra, mevcut iyi uygulama örnekleri ile kurumsal düzeyde bir toplumsal cinsiyet stratejisinin uygulanması konusundaki kaygılarını paylaşmaları için davet edildi. Kuzey İrlanda/İrlanda'da Kadınlar, Barış ve Güvenlik uygulamasının geliştirilmesi ve kullanılmasıyla ilgili yönlendirici notların olduğu bir araç seti bu çalışmanın önemli bir çıktısıydı.¹² Bu setle birlikte, BMGK 1325 ilkelerine dayandırılan ve yerel düzeyde kullanılabilecek örnek uygulamaları içeren bir stratejik, tematik çerçeve sunuldu. Araç setinde bulunan tavsiyeler ve iyi uygulama örneklerinde, hem katılımcı kadınların görüşleri hem de kamu sektöründeki paydaşların perspektiflerine yer verildi. Kadınlar ve Barış İnşası: Öğrenmeyi Paylaşmak projesi, araç seti, stratejik rehber ve BMGK 1325'in her bir dayanak noktasını konu alan politika özetlerinden oluşan malzemelerin tanıtılmasıyla son buldu. Özetle, uluslararası bir kararın ilkeleri ve düzenlemelerinin şekillendirdiği, geçiş dönemindeki bir bölgede uygulanan kapsayıcı yineleme süreci biçimindeki bir yöntem kullanıldı.

Corrin, feminist kuramlaştırmının (1) kadınların deneyimi üzerine kurulması, (2) bu deneyimlerin nasıl inşa edildiğini göz önünde bulundurması, (3) şimdiki güç ilişkileri üzerine düşünceleri içermesi ve (4) düşünme şekillerindeki değişimlerin sosyal ve siyasi adaletsizlik sorunlarına nasıl topluca meydan okuyabileceğini dikkate alan bir bilgiyi temel alması gerektiğini ifade eder.¹³ Corrin'i takip ederek, Kadınlar ve Barış İnşası: Öğrenmeyi Paylaşmak

---

¹² Hinds ve Donnelly, 2014.

¹³ Corrin, 1999.

projesinde kadınların çatışma ve çatışma sonrası dönemlerdeki çeşitli deneyimlerine kulak verildi. Ayrıca, bu anlatıların, bir dizi dezavantajlı bölgenin yanı sıra, tek kimlikli ve kesişen gruplardan kadınların katılımını kolaylaştıran proje planlaması yoluyla nasıl toplandığına dair de bir duyarlılık vardı. Proje araç seti ve politika özetlerinde değişim için kitlesel eylem anlatılırken, eğitilmiş kolaylaştırıcılar aracılığıyla güç ilişkileri üzerine düşünme teşvik edildi. Ek olarak, sistemin böyle bir değişim ihtiyacına duyarlı hale gelmesi amacıyla, kamudaki paydaşlarla ilişkilerin geliştirilmesi için zaman ayırmaya öncelik verildi.

Barişın Anlamına İlişkin Sesiın Önemı

Bulgulara dönersek, Phillips'ın tanınma mücadelesinin yurttaş katılımı ve politik ses mücadelesi olarak yeniden tanımlanması gerektiğı iddiasına değinmeliyiz.¹⁴ Seminer dizisi, yurttaşların dahil edileceğı şekilde tasarlandı ancak seslerin kadınların yaşadığı yerlere ve geçmiş yıllardaki deneyimlerine dayalı kişisel görüşleri gösteren bir çiçek dürbünü olduğı daha başından anlaşılmıştı. Bariş süreci "devam eden bir çalışma" olarak ve bir katılımcının deyi-miyle biraz "titrek" görüldüğü için katılımcıların eleştir-me konusunda kararsız olduğı ortaya çıktı. Her gün bombalara ya da silahlı saldırılara yakalanma korkusu artık baskın olmadığından, bazıları siyasi başarıları kutla-mamanın haksızlık olduğunu düşünürken, bazıları da ön-ceki yıllarda toplulukta var olan "ağırlığın kaldırıldığını" kabul etti. Belfast/Hayırlı Cuma Antlaşması'nın anayasa

---

¹⁴ Phillips, 2003.

ve yönetim konularında tarihî bir antlaşma olduğunu düşünürsek, barış sürecini, baltalıyor gibi görünmemek için kabul etmeleri gereken bir gerçeklik olarak görüyorlardı. Sonuçta gerçekleşen şey politik sesin bir nevi susturulmasıydı, çünkü barış –ancak tanımlanan– açık savaştan daha iyiydi. Bu bölüm, kadınların erkeklerden farklı olarak savaştan nasıl etkilendiklerine dair düşüncelerine odaklanmaktadır.

Sınırın iki tarafındaki kadınlar arasındaki fikir alışverişlerinde ortaya çıkan, ikili bir gerçeklik algısıydı: hayat silahlı çatışmanın izlerinin en çok hissedildiği topluluklarda devam ederken, seçilmiş politikacılar (eski savaşçılar dahil) kapalı kapılar ardında barış görüşmeleri yapmıştı. Kadınlar, antidepresanlara ve uyku ilaçlarına yüksek oranda bağımlılıklarının gösterdiği üzere, çatışmadan ve ağır yaralılara karşı bakım sorumluluklarından farklı şekilde etkilenmişir. Başka yerde olduğu gibi, burada da O'Rourke'un özetlediği (2014 ve bu sayı) yasal olarak bulundurulmuş silahlara bağlı olarak çok sayıda ev içi şiddet ve cinayet vakalarını içeren toplumsal cinsiyete özgü zararlar ağı vardı.¹⁵

Yaşamlarında barışın ne anlama geldiğini yeniden düşünmek, yalnızca siyasi şiddet korkusundan azade olmayı değil, birbiriyle ilişkili çeşitli etkenlerin de ortaya çıkmasını sağladı. Katılımcılar, güvenlik yaklaşımlarının korkudan ve yoksulluktan kurtulma özgürlüğünü nasıl sağlayabileceği üzerine çeşitli örnekler verdi. Barış ve güvenliğin yeniden tahayyülü, çatışmadan kaynaklanan ruhsal kaygı ve travma için psikolojik desteğin sağlanacağı kadın mer-

---

¹⁵ McWilliams ve Ní Aoláin, 2013.

kezleri gibi kadınların günlük ihtiyaçlarına odaklandı. Bir seminer katılımcısının yakındığı gibi, “kapıları açık bıraktığımız günler geride kaldı – bazı insanlar evden çıkmaya bile korkuyorlar.” Ekonomik güvenliklerini ve bağımsızlıklarını arttırmak ve eşlerinin gelirlerine daha az bağımlı olmak için daha güvenli istihdama ihtiyaç olduğunu belirttiler. Bu güvensizlik duygusu kadınların becerilerini tam anlamıyla kullanmalarını engelleyebilir ve güvenliğin anlamına ilişkin daha bütünsel bir anlayışa ihtiyaç duyulduğunu gösterir.¹⁶ Özgüvenin artması Barones May Blood’un (eski bir işçi sınıfı aktivisti ve şimdi Lordlar Kamarası üyesi) seminer katılımcılarına seslenirken dile getirdiği bir husustu: “Ben kendime inanıyorum, peki siz kendinize inanıyor musunuz? Çünkü inanmıyorsanız, başkasından bunu nasıl beklersiniz?” May Blood, dahil oldukları halk etkinliklerinde kadınların kendilerine inanmaları gerektiğine işaret ediyordu. Jacobson’a göre kadınların aktivizmi siyasi olarak değerlendirilmese bile “kadınların, çocuklarının aynı dehşeti yaşamaması için yaşamlarını yeniden inşa etme biçimi kesinlikle dönüştürücüdür.”¹⁷

Çatışma sonrası durumda, siyasi elitler uygun bir siyasi anlaşmaya varır varmaz ve “silahlılar” silahlarını bırakır bırakmaz barış sürecinin başlamasında yardımı olan öncü kişilere artık ihtiyaç kalmadığı varsayılır. Bazı katılımcılar, eski savaşıçılara yönelik projelere dikkat çektiler. Kadın örgütlerinin de ek kaynaklara ihtiyaç duyduklarının farkındaydılar ancak onlar Çatışma Dönüşümü Girişimi (eski mahkûmlar için ayrılan) kapsamındaki ölçütlere

¹⁶ Hobson, 2003; Wood ve Shearing, 2006.

¹⁷ Jacobson, 2013, 240.

uymadığı için bu durum toplumsal kalkınma sektöründe ki mali yardımlar alanında rekabetin artmasına yol açacaktı.¹⁸ Yeni gruplara –mağdurlar ve tutuklular– öncelik verilen bir duruma şükretmeleri bekleniyordu. Çatışmalı dönemde kadın gruplarının geliştirdiği yaratıcı topluluklar arası çalışmanın takdir edilmemesi, bazı kadın katılımcıların “hissedilen barışı” çelişkili ifadelerle tarif etmesinin nedenini açıklamaya yardımcı olmaktadır.

O'Rourke, sorunları “özel alana” yığma yöntemiyle kadınların, siyasi konuların ait olduğu “kamusal alan”dan uzaklaştırılarak geçiş dönemi adaleti süreçlerinde unutulduğunu iddia etmektedir.¹⁹ Dile getirdikleri konular çatışma sonrası dönemdeki politika öncelikleri hiyerarşisinde ciddiye alınmadığı için kadınların sesi geri plana atılabilir. Bu kaygı, söz konusu hiyerarşi içinde kadınların olmayışından rahatsızlık duyan bir katılımcı tarafından ifade edildi: “kadınlar çocuk yetiştirmekle işlerine tutunmak arasında kalmış durumda – ama bizim büyük kararların alındığı merdiveni tırmanacak daha fazla kadına ihtiyacımız var”.²⁰ Kuzey İrlanda'da kadın grupları arasında erkekler için imkânsız olan bir dayanışmayı sağlayarak toplumdaki bölünmeyi hükümsüz kılan aktif kadın gruplarının oluşturduğu bir ağın eskiden beri mevcut olduğunu belgelemektedir.²¹ Ne var ki, bazı politikacılar, yalnızca seçimle verilen gö-

---

¹⁸ 2008 yılında Toplumsal Gelişme Bakanlığı, tutukluların yeniden entegrasyonuna yönelik projelere odaklanan Çatışma Dönüşümü Girişimi için 1 milyon poundluk ek yardımın yönetiminden sorumluydu.

¹⁹ O'Rourke, 2013.

²⁰ Tallion, 2001.

²¹ Ruth Tallion'un çalışması, yaklaşık 500 aktivist kadın örgütünün yanı sıra 1000'in üzerinde kadın grubunun varlığını belgelemiştir – kadın örgütlerinin yüzde 68'i siyasi/toplumsal bölünme içinde kurulan güçlü destek ağlarıyla yoksul bölgelerde çalışma yürütmektedir.

revin önemli olduğunu iddia ederek aşağıdan yukarıya doğru olan bu toplumsal harekete şüpheyle yaklaşmıştır.

Siyasetçiler kadın gruplarının bu konularla ilgili yerel bilgisini ve anlayışını dikkate almış olsaydı uygulama sürecinde bu kadar zorluk çıkmazdı. "alttan gelen geçiş dönemi adaleti" olarak adlandırdığı, daha aşağıdan yukarıya doğru giden bir süreç bu konulara dair toplumsal sahiplenmeyi arttırabilirdi.²² kaydettiği üzere, aslan payını alan ve geçiş koşullarını belirleyenler genellikle hükümet ve milis/askerî liderler, siyasi parti başkanları, diktatörler ve siyasi elitlerin her zamanki oyuncuları olur.²³

Kadın örgütlerinin ciddiye alınmasındaki zorluk tarafından da vurgulanmıştır.²⁴ Yuvel-Davis'e göre kadınlar, rakip milliyetçiliklere dair çeşitli kuramlarda ve bunların kamusal anlatılarında da çoğunlukla "gizlenmektedir". Bu bağlamda, tematik meselelere (örneğin, kadına yönelik şiddet, kadın sağlığı ve iyiliği, kadınların insan hakları ve eşitliği) odaklanan örgütler ulusal/siyasi kimliklerine bakılmaksızın kadınları etkileyen sorunları dile getirmiştir. Bununla birlikte, yalnızca ulusal/siyasi kimliğe yoğunlaşan politika yapıcılar tarafından ciddiye alınmak için mücadele etmişlerdir. Öte yandan, bu tür sorunların gündeme getirilmesinin ve birlikte çalışarak ilişki kurma deneyiminin fazlaca bölünmüş bir toplumda hâlâ çok önemli olduğu, proje katılımcıları tarafından açıkça belirtilmiştir.

Kadınlar, ayrıca, şiddet korkusunun, topluluklarına yönelik bir saldırı korkusundan kişisel güvensizlik duygusuna dayalı ve kendi topluluklarından kaynaklanan

---

22 McEvoy ve McGregor, 2008.

23 Wanis-St John ve Kew, 2008.

24 Nira Yuvel-Davis, 1997.

farklı bir tür korkuya dönüştüğünü anlatmıştır. Ev içi şiddetin arttığına yönelik düşünceler dile getirildi ancak bunun karşısında, Cumhuriyetçi ve Sadakatçi bölgelerde yaşayan kadınların, polis memurları evlerine girebildiği için bu saldırıları daha rahat ihbar edebildikleri de belirtildi. McWilliams ve Ní Aoláin, daha fazla kadın yardım aramak için öne çıkacağından, bu aşamada desteğin artması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁵ Bu istismarın başka bir etkisi, bazı katılımcıların çatışma sırasında aşırı stres için verilen ilaçlara bağımlı olmaktan korktuklarına ve şimdi onlara bağımlı olduklarına değinen ifadelerinde görülebilir. Önerilerden biri, sorunu haritalandırmaya yardımcı olmak ve psiko-sosyal destek ihtiyacını araştırmak için kamu sağlığı kuruluşlarına toplumsal cinsiyete duyarlı verilerin sağlanmasıydı.

Yoksullaşmanın hızlanmasına ve artan ekonomik güvensizliğe karşı resmî stratejilerin, politikaların ve kaynakların olmayışı başka bir endişe kaynağıydı. Katılımcılar, az sayıda iş olanağıyla, gençlerin düşmanca davranışlara ve “eğlence amaçlı ayaklanmaya” kalkışabileceğinden duydukları korkuyu paylaştı. Bu kavram, mezhep ayrımının her iki tarafında da polisle olan münferit çatışmaları tanımlamak için kullanılmaktadır. Barış süreciyle birlikte toplumun yeniden yapılandırılmasının en dezavantajlı bölgelerde çok az etkili olduğuna ve bu bölgelerin daha iyi belgelendirilmesi gerektiğine dair genel bir algı mevcuttu.²⁶ Hükümet düzeyindeki dönemsel krizi yansıtırmasına barış sürecinin istikrarsızlığıyla ilgili kaygılar dile getirilirken, pek çok kadın kendini, saldırgan ve çatışmacı

---

25 McWilliams ve Ní Aoláin, 2013.

26 Kuzey İrlanda Toplum Vakfı, 2013, 2014a, 2014b.

olarak algılanan bir demokrasiye yabancı hissetti. Kadınların Belfast/Hayırlı Cuma Antlaşması'ndan beri, on beş yıl boyunca gittikçe daha görünmez hale geldiği düşünülüyordu. Kuzey İrlanda Kamu Atamaları Komisyoneri, bu durumu doğrulayarak 1998'den beri kadınların kamu atamalarındaki temsilde hiçbir gelişme olmadığını ve kamu kurumlarındaki kadın yöneticilerin sayısında düşüş olduğunu belirtti.²⁷ Toplumsal cinsiyete ilişkin hükümet stratejisine rağmen, toplumsal cinsiyete dayalı varsayımların çok az değiştiğiyle ilgili kaygılar dile getirildi. Sınırın iki tarafındaki katılımcılar, bazı erkek liderlerin kamuda lider pozisyonundaki kadınlardan hâlâ rahatsızlık duyduğunu ifade etti. Kuzey İrlanda'da 1999'da atanan ilk kadın Polis Denetçisi (Ombudsman) ile 2005'te atanan ilk kadın İnsan Hakları Baş Komisyonerine yönelik düşmanca tavırlar, bu duruma örnek olarak gösterildi. Medyada yer alan siyasi husumetin, kadınların kamusal yaşama girmesi veya genç kadınlar için rol model olması için güçlenmelerini zorlaştırdığını düşünüyorlardı.

Bu sebeple, proje, siyasette aktif olmaya hazırlanan kadınlar için destek ağları kurmak gerektiğini tespit etti. Ayrıca, siyasal yapı üzerinde dönüştürücü etki yapacak eleştirel ve kitlesel bir kadın aktivizmiyle desteklenmediği sürece destek ağları oluşturma'nın da yeterli olmayacağı kabul edildi. Bu bağlamda, barış antlaşmasından sonra alınan iki kilit politika kararının, barış sürecinde rol oynayan

---

²⁷ Kadınlar ve Barış İnşası: Öğrenmeyi Paylaşmak projesi kapsamında hazırlanan, Katılım ve Temsil: Kuzey İrlanda Toplum Vakfı Politika Notunda, Kamu Atamaları Komisyoneri'nin Aralık 2013'te Kuzey İrlanda BMGK 1325 Bütün Taraflar Çalışma Grubu'na sunduğu bilgilere alıntı yapılmıştır (www.community-foundationni.org).

kadınlar için çok önemli olan aktivizmi zayıflattığı görüldü. Bu kararlardan biri yerel kadın ağları için mevcut olan kamu fonları ve kaynaklarının azaltılmasıyla ilgiliyken, diğeri Kuzey İrlanda Yönetimi'nin Belfast/Hayırlı Cuma Antlaşması'nda uzlaşılan Sivil Forum'u yeniden kurmasıyla ilgiliydi. Sivil Forum, kadın alanı da dahil olmak üzere çok çeşitli sektörlerden sivil toplum temsilcilerinin Kuzey İrlanda Meclisi'nin yanında bir danışma forumunda yer almasına olanak sağladı.²⁸ Sivil Forum'un Kuzey İrlanda hükümeti tarafından tasfiye edilmesi, kurumsal kültürü sivil toplum katılımına doğru değiştirmenin zorluklarını göstermiştir. Her yerde olduğu gibi bu durum, kadınların kazanımlarını uzun vadede sürdürmesine yardımcı olacak "sert" yasal yaptırımları talep ettiği ancak alamadığı çatışma sonrası koşullarda yaşanan ortak bir deneyimdir.²⁹

Seminerlerde, aktivist kadınlar bunun siyasi elitler arasındaki güç paylaşımının kapsayıcı bir güç paylaşımı anlamına gelmediğinin bir örneği olduğunu belirtti. Bir katılımcıya göre, "siyasi karar alma mekanizmasının dağıtılması ve açılması gerekir". Katılımcı, kadınların bu mekanizmalarda var olması halinde "boş lafları sona erdirip işleri bitireceğini" söylemişti. Siyasi temsilcilerin politika alanına hükmettiği duruma dönmek, Öğrenmeyi Paylaşmak projesindeki kadınlar için büyük bir hayal kırıklığı olmuş. Bu sorunları aşmak için, topluluk içindeki ağlara yatırım yapmanın Kuzey İrlanda barış sürecinde olduğu

---

28 Sivil Forum, 1998'deki barış antlaşmasının ardından kurulmuş ancak kısa bir süre sonra çalışmaları durdurulmuş ve 2007'deki Kuzey İrlanda yönetimine yetki devrinin ardından da tekrar kurulmamıştır.

29 Ní Aoláin, Haynes & Cahn, 2011.

gibi barışın yeniden yapılandırılması aşamasında hayati öneme sahip olduğunu belirttiler. Özellikle erkeklerin sivilleştirilmesi, silahların devreden çıkarılması ve polislik ile güvenliğin yeniden şekillendirilmesine ilişkin devam eden –siyasi güç paylaşımı iddialarıyla dolu– vurgu da kadınlar, barış ve güvenlik konuları üzerinde etkili oldu. Sadakatçi/Birlikçi topluluktan bir kadın, “Erkekler para, uyuşturucu ve güçle uğraşüyor – kadınlar bunlarla ilgilenmiyor,” dedi ancak şunu da ekledi: “Yine de bazı şeyleri halletmek için onlarla (paramiliter güçler) konuşmak zorundasınız.” “Kadın boyutu”, şiddetin bitirilmesine yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmediği için siyasi risk yönetimi hiyerarşisinde görmezden gelindi. Katılımcılar, kolaylaştırıcıların yardımıyla barış antlaşmasından beri güvenlik sektörü reformu için yapılan harcamaları inceledi. Tartışmalarda, Kuzey İrlanda Yönetimi ve İrlanda hükümetinin, çatışma sonrası dönemdeki harcamaların en az yüzde on beşini kadınların iyileşme sürecindeki ihtiyaçlarına ve güçlendirilmesine ayırması gerektiğini belirttiler. Kadın sivil toplum örgütlerine doğrudan finansmanı içeren bu öneri, 2010 yılında BM Genel Sekreteri tarafından yapıldı.³⁰ Katılımcılar, yeniden yapılandırma politikaları ve stratejilerde kadınların bakış açısına daha fazla yer vermenin yararlı olacağını ifade etti. Toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlara bu şekilde öncelik vermek, sivilleşme ve

---

³⁰ Kadınlar, parayı ailelerinin sağlığı, eğitimi ve gıda güvenliğine harcamaya eğilimli oldukları, böylece yerel ekonomiye yatırım yaptıkları için, BM tarafından çatışma sonrası dönemdeki finansmanın yüzde 15’inin kadınların güçlendirilmesine ayrılması gibi bir hedef belirlendi. 2010 yılında gerçekleşen finansman oranı sadece %5-6 idi. UN Women, kadınlara yatırım yapmanın, Binyıl Kalkınma Hedefleri’ne ulaşmak için ilerleme kaydetmek anlamına geldiğini iddia etmektedir.

savaşın bitirilmesi gibi “sert” güvenlik meselelerinin başın olduğu “normal ilişkiler” gündemini dengelemeye yardımcı olacaktır.

Kadın katılımcılar arasında devam eden ayrışma, güvenlik ve emniyet üzerine yapılan yuvarlak masa tartışmalarında ele alındı. Özellikle gençlerle ilgili yüksek intihar oranları ve paramiliter örgütlere girme korkusu gibi ortak kaygılar taşımalarına rağmen, farklı topluluklardaki kadınların barışın inşasına ilişkin deneyimlerinin farklı olduğu kabul edildi. Tartışmalı alan, semboller, bayraklar ve hatıralar, seminerlere katılan özellikle Protestan/Birlikçi/Sadakatçi topluluklara mensup kadınlar arasında bölünmeye neden olmuştur. Bu topluluklardan gelen bazı katılımcılar, kimlikleri ve geleneklerinin tehdit altında olduğuna yönelik korkuya bağlı olarak, çatışma sonrası durumun çok daha kötü olduğunu dile getirdi. Bir kadın, kültürel kimlikten bahsederken, “Hint ve Çin kültürlerini övebiliriz ancak birbirimizinkini övmeyiz,” diye yakındı. Her iki topluluktan kadınlar, geçmişle ilgili açıkça konuşulmayan hatıraların kuşaklar arası travmayı arttırdığını ifade etti. Geçmişin mirasının nasıl ele alınacağına ilişkin siyasi partiler arasındaki politik çıkmazlar, kadınların bu konular hakkındaki tartışmalarını keskinleştirdi. Dışlanma duygusunu gösterircesine, çoğunlukla “erkek tarih” üzerine tartışma yürütüldüğü belirtilse de resmî tartışmalara dahil edilmediklerinin altını çizdiler.³¹ Bayrak konusundaki görüş ayrılığına rağmen, sahip oldukları ortak özelliklerin yanı sıra bölünmeye neden olan sorunları anlamalarına yardımcı olan topluluklar arası ve

---

³¹ Proje süresince “geçmişin mirası” konularının konuşulduğu ve her birine 250 kadının katıldığı iki özel konferans düzenlendi.

sınır ötesi çalışmanın öneminden söz ettiler. Katılımcılar, Topluluk İlişkileri Konseyi'nin ilişki kurulması için sağladığı güvencesiz ve kısa dönemli proje fonlarının bu alanda uzun vadeli çalışma yürütülmesine olanak tanımadığını kaydetti. Böyle bir ilişki kurmanın önemi, bir kadın tarafından şu şekilde özetlendi: "Ayrı tutma (segregasyon) farklılık hissi yaratır ve farklılık da korkuya yol açar".³²

Kuzey İrlanda'da olduğu gibi, geleneksel güvenlik kavramı, ağırlıklı olarak barış ve güvenlik stratejilerinin geliştirilmesinde sivil toplumun katılımını sınırlayan militarist bir söylem kullanarak devlet otoritesinin korunmasına odaklanır. Kadın katılımcılar bu yaklaşımı otoriter, ataerkil ve hiyerarşik olarak tanımladı. Bir kadın, oğlunu kontrol etmesi için paramiliter güçler tarafından uyarılmasını şu şekilde yorumladı: "Anneler özellikle toplumdaki 'kontrolcü kişilikler' tarafından güçsüz kılınır – bu durum, kadınların fikirlerini özgürce dile getiremeyeceği anlamına gelir. Bu, hem bizi hem de çocuklarımızı etkiler." Bu tartışma gösteriyor ki bölgesel güvenliğe veya devlet güvenliğine odaklanmak, kadınların güvenlik yaklaşımına genellikle aykırıdır. Eleştirel güvenlik çalışmaları ve feminist literatür, kadınlara yönelik güvenlik politikasının başlıca referans noktasının devlet değil, kişiler olduğunu belirtir. BMGK 1325 Kararı, barış ve güvenliğin kişi merkezli olduğunu belirterek ve önleyici tedbirlere odaklanarak bu analize katkı yapar. Barış ve güvenliğe dair bu bütünsel yaklaşım, yoksulluktan ve korkudan kurtulma özgürlüğünü güvence altına almayı amaçlar – projedeki kadın katılımcılar için yoksulluktan kurtulma özgürlüğü

---

³² Kuzey İrlanda Toplum Vakfı, 2013, 2014a, 2014b.

de korkudan kurtulma özgürlüğü kadar önemlidir. PEA-CE III projesinde yer alan kadınlar, siyasal şiddet tehdidi-ne dar bir şekilde odaklanmak yerine barış ve güvenliğin birbiriyle ilişkili kategorilerinin önemine vurgu yaptı: sağ-lık ve eğitim, ekonomik güvenlik, yakın partner şiddetinden korunma, toplumsal kalkınma ve siyasi istikrar.

Politika Yapıcıların Algılarını Düzeltmek

Aktivist kadınların görüşlerinin hükümet görevlilerinin görüş-leriyle tamamlandığı Kadınlar ve Barış İnşası: Öğrenmeyi Pay-laşmak yaklaşımının çerçevesi, hem topluluğun hem de kamu sektörünün bakış açısını dahil etmenin önemini göstermekte-dir. Dahası, BMGK 1325 hükümlerine dair kamu sektöründeki farkındalığın değerlendirilmesine vesile olmuştur. Bu bölüm-de, alınan temel dersler analiz edilmektedir.

İlk olarak, hükümet görevlileri arasında çatışma sonra-sı toplumda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden yapı-landırılmasıyla ilgili bir analiz bulunmamaktaydı. Politika yapıcılar, pozitif ayrımcılık ve belirlenen toplumsal cinsi-yet çıkarları yerine, mevcut olan eşitlik mevzuatına bağ-lydılar. Bu mevzuata göre kamu yetkilileri, fırsat eşitliğini sağlamak için dokuz ayrımcılık temelinden biri olan ka-dın-erkek eşitliğini gözetmekle yükümlüydüler.³³ Hükü-met görevlilerinin sonuçlardan ziyade katılıma odaklana-rak bu düzenlemeyi yanlış uygulamasına karşı, kamu sek-töründeki çeşitli paydaşlardan alınan geri bildirimlerle birlikte, araç³⁴ setinin bir bölümü toplumsal cinsiyet pers-

³³ McCrudden, Muttarak, Hamill ve Heath, 2013.

³⁴ Mülakatlar, Kadınlar ve Barış İnşası: Öğrenmeyi Paylaşmak projesi için yapılmıştır ve projenin bir bölümünü oluşturmaktadır.

pektifleri, kavramları ve terimlerinin tartışılmasına ayrılmıştır. Araç setinde, kamudaki paydaşlara şu tavsiye edilmiştir:

Kadınların katılımı sadece başlangıç noktasıdır. Toplumsal cinsiyet analizini, toplumsal cinsiyet perspektiflerini ve toplumsal cinsiyet etkilerini hesaba katan ve kadınlarla erkeklere eşit olumlu faydalar sağlayan politika tasarlamak katılımdan daha fazlasıdır.³⁵

Ek olarak, araç seti, toplumsal cinsiyet analizinin uygulanmasının bireysel olarak kadınlara ve erkeklere odaklanmanın aksine, toplumsal cinsiyet rolleri ve sorumlulukları ile kaynaklara erişim ve kaynakların kullanımına karar veren sisteme odaklanmayı içerdiğini anlatmıştır. Dolayısıyla paydaşlardan eşitlik konusundaki ilerlemeyi sadece cinsiyetler arasında ayırım yapmama (yukarıda bahsedilen mevzuatın şimdiki uygulaması) üzerinden okumamaları, bunun yerine fırsatların önündeki engellerin kaldırılmasına ve toplumsal cinsiyetle ilgili dezavantajları düzeltmek için gerekli tedbirlerin alınmasına da bakmaları talep edildi. BMGK 1325'te belirtildiği gibi, kadınlar ve erkekler çatışmayı farklı şekilde deneyimler. Kadınların erkeklerle aynı kaynaklara, siyasal haklara, çevreleri üzerinde yetki ve kontrole ve ihtiyaçlara sahip olmaları çok nadirdir. Ek olarak, bakım sorumlulukları hareketlerini ve kendilerini koruma becerilerini kısıtlar. Fraser, bu tanınma mücadelesinin gücün yeniden dağıtımı, fırsatlara erişim ve kaynakların dağılımı için verilen mücadelelerle bütünleşecek şekilde kavramsallaştırılmasına ihtiyaç olduğunu vurgular.³⁶

---

³⁵ Hinds ve Donnelly, 2014, s. 25.

³⁶ Fraser, 2003.

Hükümet görevlileri arasında bir toplumsal cinsiyet analizi ihtiyacını açığa çıkarmaya ek olarak, bu mülakatlardan alınan ikinci ders, çatışma döneminde ve çatışma sonrası dönemde kadınların ve erkeklerin farklılaşan deneyimlerini anlamak için barış inşası ve çatışma dönüşümüne bir toplumsal cinsiyet çerçevesi uygulamak gerektiği idi. Bunun sonucunda, araç setinde toplumsal cinsiyete duyarlı politika oluşturma için uygulamaya yönelik birtakım yaklaşımlar sunuldu.

Cinsiyete göre ayrıştırılmış bilgi toplamının ve bunların analizinin, kadınların ve erkeklerin özel ihtiyaçlarını incelemenin, karar alma mekanizmalarına erişimlerinin ve bunlarla diğer etkenler arasındaki bağlantıların toplumsal cinsiyete duyarlı planlama ve programlama geliştirmedeki önemi vurgulandı.³⁷ Araç seti, ayrıca, Elson, Budlender ve, Blickhäuser ve Von Barga'nın bulgularını kullanarak toplumsal cinsiyet planlamasının bu kurumlar üzerinde yaratabileceği etkiye de işaret etmektedir.³⁸ Bu türden bir toplumsal cinsiyete duyarlı planlamayı uygulanabilir bir eyleme dönüştürecek bir araç olarak, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme tavsiye edilmiş ve gelirlerin ve harcamaların yeniden yapılandırılmasının toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmedeki etkisi gösterilmiştir.³⁹ Bu tavsiye, kamu maliyesine

---

³⁷ UN Women, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasını, kadınların ve erkeklerin sorunları ile deneyimlerini bütün siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlardaki politika ve programların tasarlanması, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesinin ayrılmaz bir boyutu olarak belirleme stratejisi olarak tanımlar. Böylece kadınlar ve erkekler politikarlardan eşit fayda sağlar ve eşitsizlik devam etmez. Kuruluş, bu stratejinin bir parçası olarak toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme rehberi hazırlamıştır.

³⁸ Elson, 1999; Budlender, 2002; Blickhäuser ve Von Barga, 2007.

³⁹ Stotsky, 2006.

ilişkin kararların cinsiyet ayrımı gözetmediğini savunan ilk politika yapıcı paydaş görüşleri bağlamında sunulmuştur.

Proje, toplumsal cinsiyet perspektifinden bakınca, yalnızca güvenlik “tehditlerinin” olmamasıyla açıklanan istikrarın, 1325 Kararı’ndaki barış ve güvenlik faaliyetlerinin her aşamasına kadınları eşit şekilde dahil etmeye yönelik taahhüdü yerine getirmeyeceğini göstermiştir. İstikrar kavramını genişletmek için bu söylemde kadınların bakış açılarına da yer vermek gerekir. Toplumsal cinsiyet dengesi kadınlara alan tanınmasına ve kadınların güvenlik ihtiyaçlarına en iyi siyasetçiler ve askerlerin değil, kadınların kendilerinin karar vereceğini kabul etmesine rağmen, politika yapımında barış ve güvenlik konularının ortaya çıkması için ana akımlaştırmaya da ihtiyaç vardır. Meenakshi Gopinath ve Sumona Das Gupta’nın Güney Asya projelerinde farkına vardığı üzere, anaakımlaştırma ile birlikte “politika yapımında kadınların algıları, deneyimleri, bilgileri ve menfaatleri hayat bulur”.⁴⁰

Kendi birimlerinde toplumsal cinsiyete ilişkin iyi uygulama örneklerini vurgulamak faydalı oldu çünkü bu şekilde hükümet görevlileri kadın, barış ve güvenlik konulu BMGK 1325 Kararı’nın gündelik resmî politika oluşturma işlerinde uygulanabileceğini anlamaya başladı. BMGK 1325, kadınlarda mağduriyet yerine özne olma hissi uyandırmak için tasarlandığından ve bazıları tarafından barış inşasına ilişkin söylemde bir dönüm noktası olarak görüldüğünden,⁴¹ Kuzey İrlanda/İrlanda’da Kadın, Barış ve Güvenlik Uygulamalarının Geliştirilmesi ve Kullanılması araç seti, hükümetleri ve donörleri toplumsal cinsiyet eşit-

40 Gopinath ve Das Gupta, 2006: 297.

41 True, 2014.,

liğine dayalı bütçeleme konusunda sorumlu tutacak şekilde, çatışma sonrası dönemdeki finansmanın düzenli olarak denetlenmesini tavsiye etmiştir. Barış süreçleri ağırlıklı olarak resmî görüşmelere ve (çoğunlukla uluslararası çıkarların aceleye getirdiği) anlaşmalara odaklandığında, “sürdürülebilir barış için hayati önem taşıyan, geniş kapsamlı ve tamamlayıcı barış inşası çabalarının yaptığı büyük katkıyı” görmezden gelmeye eğilimli olurlar.⁴² Bu ikinci alanda, kadınlar, takdir edilmeyen ve resmî olarak siyasi bir tanınmaya dönüşmeyen merkezî bir rol oynarlar.

Sonuç

Kadınların çatışma sonrası toplumlarda barış ve güvenliğe ilişkin görüşlerini dinlemek için alan yaratmak iki şeyi açığa çıkardı: kurumsal güvenlik yaklaşımlarının, geçiş dönemlerinde kadınların güvenlik ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizlikleri ve kadınların bu alanda politika yapımına sunabileceği katkı. Diğer çatışma sonrası toplumlarda olduğu gibi Kuzey İrlanda’da da, silahlı çatışmadan seçilmiş siyasete geçiş süreci, kısmen, kadınların sessiz bırakılması ve dışlanmasıyla sürdürülmesiyle sonuçlandı. Bu yüzden kadınlar arasındaki güvenlik ve emniyet söyleminin teşvik edilmesi ciddiyle ele alınmalıdır. Öğrenme ve Paylaşma AB Projesi’ndeki tartışmalar, belirli bir çatışma sonrası düzende barışın kadınlar için ne anlama geldiğini açıklamakta ve bu kavramın ne kadar somut olabileceğini göstermektedir. Kadın katılımcılar, barış sürecinin devredilmiş siyasete dönüş, hayatların ve mülkle-

---

⁴² Conciliation Resources, 2013, s. 7.

rin daha az yıkılması ve sokaklarda daha fazla güvenlik hissi anlamına geldiğine dair rahatlamayı dile getirdi. Yine de proje gösterdi ki katılımcılar arasında, kadınların projelerine yönelik kamu kaynaklarındaki düşüş ve kişisel ekonomik bağımsızlıktaki azalmayla birlikte, geçiş sürecinde yerel topluluklardaki kadınların liderlik rollerinin azaldığına dair çelişkili görüşler mevcuttu. Bazı kadın katılımcılar topluluk içindeki suçlardan endişe duyuyordu ve geçiş dönemi sırasında yakın partner şiddetinin ve “toplum düzenini bozan faaliyetlerin” arttığını düşünüyordu. Ayrıca kadınların çatışma sırasında yaşadığı toplumsal cinsiyete özgü hasarlar “güvenlik” gündeminin bir parçası olarak değerlendirilmediği için bu hasarların bütçe ve kamu harcaması bakımından görmezden gelindiğine ilişkin bir görüş de mevcuttu.

Katılımcıların güvenlik algısı, kurumsallaşmış ve ataerkil barış ve güvenlik yaklaşımıyla genellikle uyumlu değildi. Seminerlerdeki birçok katılımcı, ataerkil varsayımlara dayalı politika yapımını terk etmeleri ve kadınların günlük hayatlarındaki gerçekliği daha iyi yansıtan, bağlama daha uygun, aşağıdan yukarıya bir güvenlik yaklaşımı kullanmaları için hükümet organlarına çağrı yaptı. Kadınların güçlenme talebini destekleyen ve kadınların kamusal yaşamdaki rolünün önemini onaylayan barış antlaşması göz önünde bulundurulduğunda, kadın katılımcılar toplumun siyasi elitler ve politika yapımcıların kararlarına göre yeniden yapılandırılmasına da karşı çıkmıştır.⁴³

---

⁴³ Kuzey İrlanda’da kadınlar, barış sürecinde özellikle sivil toplum grupları ve Kuzey İrlanda Kadın Koalisyonu (NIWC) aracılığıyla oldukça önemli roller üstlenmiştir. Kadınlardan oluşan bir siyasi parti olan NIWC, Hayırlı Cuma Antlaşması’nın hazırlanmasında önemli rol oyna-

Katılımcıların görüşü, BMGK 1325 Kararı'na rağmen kadınların Belfast/Hayırlı Cuma Antlaşması'ndan beri on beş yıl boyunca karar alma süreçlerinde gittikçe görünmez hale geldiği yönündeydi. Siyasi karar alma mekanizmalarının kalbinde tutarlı ve açık bir şekilde temsil edilmedikleri için kadınların sesinin ve aktivizminin etkililiği daha da sınırlı hale geldi. Bu durum, çatışma dönüşümünün eşiğinde bocalayan, üzerinde anlaşılmış bir Haklar Yasası'nın olmadığı, kimlik, sembol ve dil sorunlarının henüz çözülmediği ihtilafli bir toplumda özellikle geçerlidir.

AB Peace III projesinin gösterdiği gibi, silahlı çatışmanın sonlanması, sosyal dönüşümün yalnızca ilk adımını oluşturur. Dönüşümü kolaylaştırmak için uluslararası ortaklar, kadınların katılımı ve temsiline ilişkin parametreleri mali yardımlarının ön koşulu olarak daha açık bir şekilde tanımlamalıdır. Kadınların katılımının artması ve toplumsal cinsiyet rollerinin bu şekilde ortadan kaldırılması, erkeklerin "özel" ve "kamusal" konulara ilişkin yapay ayırımı tekrar düşünmeleri için yeniden sosyalleşmesine vesile olabilir. Proje, politika oluşturmadaki kamusal/özel ikilemini yıkmayı ve toplumsal cinsiyeti iç politikada merkezî bir noktaya getirmeyi amaçlamıştır. Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması sürecinde kilit paydaşları (çoğunluğu erkek) desteklemek için tasarlanan araç seti, onların barış ve güvenlik stratejilerini yeniden düşünmelerine de yardımcı olmalıdır. Kadınların görüşleri dinlendiğinde ve kamu politikalarında çıkarları gözetildiğinde kaynaklara erişim için daha fazla alan tanınır. Proje,

-----
 mıştır. Çatışma sonrası dönemde, kadınlara bu şekilde kamusal roller tanınmadı.

BMGK 1325'in kilit hedeflerinin yerel politikalara nasıl uygulanabileceğini göstererek, uluslararası Güvenlik Konseyi Kararı'nın temel alınmasına ve böylece yerel düzeyde çatışma dönüşümü süreçlerine daha uygun hale gelmesine yardımcı oldu. Çatışma sonrası koşullarda "geçmişî daha iyi inşa etme" fırsatlarının mevcut olduğu durumlarda, kadınların sürdürülebilir barış sürecinde merkezî konumda yer alması için bu fırsatlardan faydalanılmalıdır.

Çeviren: Dicle Çakmak

Kaynakça

- Blickhäuser, A. ve Von Bargen, H. (2007). *What is gender budgeting? Gender toolbox: Fit for gender mainstreaming*, Berlin (www.fit-for-gender.org).
- Budlender, Debbie (2002). "Gender budgets: What's in it for NGOs?" *Gender & Development*, 10(3), 82–87.
- Conciliation Resources (2013). *Women building peace*. Accord insight. Londra: Conciliation Resources.
- Corrin, Chris (1999). *Feminist perspectives on politics*. Essex: Pearson Education Limited.
- Elson, Diane (1999). *Gender budgeting initiative*. Londra: Commonwealth Secretariat.
- EU PEACE III (2012). *Programme letter of offer addendum*, 7 Kasım 2012.
- Fraser, Nancy (2003). "Rethinking recognition: Overcoming displacement and reification in cultural politics." Barbara Hobson (Ed.), *Recognition struggles and social movements: Contested identities, agency and power* (s. 21–32). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gardner, Judith ve El-Bushra, Judy (2013). *Expert analysis: From the forefront of peace and reconciliation: Testimonies from women building peace*. Accord insight. An international review of peace initiatives — Women building peace. Londra: Conciliation Resources, 9–16.
- Gopinath, Meenakshi ve Das Gupta, Sumona (2006). "Structural challenges, enabling spaces: Gender and non-traditional formulations of security in South Asia." Ralf Emmers ve Mely Caballero-Anthony (Ed.), *Studying non-traditional security in Asia: Trends and issues* (s. 192–209). Singapur: Marshall Cavendish Academy.

- Hinds, Bronagh ve Donnelly, Debbie (2014). *Strategic guide and toolkit: Developing and applying women, peace and security practice in Northern Ireland/Ireland*. Belfast: Community Foundation for Northern Ireland.
- Hobson, Barbara (Ed.). (2003). *Recognition struggles and social movements: Contested identities, agency and power* (s. 21–32). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobson, Ruth (2013). "Women 'after' wars." Carol Cohn (Ed.), *Women and wars* (s. 215–242). Cambridge: Polity Press.
- Kuzey İrlanda Toplum Vakfı (2013). *Women and peacebuilding: Sharing the learning*. Belfast: Community Foundation for Northern Ireland.
- Kuzey İrlanda Toplum Vakfı (2014a). Briefing paper: Issues of prevention. *Community foundation for Northern Ireland. Women and peacebuilding: Sharing the learning*. Belfast: Community Foundation for Northern Ireland.
- Kuzey İrlanda Toplum Vakfı (2014b). Briefing paper: Addressing the legacies of the past. *Community foundation for Northern Ireland. Women and peacebuilding: Sharing the learning*. Belfast: Community Foundation for Northern Ireland.
- McCrudden, Christopher, Muttarak, Raya, Hamill, Heather ve Heath, Anthony (2013). Does affirmative action work? Evidence from the operation of fair employment legislation in Northern Ireland in *Sociology. Journal of the British Sociological Association*, 47(3), 1–20.
- McEvoy, Kieran ve McGregor, Lorna (2008). *Transitional Justice from below: Grassroots activism and the struggle for change*. Oxford: Hart Publishing.
- McKinn, Karen ve O'Rourke, Catherine (2012). *Baseline study on UNSCR 1325 women and peacebuilding toolkit: Sharing the learning*. Belfast: Community Foundation for Northern Ireland, National Women's Council of Ireland and Women's Resource and Development Agency.
- McWilliams, Monica ve Ní Aoláin, Fionnuala (2013). There is a war going on you know: Addressing the complexity of violence against women in conflicted and post conflict societies. *Transitional Justice Review*, 1(2) (Article 2).
- Mitchell, George (1999). *Making peace: The inside story of the making of the Good Friday Agreement*. Londra: William.
- Ní Aoláin, Fionnuala, Dina Francesca, Haynes, ve Cahn, Naomi (2011). *On the frontlines: Gender, war and the post conflict process*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Rourke, Catherine (2014). "Walking the halls of power? Understanding women's participation in international peace and security." *Melbourne Journal of International Law*, 14(3).

- O'Rourke, Catherine (2013). *Gender politics in transitional justice*. Londra: Routledge.
- Phillips, Anne (2003). "Epilogues — recognition and the struggle for political voice." Barbara Hobson (ed.), *Recognition struggles and social movements: Contested identities, agency and power* (s. 263–273). Cambridge: Cambridge University Press.
- Stotsky, Janet G. (2006). "Gender budgeting." *IMF Working Paper*. New York: Fiscal Affairs Department, International Monetary Fund.
- Tallion, Ruth (2001). *Where to from here: A new paradigm for the women's sector in Northern Ireland*. Belfast: Northern Ireland Voluntary Trust/Community Foundation Northern Ireland.
- True, Jacqui (2014). *Policy brief — Women, peace and security in post conflict and peacebuilding contexts*. Oslo: Norwegian Peacebuilding Resource Centre.
- Wanis-St John, ve Kew (2008). Civil society and peace negotiations: Confronting exclusion. *International Negotiation*, 12, 11–36.
- Wood, Jennifer, ve Shearing, Clifford (2006). *Imagining security*. Cullompton, Devon: Willan Publishing.
- Yuvel-Davis, Nira (1997). *Gender and nation*. Londra: Sage Publishing.

HAKİKAT KOMİSYONLARI, İNSAN HAKLARI VE TOPLUMSAL CİNSİYET: GEÇİŞ DÖNEMLERİNDE NORMATİF DEĞİŞİMLER

Susanne Buckley-Zistel¹

Son yirmi yılda, silahlı çatışma ve baskı geçmişiyle ilgilenmek küresel bir norm haline geldi. Neredeyse hiçbir barış antlaşması hakikat komisyonu ya da mahkeme katılımı olmadan imzalanmıyor ve Uluslararası Ceza Mahkemesi çok sayıda ülkede savaş suçlarını ve insanlığa karşı işlenen suçları soruşturuyor. Geçiş dönemi adaleti başlığı altında adalet sağlamak için cezalandırıcı ve onarıcı önlemler Afganistan'dan Zimbabwe'ye kadar tartışılıyor. Geçiş dönemi adaleti başlangıç aşamalarında cinsiyet-nötr olarak –cinsiyeti yok sayarak– ele alındı fakat son zaman-

---

¹ Susanne Buckley-Zistel, Marburg Philipps Üniversitesi'nde Barış ve Çatışma Çalışmaları profesörü ve Çatışma Çalışmaları Merkezi'nde yönetici. Yayınları arasında, *Conflict Transformation and Social Change in Uganda* (Palgrave 2008)'nin yanı sıra, editörlüğünü yaptığı *Gender in Transitional Justice* (Palgrave 2012), *Transitional Justice Theories* (Routledge 2014) ve *Memorials in Times of Transition* (Intersentia 2014) bulunuyor.

lardaki pratik ve akademik katkılar bu varsayımı bir cinsiyet ve/ya feminist bakış açısından sorguluyor. Bu makale, bu literatüre katkıda bulunmak istiyor.

Çalışmanın kapsamını sınırlandırmak için bu makale esas olarak hakikat komisyonlarına odaklanıyor. Mahkemelerin cinsiyet farklılıklarına dayalı niteliklerine odaklanan geniş bir literatür olmakla beraber esas olarak hukuk çalışmalarındaki canlı feminist tartışmalar sayesinde hakikat komisyonları hem akademi hem de uygulamada şu âna dek küçük de olsa hızla büyüyen ilgi elde etti. Kendilerine has düzeninden ötürü hakikat komisyonları cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı suçları kapsamına dahil etmede fail odaklı ceza mahkemelerine kıyasla daha başarılı oldu, zira duruşmaları (tüm suçların) kurbanları için daha uygun, böylelikle potansiyel olarak kadınların istismarları ihbar edebilecekleri bir platform sağladı.

Bu makalenin amacı hakikat komisyonlarının biri ya da tamamı hakkında kapsamlı bir portre sunmak değil, genel tarihsel gelişmeleri resmetmek ve güncel uygulamalardaki bazı eğilimleri vurgulamak. Bu amaçla esas olarak Güney Afrika, Gana, Peru ve Sierra Leone'deki komisyonların hüküm ve davalarından yararlanıyor. Makale toplumsal cinsiyet ve geçiş dönemi adaletinin kesişimi hakkında güncel görüşlere kısa bir giriş yaparak, neyin tazminat gerektiren bir suç sayıldığına dair normatif varsayımlarının cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı suçları nasıl kapsamına aldığı soruyor. Başka bir deyişle, bu makale geçiş dönemi adaletinin hangi suçları irdelediğini ve bunun zaman ve mekâna bağlı olarak nasıl değiştiğini soruyor. Ardından, makale bu suçlara müdahale etmede hangi tedbirlerin alındığını inceliyor ve toplumsal cinsiyetin geçiş dönemi adaletine –burada hakikat komisyonlarına– dahil edilmesinin gelecekte daha geniş toplumsal dönüşüm ve cinsiyet adaletini

etkilemesine nasıl katkıda bulunabileceğine dair birtakım düşüncelerle sonlanıyor.

Analiz boyunca takip edilen motif, hakların anlamının zaman ve mekâna bağlı olarak değişimi. Adalet kavramı ve hakikat komisyonları bağlamında çerçevelenmesi tartışmaları genel olarak pratik, deneyim ve lobicilik yoluyla şekillenen normların koşullu doğasını ortaya koyuyor. Neyin doğru (ya da yanlış) olduğu sabit ve kalıcı değildir; aksine sürekli tartışma konusudur. Bu makaledeki tartışmaya gelince; on yıl boyunca oldukça hızlı bir şekilde önemli değişiklikler gerçekleşti. Hakların toplumsal ve politik olarak nasıl inşa edildiklerini göstermekte hakikat komisyonları iyi bir örnek teşkil ediyor.

Geçiş Dönemi Adaletinde Toplumsal Cinsiyet

Christine Bell ve Catherine O'Rourke ufuk açıcı makalelerinde, "kadınlar nerede, toplumsal cinsiyet nerede ve feminizm nerede?" sorularıyla geçiş dönemi adaletini sorguluyorlar.² Geçiş dönemi adaletinin ilk aşamasında kadınların genelde çatışma sonrası adaleti sağlayan kurum ve forumlarda yeterince yer almamasını eleştiriyorlar. Bunun başlıca sebebi, sivil toplum inisiyatifleri ve barış hareketlerinde çoğunlukla güçlü bir şekilde temsil edilmeleri ve geçiş dönemi adaleti süreçleri ve ötesinde kendilerini göstermelerine rağmen kadınların büyük ölçüde müzakere masalarında mevcut olmaması, barış müzakerelerinin ve çatışma sonrası yeniden inşa süreçlerinin genellikle erkek politikacıların ellerinde olması.³

---

² Bell ve O'Rourke, "Does Feminism Need a Theory of Transitional Justice?", 23.

³ Örneğin bkz. Mageza-Barthel, "Asserting their Presence".

Toplumsal cinsiyetle ilgili olarak Bell ve O'Rourke kadınların geçiş dönemi adaleti süreçlerine katılımının sadece kendi içinde önemli olmadığı aynı zamanda silahlı çatışma ve baskı dönemlerinde cinsiyet temelli deneyimlerinin çoğunlukla erkeklerden farklılaştığı için de önemli olduğunu öne sürerek bakış açılarını genişletiyorlar.⁴ Bu farklılıklar, sivil olarak toplumsal cinsiyete dayalı şiddet deneyimlerini ve etkilerini içerebilir, örneğin sadece anne ve eş olarak sosyal rollerinde değil, aynı zamanda insan hakları ihlalleri bağlamında cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin hedefleri olarak da dahil edebilirler. İkincisine ilişkin, yalnızca Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi ve eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kararlarından beri tecavüz savaş suçu olarak kabul ediliyor ve özellikle 1996 yılında Jean-Paul Akayesu hakkındaki hükümle soykırım suçu olarak bile kabul edildi ve artık adli davaların önemli bir tarafını teşkil ediyor.

Bu nitelikteki tartışmalar sonucunda, savaş ve çatışmanın cinsiyet temelli deneyimlerini temsil etmek için mahkeme ve hakikat komisyonlarına artan sayıda hazırlıklar dahil edildi. Örneğin aşağıda göreceğimiz şekilde, hakikat komisyonları kadınları dahil etmek için toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma (Gana) gibi çeşitli yaklaşımlar kullanıyorlar ya da toplumsal cinsiyete dayalı deneyimleri davalara dahil ediyorlar (Güney Afrika ve Peru). Bu kimin adaleti olduğu ve hangi suçların tazminat gerektirdiği bakış açısının genişlemesiyle geçiş dönemi adaletinin normatif temellerinin sürekli değişimine işaret ediyor.

Fakat Bell ve O'Rourke burada durmuyor. Daha ziyade, üçüncü eleştirileriyle geçişin amacı olarak süreçlerin toplum-

---

⁴ Bell ve O'Rourke, "Does Feminism Need a Theory of Transitional Justice?", 26.

larda daha fazla cinsiyet adaletine neden olup olmadığını sorulayarak geçiş dönemi adaleti için feminist bakış açısını savunuyorlar. Geçiş dönemi adaletinin fiziksel şiddetin noksanlığı ötesinde daha incelikli bir barış ve güvenlik anlayışıyla güç ve kaynakların yeniden dağıtımına katkıda bulunması gerektiğini öne sürüyorlar.⁵ Belirttikleri üzere “katılım mücadelesindeki feminist tedirginlik geçiş döneminin ‘nereden’ ‘nereye’ geçiş olduğuna dair daha temel sorulara yerleşmiş.”⁶ Kaygılarının merkezinde, hakikat komisyonlarının çalışmaları ve/ya suçların nasıl telafi edileceğine ve gelecekte nasıl önleneceğine dair tavsiyeler içeren final raporları tarafından teşvik edilmiş daha geniş toplumsal değişimler var.

Bu makale, Bell ve O’Rourke’un çerçevesini –kadın, toplumsal cinsiyet ve feminizm– analitik bir zemin olarak kullanarak makale hakikat komisyonlarının cinsel ve toplumsal cinsiyet temelli suçları dahil etmede gelişimini inceliyor. Bunun açığa çıkardığı sorulardan yararlanarak toplumsal cinsiyetin (geçiş dönemi) adaletinden ne anladığımızı nasıl şartlandırdığını ve ne ölçüde (geçiş dönemi) adaletinin toplumdaki cinsiyet ilişkilerini daha geniş bir şekilde kolaylaştırmasına katkı sağlayacağını ortaya koyuyor.⁷ Bu, bir sosyal çalışma alanının –geçiş dönemi adaleti gibi– onu nasıl anladığımızı şartlandıran belli bir temel norm ve kurallar anlayışı tarafından şekillendiği varsayımına dayalı. Örneğin neyin geçiş dönemi adaleti tarafından onarılması gereken bir suç ya da insan hakları ihlali olduğu gibi⁸. Aynı zamanda, bu alan belli bir zararın nasıl telafi

---

⁵ A.g.e. 30.

⁶ A.g.e. 35.

⁷ Baer, “Recht: Normen zwischen Zwang, Konstruktion und Ermöglichung, 546.

⁸ Campbell, “The Gender of Transitional Justice”, 420.

edileceği olanaklarını da şekillendiriyor, örneğin hem suçlarla geçiş dönemi adaleti aracılığıyla en iyi nasıl müdahale edileceği hem de zaten en başta çatışmayı mümkün kılan toplumsal yapıları zorlayan değişimlere nasıl katkı sağlanacağı gibi. Aşağıdaki analiz sırayla bu görüşlerin her birini göz önüne alacak.⁹

Hakikat Komisyonları

Dünya çapında hükümetler ya da sivil toplum aktörleri tarafından çatışma ve baskı bağlamında insan hakları ihlallerine ışık tutmak amacıyla, tanımına ve tarifine bağlı olarak 20-30 civarı hakikat komisyonu kuruldu.¹⁰ Başlangıçta devlet merkezli adli yargılamalara alternatif olarak tasarlanan hakikat komisyonları, ilk kez Latin Amerika'da şu an sahip oldukları tamamlayıcı rollerini üstlendi. Hakikat komisyonları çok sayıda bireysel ifadeye dayanarak şiddetli rejimlerin ya da çatışmaların suçlarını ortaya çıkaran ve politik, etnik veya ırksal olarak marjinalize edilmiş gruplara karşı zulümler gibi baskı ve ayrımcılığın örüntülerini açığa çıkaran geçici kuruluşlar olarak anlaşılabilir. Bu yüzden hakikat komisyonlarının kayıtları revizyonizmi reddetmekle beraber kaynakları ve sebepleri tartışmalı da olsa yasa ihlalleri olduğu gerçeğinin toplumsal kabulünü tesis ederek insan hakları ihlalleri ve insanlığa karşı işlenmiş suçlara karşı hareket eder. Bu özellikle eğer ihlaller hakkında hakikatler (yani, şiddet hakkında bilgi) belirsiz ya da toplumsal veya

---

⁹ Benzer bir yaklaşım için bkz. Buckley-Zistel and Zolkos, "Introduction: Gender in Transitional Justice".

¹⁰ Konuya giriş için bkz. Hayner, *Unspeakable Truths*. Hakikat komisyonları üzerine güncel veriler için bkz. USIP, Hakikat Komisyonları Dijital Koleksiyonu.

politik güçler tarafından bastırılmış ise geçerlidir. Toplumsal cinsiyete dayalı ve cinsel şiddete yönelik bir bakış açısıyla, bu suçlar, aşağıda tartışılacağı üzere, utanç ve damgalanma hissiyle güçlü bir şekilde etkilendiği için de önemlidir.

Michael Humphrey'ye göre, hakikat komisyonları iki belirgin unsurdan oluşuyor: süreç ve sonuç.¹¹ Hakikat arayış süreci ilgili tarafların genellikle kamusal sahneleme yoluyla geniş kapsamlı katılımıyla meşrulaşırken, final raporu (iyileşme vadi dahil olarak) şeklindeki sonuç, geçmişin yorumlanmasını mühürleme çabasını andırıyor. Bu anlamda, hakikati konuşma süreci performatif bir işlev üstlenirken final raporu bir sonlandırma hissi yaratmayı amaçlıyor. Yine de hakikat komisyonlarının final raporları aynı zamanda daha geniş toplumsal, politik ve ekonomik değişimlerin ifade ve teşvik edilebildiği yerlerdir. Bu makaledeki analize yönelik, hakikat inşa sürecinin duruşmalarda gerçekleştiğini ve duruşmaların cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin ifade edildiği ya da susturulduğu yerler olduğunu akılda tutmak önemli. Fakat bu duruşmalar çoğunlukla medya aracılığıyla yayılsa ve bu nedenle alıcıların tutumlarını ve görüşlerini dolaylı olarak etkilese de, cinsiyet adaletine katkıda bulunacak olan final raporunun tavsiye leridir. Bu, mevcut yasaların düzeltilmesi ya da yeni kurumsal yapıların kurulması gibi somut eylemler önererek yapılır.

Hangi Suçlar?

Peki, hakikat komisyonları tarafından hangi suçlar ele alınıyor? Arjantin ve Şile'deki erken komisyonlar kadınları ve/ya cinsiyet yaklaşımlarını dikkate almadı fakat hakikate cinsiyet-nötr

¹¹ Humphrey, "From Victim to Victimhood", 176.

bir yaklaşım edindiler.¹² Kadınların deneyimleri eksik olduğundan, neyin suç teşkil ettiği esas olarak erkeklerin deneyimlerine dayandırıldı ve neyin ceza gerektiren bir suç sayılacağına erkek merkezli bir şekilde karar verildi. Bunun aksine Guatemala ve Güney Afrika'daki komisyonlar, şeklen cinsiyetsiz hükümleri olmasına rağmen cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı suçlara özel ilgi göstermeye karar verdiler, bunun yanında Gana, Haiti, Peru, Sierra Leone, Liberya ve Doğu Timor gibi daha yeni komisyonlar başlangıçtan itibaren açık bir şekilde bunları kapsamaları içine aldılar.¹³ Yine de gelişmelere daha yakından bakalım.

Görüşmelerinde kadınların deneyimlerinin ihmalini fark eden ilk komisyonlardan biri Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'ydu (HUK). 1995 yılı Milli Birlik ve Uzlaşmayı Teşvik Yasası'na dayanan komisyon Apartheid sırasında öldürme, kaçırma, ağır kötü muamele ve işkence olarak tanımlanan ağır insan hakları ihlallerini incelemekle görevliydi. Beth Goldblatt ve Sheila Meintjes'e göre, HUK başlangıç aşamasında kadınlara karşı işlenen suçları üç sebepten dolayı hariç tuttu:¹⁴ Birincisi, "ağır kötü muamele" kategorisinin dar tanımı, zorla yerinden etme, geçmiş tutukluluk ve diğer sistematik şiddet biçimleri gibi kadınların belirli kötü durumlarını dahil edecek kadar geniş değildi ve bunlar komisyonun esas olarak fiziksel istismara odaklanan ağır insan hakları ihlalleri genel tanımına uymuyordu. Dahası, tecavüz ve cinsel organ mutilasyonu gibi bazı saldırı biçimlerinin HUK tarafından in-

---

¹² Theidon, "Gender in Transition", 457. Ayrıca bkz. Ní Aoláin ve Turner "Gender, Truth and Transition", 257.

¹³ Nesiah, "Truth Commissions and Gender", 7.

¹⁴ Goldblatt ve Meintjes, "Dealing with the Aftermath", 8.

san hakları ihlali sayılmasına rağmen; ihtiyaç olduğunda hijyenik ped sağlanmaması, erkekler tarafından yapılan üst araması ve erkek gardiyanlar önünde kadınların soyundurulması gibi diğer yöntemler kadınlar tarafından ya da daha genel olarak toplum tarafından hak ihlali olarak görülmüyordu.¹⁵ İkincisi, kadınların doğrudan fiziksel şiddetin kurbanları olmalarından çok, kurbanların eşleri ve anneleri olarak sosyal rolleriyle anılmaları duruşmalarda deneyimlerinin ilgililiğini –kendi bakışlarında– dâhâ olarak onları Apartheid’a karşı mücadele eden başlıca faktörler yerine genellikle ikincil kurbanlar gruplarına koyuyor. Güney Afrika’da kadınların daha düşük statüleri sebebiyle kadınlar kendi deneyimlerini hakikat komisyonları için yeterince önemli görmeme eğilimideydiler.¹⁶ Acıları toplumsal olarak daha aşağı kabul edilerek, erkeklerin destekçileri olarak özel alana konumlandılar; erkeklerse, eylemlilikleri toplumsal (ve politik) bakımında daha anlamlı kabul edilerek, özgürlük savaşçıları ve direnişçi olarak kamusal alana konumlandı.¹⁷ Dahası, ilk başlarda kadınlar ne zaman ifade verse ifadeleri kendi kötü durumları hakkında değil, erkeklere (özellikle erkek akrabalara) yönelik istismarlar hakkındaydı.¹⁸ Yasadaki “kurban” tanımı, kendileri doğrudan işkenceye maruz kalmamış olsalar da kurbanların akrabaları ve onlara bağımlı –eş, anne, kız çocuğu ve kız kardeş gibi– kişileri de kapsamasına

---

¹⁵ A.g.e., 11.

¹⁶ A.g.e., 10.

¹⁷ Ross, “On Having Voices and Being Heard”, 331.

¹⁸ Graybill, “The Contribution of the Truth and Reconciliation Commission”, 4.

rağmen durum böyleydi.¹⁹ Fakat kadınların farklı şekilde mağdur olduğu, komisyon ve lobi destekçileri tarafından çabukça fark edildi, örneğin bir aile üyesinin hapsi, tutukluluğu ya da ölümü ailenin geçim kaynağını kaybetmesine ve böylece çoğunlukla yoksulluğa sebep oluyor. Buna ek olarak, kültürel açıdan kocanın kaybının, geride kalan kadın için statü kaybı olması ve hasar verici olmasının yanı sıra, kocasının politik olarak aktif olduğu bilinen bir kadın için iş bulmak çoğunlukla imkânsız oluyordu. Üçüncü ve sonuncu olarak, Goldblatt ve Mentjes sırf HUK'un varlığının bile kadınları cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı suçlar konusunda ifade vermesini engellediğini tartışıyorlar. Damgalanma ve utanç korkusuyla çoğunlukla bu suçları ifade etmek zor, özellikle de kamusal bir komisyon önündeyken ve duruşmalar ülke çapında yayınlanırken.

Savunuculuk gruplarının bir imza kampanyasından sonra, komisyon, ülkenin farklı yerlerinde üç tane kadın duruşması kurdu. İlki 1996 yılında düzenlendi ve çocuk doğumu ile emzirme, tecavüz, tecavüz tehdidi ve zorla kürtaj tehdidiyle ilgili kadınlara toplumsal cinsiyete dayalı insan hakları ihlalleri ve uğradıkları aşağılanmaları konuşacakları bir platform sağlandı. Kadınlara perde arkasında kimliklerini gizleyerek ifade verme ve/veya sadece kadınlardan oluşan panellerde çoğunlukla kadın dinleyiciler önünde konuşma seçeneği sunuldu. Böylece, Goldblatt ve Meintjes duruşmanın "kadınlara kendileri ve kendi tutukluluk, taciz ve hapis deneyimleri hakkında konuşmak için başka türlü sahip olamayacakları bir fırsat sundu"ğunu ve böylelikle kadınların ve toplumsal cinsiyetin ön

---

¹⁹ A.g.e.

plana çıktığı bir alan sağladığı sonucuna varıyorlar.²⁰ Bununla beraber, kadınlar cinsel saldırıların politik boyutunu göremedikleri için hem kadın duruşmalarında hem de daha genel olarak, cinsel saldırı ve tecavüzün sadece küçük bir kısmının Komisyon'a rapor edildiğini not düşüyorlar.²¹ Bu, HUK'un 1996 yılı raporunda tasdik edildi, tanıkların yarısından fazlası (%54,8) kadın olmasına rağmen sadece %43,9'u kendisini kurban olarak tanımladı.²²

Sonradan gelen komisyonlar Güney Afrika deneyiminden öğrendiler ve kendi normatif çerçevelerini toplumsal cinsiyet farkındalığını kapsayacak şekilde uyarladılar. Örneğin Gana Ulusal Uzlaşma Komisyonu (UUK) 2002 yılında istihdam uygulamaları, günlük operasyonlar, duruşmalar ve final raporunun derlenmesi yoluyla toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma yaklaşımını takip etti. Bu anaakımlaştırma biçimi kadınların eşit katılımını konuyla ilgili örgütleyici bir prensibe dönüştürebilmesine rağmen, eleştirmenler, toplumsal cinsiyet meseleleriyle ilgilenecek belirli bir kadronun eksikliğinde bu kaygıların yine ihmal edildiği yönünde eleştiride bulunuyorlar.²³ Bell ve O'Rourke'a geri dönersek, kurul kadınları şahıs olarak destekledi fakat yaşadıkları toplumsal cinsiyete dayalı insan hakları ihlallerini değil. Helen Scanlon ve Kelli Muddell, Gana vakasında bu durumun cinsiyet temelli suçların daha geniş insan hakları ihlalleri arasında gözden kaçmasına ve final raporunda bu suçlar üzerinde özel bir odak

---

²⁰ Goldblatt ve Meintjes, "Dealing with the Aftermath", 8.

²¹ A.g.e., 10.

²² Graybill, "The Contribution of the Truth and Reconciliation Commission", 6.

²³ Nesiah, "Truth Commissions and Gender", 3.

eksikliğine sebep olduğunu belirtiyorlar ve “tüm ifadelerin yüzde 20’sinden azını veren kadınlar üzerine odaklanmış ilgi eksikliğinin toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti süreç içinde çoğunlukla görünmez kıldı”ğını belirterek sonuçlandırıyorlar.²⁴

Daha farklı bir yaklaşım Peru Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (PHUK) tarafından izlendi. Komisyon hem kadın hem de toplumsal cinsiyet perspektifini kapsamı içine almak üzere sadece toplumsal cinsiyetle ilgilenen özel bir birim kurdu, etkin bir şekilde kadınların ifadelerini ortaya çıkarmak için uğraştı ve final raporunun iki bölümünü bu konuya ayırdı. PHUK Yüksek Kararname tarafından kuruldu ve cinayet, kaçırma, zorla kaybolma, işkence ve diğer ağır fiziksel zararlarla ilgili hakikatler ile birlikte yerli toplulukların kolektif hak ihlallerini ortaya çıkarmakla görevlendirildi.²⁵ Yüksek Kararname, cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı suçlara açıkça atıfta bulunmasa bile, meselenin önemi ve kadınların suçları aktarması için bir alan sağlama zorunluluğu nedeniyle onları görevine dahil etmeye karar verdi. Fakat Güney Afrika deneyimine benzer bir şekilde, kadınlar, kendi acılarını daha az vurgulama yoluna gidip çoğunlukla erkek aile üyelerinin maruz kaldığı insan hakları ihlalleri hakkında ifade verdi. Çatışma sırasında devlet temsilcileri rutin olarak kadınlara tecavüz etmesine ve isyancı grupların düzenli olarak cinsel saldırı suçları işlemesine rağmen, o dönemde cinsel suçların doğası hakkında çok az toplumsal farkındalık vardı.

---

²⁴ Scanlon ve Muddell, “Gender and Transitional Justice in Africa”, 12.

²⁵ Falcon, “The Peruvian Truth and Reconciliation Commission’s Treatment of Sexual Violence against Women”, 1–2.

Cinsel şiddetin tanımını yapmak ve normatif varsayımlarını ayrıntılandırmak için, PHUK uluslararası insan hakları yasaları, insani hukuk, uluslararası ceza hukuku ve özellikle kadınlara karşı şiddeti konu alan anlaşma kaynaklarından yararlandı.²⁶ Diğer geçiş dönemi adaleti deneyimleriyle birlikte bunlar temel alınarak PHUK cinsel şiddeti şu şekilde tanımladı:²⁷

(...) Bir ya da daha fazla kişiye karşı cinsel eylemin gerçekleşmesi veya bir kişinin, güç ya da güç kullanma tehdidi ya da şiddet görme korkusu, sindirme, alıkoyma, psikolojik baskı veya kişinin kendisine ya da başkalarına karşı emniyeti suiistimal ile ya da mücbir bir ortamdan ya da kişinin özgürce rıza gösterememesinden faydalanarak cinsel eylem gerçekleştirmeye zorlanması.²⁸

Bu bağlamda, komisyon sadece tecavüz değil, cinsel kölelik, cinsel şantaj, fuhşa zorlama, hamilelik ve çıplaklık gibi diğer toplumsal cinsiyete dayalı ve cinsel suçları da inceledi ve hangi suçların ele alınacağını normatif kapsamını genişletti. Komisyon final raporunda diğer hakikat komisyonlarının deneyimlerini yansıtarak pek çok suçun rapor edilmediği not düştü. Bu, kadınların suçluluk ve utanç hissi, cinsel şiddetin insan hakları ihlali yerine savaşın ikincil zararı olarak görülmesine dair genel toplumsal karı ve cinsel suçların çoğunlukla katliam, keyfi gözetli, yargısız infaz ve işkence gibi diğer istismarlar bağlamında gerçekleşmesi ile açıklanıyor.²⁹ Yine de final raporunun iki bölümü cinsel suçlar ve toplumsal cinsiyet perspektifine ayrıldı ve tarih, bireysel insan hakları ihlali, insan hakları ihlali örüntüleri gibi tematik meselelere dahil edildi.³⁰ Vasuki Nesiah'ın

---

²⁶ A.g.e., 2.

²⁷ A.g.e.

²⁸ A.g.e., s. 3'ten alıntı.

²⁹ A.g.e.

³⁰ Nesiah, "Truth Commissions and Gender", 4.

gözlemlediği üzere, “final raporu, Peru’da toplumsal cinsiyet yapılarının ve ideolojilerin insan hakları tarihini nasıl şekillendirdiğine dair önemli bir bakış sunuyor.”³¹

Peru komisyonunun kadınlara karşı cinsel saldırılar konusunda elde ettiği önemli başarılarla rağmen, Kimberly Theidon, insan hakları ihlallerinin bu belirli formunun ön plana çıkarak yapısal korunmasızlık ve yapısal şiddet gibi diğer cinsel olmayan toplumsal cinsiyet temelli insan hakları ihlallerini gölgelediğini ve ihmal ettiğini belirterek uyarıda bulunuyor.³² Diğer hakikat komisyonlarında olduğu gibi neyin suç sayıldığının tanımı çoğunlukla bir bedene, diğer acı ve eziyet deneyimlerinin ihmalî için ne yapılabileceği ile ilgili.³³ Çatışmanın erkek ve kadınları nasıl farklı etkilediği büyük çoğunlukla sivil ve politik haklara odaklanan ve toplumsal, ekonomik ve kültürel hakları göz ardı eden hakikat komisyonlarının gözünden kaçabilir. Bu eleştiri rahatlıkla Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’na (cinsel suçlar ve ötesine ilişkin) da getirilebilir.³⁴ Bazı kaygılarla beraber şuna dikkat çekiliyor:

(...) Diğer meselelerin ihmalî ülkeleri içinde yer değiştirmeye zorlanan kadınlar, eşlerine yönelik insan hakları ihlalleri sonucu ailesini geçindiren tek kişi haline gelen kadınlar, başka ülkelere kaçan kadın mülteciler veya kadın mahkûmların deneyimleri gibi kadınların hayatları ve mücadelelerinin birçok önemli boyutunun insan hakları radar ekranında önceliğinin azaltılmasına sebep oldu.³⁵

---

³¹ A.g.e.

³² Theidon, “Gender in Transition”, 474.

³³ Ross, “Speech and Silence”, 252.

³⁴ Örnek olarak bkz. Schäfer, “Gender in der südafrikanischen Wahrheits- und Versöhnungskommission”.

³⁵ Nesiya, “Truth Commissions and Gender”, 9.

Kadın ve toplumsal cinsiyeti hakikat komisyonlarının çalışmalarına dahil eden en kapsamlı çabalar arasında Sierra Leone Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (SLHUK) var.³⁶ SLHUK'un (2002-2004) hükümleri, komisyonun "kurbanların insanlık onurunu yeniden kazanmalarına ve uzlaşmayı geliştirmeye yardım etmek için çaba"³⁷ harcaması gerektiğini ifade ediyor. Böylece cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet en başta suç olarak tanımlandı. Kapsamlı eğitime ek olarak görevli üyelerin alanda önemli tecrübeleri olması sayesinde komisyonun esaslı bir cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı suç anlayışı geliştirdiği söyleniyor.³⁸ Komisyon, duruşmalara ilişkin kadınların kamera önünde ifade vermesine dair ilk fikrinden vazgeçti, kamusal farkındalık artırma hareketine zarar vereceği, toplumda sessizlik ve damgalanmayı sürdüreceği ve daha geniş toplumsal değişime engel olacağı düşünüldü. Böylece kadınlara üç seçenek sunuldu: komisyona kamera önünde ifade vermek, bir perde arkasında korunurken ifadelerinin duyulacağı halka açık oturumlarda konuşmak veya duruşmaların seyrinde açık ve kamusal olarak konuşmak.

Komisyonun final raporu, kadın ve kız çocuklarına karşı kaçırma, insandışılaştırma, tecavüz, cinsel kölelik, sakatlama, işkence ve diğer insanlık dışı hareketleri içeren cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti ayrıntılı bir şekilde inceleyen

---

³⁶ Bir başka örnek Doğu Timor olabilir. Bkz. Porter, "Gender-Inclusivity in Transitional Justice Strategies".

³⁷ The Truth and Reconciliation Commission Act, Nowrojee, Making the Invisible War Crime Visible, 92. (2000)'den alıntı.

³⁸ A.g.e. 94.

“Silahlı Çatışmada Kadınlar” başlıklı bir bölüme yer verdi.³⁹ Bu bağlamda, rapor, kadınların politika ve toplumdan dışlanmasına değinen belirli tavsiyeler ifade ediyor, yani sadece kadınlara yönelik fiziksel zarara odaklanmanın ötesinde, Bell ve O'Rourke'un kadın ve toplumsal cinsiyet kategorilerini birleştirerek Sierra Leone'de kadınların durumuna dair daha geniş bir resim sunuyor.

Yukarıdaki örnek hakikat komisyonlarında toplumsal cinsiyet ve cinsel şiddet yaklaşımı konusunda elde edilen önemli başarıları gösteriyor. Makalenin başında sunulduğu gibi bu, geçiş dönemi adaletinin toplumsal cinsiyet tavrı konusunda daha genel normatif değişimle ilişkisini kuruyor. Bell ve O'Rourke'un üç eleştirisine geri dönersek, Gana'daki gibi komisyonlar günlük çalışmalarında cinsiyet bakımından daha dengeli bir rapor olması için kadınları ekledi, Peru ve Güney Afrika ise esas olarak fiziksel insan hakları ihlalleri olsa da çatışma sırasında belirli suçları değerlendirmek için toplumsal cinsiyeti ekleyerek kapsamlarını genişletti, Sierra Leone ise toplumsal meseleler ve yapısal şiddet üzerine eğildi.

Peki feminizm tüm bunların arasında nerede? Kadınları ve/ya toplumsal cinsiyeti hakikat komisyonlarının soruşturmalarına dahil etmek kadınlar için daha eşitlikçi bir toplum yaratmaya katkıda bulunuyor mu? Cinsiyet adaletine geçişi teşvik ediyorlar mı? Bir sonraki bölümde inceleneceği üzere, bu, hakikat komisyonlarının yeni tanımlanmış suçlara karşılık vermede yeterli yöntemler tanımlama biçimlerine bakılarak değerlendirilebilir.

---

³⁹ A.g.e. 96.

Nasıl Bir Karşılık?

Geçiş dönemi adaleti süreçlerinde insan hakları ihlallerini telafi etmede esas soru bir şeyler yapılıp yapılmadığından ziyade ne yapıldığıdır.⁴⁰ Yukarıdaki örneklerden devam edersek, Güney Afrika HUK, hakikati ortaya çıkarma süreçlerinde kadınların dahil edilmediğini ilk fark eden komisyondur fakat final raporu cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddete nasıl karşılık verileceği ya da gelecekte bunların nasıl önleneyeceğine dair somut önerilere yer vermiyordu.⁴¹ Bunun aksine Peru komisyonu bunun belirli bir toplumsal cinsiyet perspektifi gerektirdiğini belirterek şiddet mağdurları için kapsamlı onarım planlarına yer verdi. Kadınlara özel bir atıfta bulunarak sembolik onarımlara (kamusal jestler, kabul etme ve anma törenleri) ilişkin tavsiyeleri kapsamına aldı.⁴² Komisyon ayrıca iç savaş sırasında liderlik rolleri üstlenen kadınların da tanınmasını önerdi. Bunlar tecavüze uğrayan kadınlara ve tecavüz sonucu doğan çocuklara ekonomik onarımlarla beraber sağlık (ruhsal sağlığı da kapsayarak) yardımı teklif edilerek genişletildi.

Bir not daha eklemek gerekirse, onarımlar, hem parasal hem sembolik, cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddete karşılık vermede birçok sebepten önemli rol oynayabilirler:⁴³ Birincisi, istismara dikkat çekmeye ve zararlar verildiğine dair daha geniş toplumsal kabulü desteklemede yardım edebilirler, ikincisi, somut adımlar acıyı hafifletmek ve (eğer mümkünse) zararları geri almayı sağlar. Onarımlara ek olarak, hakikat komisyonları cinsel şiddet suçu işleyenlerin yargılanmasını öne-

---

⁴⁰ Nagy, "Transitional Justice as Global Project", 276.

⁴¹ Sigsworth ve Valji, "Continuities of Violence against Women in South Africa".

⁴² World Bank, "Gender, Justice and Truth Commissions", 20.

⁴³ Nesiah, "Truth Commissions and Gender".

rebilir, adalet ve güvenlik sektörlerinde ve bunlara erişimde kadınların varlığını iyileştirmek için kurumsal reformları teşvik edebilir, gelecek nesiller için arşivler oluşturabilir ya da kadınların silahlı çatışma sırasında hem mağdur hem de aktör olduğuna dair toplumsal farkındalığı geliştirebilir.⁴⁴

Bu başarılarla rağmen; Nesiah, PHUK'un final raporunda toplumsal cinsiyet boyutlarına daha fazla dikkat edilmekle beraber, birçok Perulu feministin tüm hakikat komisyonu süreçlerinin toplumsal cinsiyet ilişkileriyle daha kapsamlı ve sistematik bir uğraş için kayıp bir fırsat olduğunu hissettiğine işaret ediyor.⁴⁵ Sonuç olarak analiz eksikliğine yönelik eleştiriler yapıldı:

(...) İnsan hakları ihlallerinin cinsiyetli örüntüleri, Perulu kadınların ulusun insan hakları tarihinde yer almak, kadınlara karşı istismara fırsat veren koşullar konusunda ulusal bir tartışma açmak ve bu işi kurumsal reformları ve kadınların insan hakları ihlallerini önlemek ve telafi etmek üzere adalete erişimini artırmak için daha geniş siyasal destekleri mobilize etmek için kullandıkları çeşitli yöntemleri kapsıyor.⁴⁶

Feminist bir perspektiften, hakikat komisyonları bu geniş toplumsal meselelerin ifade edilebileceği ve tartışılabileceği ender fırsatlar olduğu için bu yaklaşımların dahil edilmesi hayati önem taşıyor.

Son olarak, cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dayalı suçların hakikat komisyonlarına dahil edilmesinin cinsiyet adaletinin gelişimi üzerinde, başka bir deyişle Bell ve O'Rourke'un eşitli-

---

⁴⁴ A.g.e. 39. Fakat bunların tümü, kadınların mağduriyetlerini ihbar etmek için öne çıkmalarına dayanıyor, bu sebeple, utanç ve korku sebebiyle sessiz kalmaya karar veren kişileri dışlıyor. Rubio-Marín, "Introduction. The Gender of Reparations", 34.

⁴⁵ Nesiah, "Truth Commissions and Gender", 4.

⁴⁶ A.g.e.

ğe doğru feminist özgürleşme kategorileri üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu sormak önemli. Eleştirel olarak kadınların –erkeklerin merhametinde– pasif ve bahtsız kurbanlar olarak çizilmesinin kadınların daha aşağı olduğu ve bu yüzden toplumdaki konumlarının da düşük olması gerektiği imajını sürdürdüğü belirtiliyor.⁴⁷ Cinsel suçlar üzerindeki özel odak kadınsılığın –barışçılık ve saldırgan olmamakla belirlenen– oldukça seçici imgeleri üzerine kuruluyor, kadınları sadece cinsel varlıklara indirgeyip yaygın önyargıları sürdürerek kadınların kriz dönemlerinde politik aktör ve sonuç olarak şiddet ve zulüm icra eden olarak rollerini ihmal ediliyor.⁴⁸ Kirsten Campbell'in işaret ettiği üzere,

(...) Eğer kadınlar sadece tecavüzü anlatırsa o zaman sadece cinsel şiddetin pasif kurbanları olarak görülürler. Bu tarz anlatı çerçeveleri geleneksel aktif erkeklik ve pasif kadınlık modellerini yeniden üretiyor. Kadınların failliğinin hukuki bir temsil problemini oluşturuyor. Bu özellikle çatışmanın hasarlarını adlandırma ve tanık olma bağlamında önemli oluyor.⁴⁹

(Bazı) kadınların faaliyetlerine dair bilgisizlik kritik, çünkü silahlı çatışma sırasında kadınlar da aktif rol alabilirler – fakat bu çoğunlukla geçiş dönemi adaleti süreçlerinde dışlanıyor. Örneğin, Liberya'da Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, kadınların savaştan fraksiyonlardaki önemli oranına (savaşçıların yüzde 30'u kadındı) dikkat çekmekte başarısız olarak kadınların kötü durumunu (cinsel) şiddet suçu kurbanları olarak vurguladı. Dolayısıyla suçları kamusal alanda değerlendirilmedi. Böylelikle, TRC'nin bulguları kadınların hem politik aktivitelerini hem de bağımsız politika kararı verme kabiliyetlerini

⁴⁷ Franke, "Gendered Subjects of Transitional Justice", 825.

⁴⁸ Nesiah, "Truth Commissions and Gender", 10.

⁴⁹ Campbell, "The Gender of Transitional Justice", 426.

zayıflattı, onları pasif objeler olarak kurguladı.⁵⁰ Önemli biçimde, kadınlara karşı işlenen toplumsal cinsiyete dayalı ve cinsel şiddet suçlarının çoğu toplumdaki aşağı rollerinin sonucu olduğu için cinsiyet adaletine daha fazla katkı sağlamak yerine bu toplumsal rol yeniden üretiliyor, geçiş dönemi sonrası daha büyük cinsiyet adaletinin önünü kapatıyor.⁵¹

Toplumsal Değişimi ve Cinsiyet Adaletini Etkilemek

Diğer suç mahkemeleri gibi geçiş dönemi mekanizmalarının aksine, hakikat komisyonları oldukça esnek ve çatışma sonrası toplumun özel koşullarına uyum sağlayabilir. Güney Afrika ve Sierra Leone hakikat ve uzlaşma komisyonları arasındaki görece kısa süre içinde elde edilen önemli değişimlerden anlaşıldığı üzere, uluslararası ceza hukuku kapsamında olmadıkları ve katı standartlara uymak zorunda olmadıkları için, hakikat komisyonları zaman içinde normatif çerçevelerini genişletebilirler.⁵² Dahası, kurulumları şiddetten etkilenen insanlar için hikâyelerini anlatabilecekleri ve acılarının tanınacağı (mahkemelerde sadece sorulan sorulara cevap vermek yerine) bir mekân sağlıyor.⁵³ Başka bir deyişle, mahkemeler esas olarak

---

⁵⁰ Pietsch, "Women's Participation and Benefit of the Liberian Truth and Reconciliation Commission".

⁵¹ Buckley-Zistel, "Redressing Sexual Violence in Transitional Justice".

⁵² Adil olmak gerekirse, uluslararası ceza hukuku da cinsel suçlarla ilgili önemli değişikliklere uğradı ve Kamboçya'daki Kızıl Kmerler davaları gibi son zamanlardaki çalışmalar cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı suçları da içeriyor.

⁵³ Brants ve Klep, "Transitional Justice".

fail merkezliyen hakikat komisyonları kadınlar dahil kurbanlar üzerinde güçlü bir odağa sahip.

Bununla beraber, Vasuki Nesiah'ın belirttiği üzere, hakikat komisyonları istismarların gerçekleştiği koşulları inceleyip ve insan hakları ihlallerinin daha genel örüntülerini tanımlayarak bireysel davalara cevap vermenin ötesine geçebilir ve toplumsal cinsiyet yaklaşımı ya da daha genel toplumsal reform ve onarımlar hakkında tavsiyeler verebilir, böylelikle Bell ve O'Rourke'un feminizm olarak tanımladığı konuya katkıda bulunabilir.⁵⁴ Bu toplumlarda daha köklü değişimlere sebep olabilir, daha büyük toplumsal cinsiyet eşitliğine katkıda bulunabilir ve gelecekte cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin önüne geçebilir. Julissa Mantilla Falcon'un kaydettiği üzere Dünya Bankası'nın bir raporunda,

HK'nin (Hakikat Komisyonu) raporunda toplumsal cinsiyet perspektifi, eşitsizlik ve ayrımcılığa katkıda bulunan, var olan yasalar da ve davranış örüntülerinde değişim gerçekleştirmeye yardım edebilir. Bir toplumsal cinsiyet perspektifi ayrıca kadınların çatışma, şiddet ve baskı deneyimlerinin erkeklerin görüşlerinin lehine ihmal edildiği anlayışını yaygınlaştırabilir. Kadınların silahlı çatışmalarda kurban ve aktif katılımcı olarak görünmezliği barış uzlaşmaları ve çatışma önleme süreçlerinde genel olarak görünmezliğe sebep oluyor.⁵⁵

Tüm bunlar çok önemli olmakla beraber, düşünciyi pratiğe aktarmak hâlâ bir zorluk. Hakikat komisyonlarının pek çok tavsiyesi duyulmuyor, ilgili değişimlere başlanmıyor ve politik iradenin yokluğunda kadınların toplum içinde durumu iyileşmiyor. Çatışma sonrası daha geniş dinamikler ve mücadelelerde hakikat komisyonlarının rolünün abartılmaması da

⁵⁴ Nesiah, "Truth Commissions and Gender", 1.

⁵⁵ World Bank, "Gender, Justice and Truth Commissions", 4.

önemli, sadece sınırlı bir zamanda çok küçük bir rol oynayabilirler. Dahası, tavsiyeler uygulansa bile işlemleştirmeleri çoğunlukla zorluk çıkarıyor ve istenen sonuca ulaşmıyor.⁵⁶ Böylece, geçiş dönemi adaleti mekanizmaları bağlamında –Bell ve O'Rourke'un kategorilerine karşılık olarak– cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı suçların tanınmasına ve daha geniş toplumsal değişimlerin önemine dair büyüyen ve fark edilebilir bir gelişme olmasına rağmen söz konusu toplumlarda hatırı sayılır bir etki oluşması için hâlâ gidilecek çok uzun bir yol var.

Hakikat Komisyonlarında Normatif Değişimler

Çatışma sonrası toplumlarda barış inşasının daha geniş kapsamının içinde, kadınların, toplumsal cinsiyetin ve feminizmin geçiş dönemi süreçlerine dahil edilmesi, BM Yasa Tasarısı 1325'in amaçlarını ilerletmede önemli katkılar sağlıyor. Daha genel olarak, Amy Barrow'un işaret ettiği gibi kadınların önemli pozisyon ve merkezî alanlara dahil edilmesine ilişkin makro düzeyde artmakta olan bir farkındalık var.⁵⁷ Fakat Barrow, kadınların barış inşa süreçlerine nasıl dahil olabileceklerine dair somut normları uygulama düzeyinde eksiklik olduğuna dikkat çekiyor ve yasa tasarısının büyük etkileri olup olmadığı tartışmalı hale dönüştürüyor. Bu bölümdeki özel kaygım, küçük bir ölçekte olsa bile, olumlu bir örnek olarak düşünülebilir.

Hakikat komisyonları bağlamında kadın haklarının gelişimini değerlendirmek, geçiş dönemi adaleti söyleminde neyin suç oluşturduğunun anlaşılmasında önemli bir değişikliğe işa-

---

⁵⁶ Onarımlar hakkında örnek vaka çalışması için bkz. Rubio-Marín, *What Happened to the Women?*

⁵⁷ Barrow, "Women, Peace and Security", 41.

ret ediyor. Sonuç olarak, son yirmi yılda meydana gelen normatif değişimleri ortaya çıkarmak istiyorum.⁵⁸ Kadın kategorisine başlamak için, ilk komisyonlar kadınlara karşı işlenen belirli suçlara karşı kör olsa da, Güney Afrika komisyonunun cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti tanınması ilk kez ön plana çıktı. Kadınların belirli deneyimlerine dair tanıklıkların yokluğu tanındı, kadınların katılımını sağlamak için hazırlıklar yapıldı ve fiziksel istismarın kapsamı zorla kürtaj ve zorla çıplaklık gibi konuları da dahil edecek şekilde genişletildi. Bu, geçiş dönemi adaleti tarafından yargılanan ve geçiş dönemi adaleti söylemi ve uygulamasında sıradanlaşmış suçların doğasına önemli bir dönüşe işaret ediyor.

Başlangıçtaki hakikat komisyonları ve daha genel olarak geçiş dönemi projelerinde, yalnızca belirli şiddet biçimlerinin değil, aynı zamanda konumların (kamu, özel değil), belirli zaman aralıklarının (çatışma sırasında değil, sonrasında), failer hakkında belirli fikirlerin ("yabancı düşmanlar", aile içi şiddette olduğu gibi aile üyeleri değil) geçerli kılındığı erkek egemen bir anlayış üstün geldi, böylece "ne", "ne zaman", "nerede" ve "kim" gibi yaklaşımlar erkeklerin savaş ve baskı zamanlarında şiddet deneyimleri tarafından güçlü şekilde etkilendi. Burada da, toplumsal cinsiyete dayalı (erkek ve kadın) insan hakları ihlalleri deneyimlerinin dahil edilmesini sağlayan önemli bir normatif değişim gerçekleşti. Dahası, haklar kavramı savaş ve yıkım sonucu fakrı zarurete düşen kadınlarla daha alakalı olan ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları kapsayacak şekilde siyasiden sivil haklara genişletildi. Başka bir deyişle, hak

---

⁵⁸ Bu düşünce Fritz Thyssen Vakfı'nın, "Human Rights in the 20th Century" konulu çalışma grubu toplantısında José Brunner'in bir katkısından ilham aldı. Köln, 7-8 Haziran 2013.

ihlalleri, diğer acı ve ıstırap biçimlerini de içermek için sadece fiziksel zararın ötesine geçti.

Son olarak, feminizm ile ilgili bu makalenin bulguları yetersizdir. Toplumsal cinsiyet bakımından daha adil bir çatışma sonrası topluma doğru toplumsal değişimin eğer gerçekleşmişse nasıl şekilde olduğu her bir toplum için yalnızca ampirik olarak değerlendirilebilir. Geçiş dönemi adaleti toplumlarının kadınlar için nereye geçiş yaptığı sorusu hakikat komisyonlarının hazırlıklarına ve tavsiyelerine bağlıdır ancak etkileri aynı zamanda mevcut politik iklim ve kadınların ve daha fazla cinsiyet adaleti yararına yapıları değiştirme iradesine son derece bağlıdır.

Daha kavramsal bir notta, hakikat komisyonlarının değerlendirilmesi, insan haklarının sosyal ve politik inşasını göstermek için iyi bir örnek olduğunu kanıtlıyor. Metafizik bir varoluş biçimine sahip olmaktan ziyade, anlamları şarta bağlı ve farklı çıkar grupları arasında tartışma, münazara ve müzakereye tabi. Bu, feminist araştırmaların veya diğer eleştirel sorgulama biçimlerinin yararına işaret ediyor. Daha genel olarak, varsayımları sorgulamak ve hem (normatif) kavramların şartlara bağlılığını hem de onların değişme olasılığını ortaya çıkarmak için mekanizmalar olarak hizmet ediyorlar. Sonuç olarak, bu yazının başında Susanne Baer tarafından ortaya atılan iki soruya geri dönelim.

Birincisi, toplumsal cinsiyetin (geçiş dönemi) adaletinden ne anladığımızı nasıl koşullandırıldığını düşünmek, sabit bir adalet kavramına işaret etmemekte, aksine bu normun anlamının zamanla nasıl değiştiğini, hem kadın hem de cinsiyetin söylemde ve uygulamada yer alması için fırsat pencerelerini nasıl açtığını göstermektedir. İkincisi, (geçiş dönemi) adaletinin cinsiyet yapılarını ne düzeyde kırabileceğine bakıldığında, bu makalenin bulguları kesin değildir ve daha fazla ampirik araş-

tırma gerektirmektedir. Şimdiye kadar, hakikat komisyonlarının şiddet sonrası toplumlarda toplumsal cinsiyet adaletine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu gösteren çok az kanıt var. Yine de, silahlı çatışma veya baskı sırasında insan hakları ihlallerine ilişkin değişen normlar üzerindeki etkileri önemli bir baskıdır.

Çeviren: Mina Çakmak

Kaynakça

- Baer, Susanne (2008). "Recht: Normen zwischen Zwang, Konstruktion und Ermöglichung—Gender-Studien zum Recht," R. Becker ve B. Kortendiek (ed.). *Handbuch Frauen- und Geschlechterforschung* içinde. Wiesbaden: VS Verlag, 547–55.
- Barrow, Amy (2012). "Women, Peace and Security. Mainstreaming Gender in Transitional Justice Processes," L. Yarwood (ed.). *Women and Transitional Justice: The Experience of Women as Participants* içinde. Routledge, 34–53.
- Bell, Christine ve Cathrine O'Rourke (2007). "Does Feminism Need a Theory of Transitional Justice? An Introductory Essay," *International Journal of Transitional Justice* 1 (1), 23–44.
- Brants, Chrisje ve Katrien Klep 2013. "Transitional Justice: History Telling, Collective Memory and the Victim-Witness," *International Journal of Conflict and Violence* 7 (1), 36–49.
- Buckley-Zistel, Susanne (2012). "Redressing Sexual Violence in Transitional Justice and the Labelling of Women as 'Victims'," T. Bonacker, A. Oettler ve C. Safferling (ed.). *Victims of International Crimes: An Interdisciplinary Discourse* içinde. The Hague: T.M.C. Asser Press, 91–100.
- Buckley-Zistel, Susanne ve Magdalena Zolkos (2012). "Introduction: Gender in Transitional Justice," S. Buckley-Zistel ve R. Stanley (ed.). *Gender in Transitional Justice* içinde. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1–33.
- Campbell, Kirsten (2007). "The Gender of Transitional Justice: Law, Sexual Violence and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia," *International Journal of Transitional Justice* 1, 411–32.
- Franke, Katherine M. (2006). "Gendered Subjects of Transitional Justice," *Columbia Journal of Gender and Law* 15 (3), 813–28.

- Goldblatt, Beth ve Sheila Meintjes (1998). "Dealing with the Aftermath: Sexual Violence and the Truth and Reconciliation Commission," *Agenda* 13, (36), 7–18.
- Graybill, Lyn (2001). "The Contribution of the Truth and Reconciliation Commission toward the Promotion of Women's Rights in South Africa," *Women's Studies International Forum* 24 (1), 1–10.
- Hayner, Priscilla 2001. *Unspeakable Truths. Confronting State Terror and Atrocity*. New York/Londra: Routledge.
- Humphrey, Michael (2003). "From Victim to Victimhood: Truth Commissions and Trials as Rituals of Political Transition and Individual Healing," *Australian Journal of Anthropology* 14 (2), 171–87.
- Mageza-Barthel, Rirhandu (2012). "Asserting their Presence! Women's Quest for Transitional Justice in Post-Genocide Rwanda," S. Buckley-Zistel ve R. Stanley (ed.). *Gender in Transitional Justice* içinde. Basingstoke: Palgrave McMillan, 136–62.
- Mantilla Falcon, Julissa (2005). "The Peruvian Truth and Reconciliation Commission's Treatment of Sexual Violence against Women," *Human Rights Brief* 12 (2), 1–5.
- Nagy, Rosemary (2008). "Transitional Justice as Global Project: critical reflections," *Third World Quarterly* 29 (2), 275–89.
- Nesiah, Vasuki (2006). *Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures*, International Center for Transitional Justice, New York.
- Ni Aolain, Fionnuala ve Catherine Turner (2007). "Gender, Truth and Transition," *UCLAS Women's Law Journal* 16, 229–79.
- Nowrojee, Binaifer (2005). "Making the Invisible War Crime Visible: Post-conflict Justice for Sierra Leone's Rape Victims," *Harvard Human Rights Journal* 18, 85.
- Pietsch, Silke (2010). *Women's Participation and Benefit of the Liberian Truth and Reconciliation Commission – Voices from the Field*. Philipps-University Marburg: Center for Conflict Studies. [Yayınlanmamış Master Tezi.]
- Porter, Elisabeth (2012). "Gender-Inclusivity in Transitional Justice Strategies: the Women in East Timor," S. Buckley-Zistel ve E. Stanley (ed.). *Gender in Transitional Justice* içinde, Basingstoke: Palgrave McMillan, 221–40.
- Ross, Fiona (2001). "Speech and Silence: Women's Testimonies in the First Five Weeks of Hearings of the South African Truth and Reconciliation Commission," V. Das. (ed.) *Remaking a World: Violence, Social Suffering and Recovery* içinde, University Press, Berkley, 250–79.

- Ross, Fiona (2003). "On Having Voices and Being Heard. Some After-effects of Testifying before the South African Truth and Reconciliation Commission," *Anthropological Theory* 3 (3), 325–41.
- Rubio-Marín, Ruth (2006). "Introduction. The Gender of Reparations: Setting the Agenda," R. Rubio-Marín (ed.). *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations* içinde, New York: SSRIC, 20–48.
- Rubio-Marín, Ruth (ed.) (2006). *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations*, New York:SSRC.
- Scarlon, Helen ve Kelli Muddell (2009). "Gender and Transitional Justice in Africa: Progress and Prospects," *African Journal on Conflict Resolution* 9 (2), 9–28.
- Schäfer, Rita (2011). "Gender in der südafrikanischen Wahrheits und Versöhnungskommission," S. Buckley-Zistel ve T. Kater (ed.). *Nach Krieg, Gewalt und Repression. Der schwierige Umgang mit der Vergangenheit* içinde, Frankfurt: Nomos, 151–66.
- Sigsworth, Romy ve Nahla Valji (2012). "Continuities of Violence against Women in South Africa: The Limitations of Transitional Justice," S. Buckley-Zistel ve R. Stanley (ed.). *Gender in Transitional Justice* içinde, Basingstoke: Palgrave McMillan, 156–83.
- Theidon, Kimberly (2007). "Gender in Transition: Common Sense, Women, and War," *Journal of Human Rights* 6, 435–78.
- United States Institute of Peace. 'Truth Commission Digital Collection'. <http://www.usip.org/publications/truth-commission-digital-collection> adresinde bulabilirsiniz. [Erişim tarihi: 02 Eylül 2013].
- World Bank, (2006). *Gender, Justice and Truth Commissions*. Washington: World Bank.

BARIŞI TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİYLE DÜŞÜNMEK: KOLOMBİYA DENEYİMİ¹

Nisan Alıcı ve Güneş Daşlı

Kolombiya barış süreci, daha önceki tüm barış süreçlerinden farklı olarak toplumsal cinsiyet bakış açısını hem sürecin kendisine hem de anlaşma metnine dahil etti. Bunun anlamı, toplumsal cinsiyetin diğer konulardan ayrıştırılmış bir başlık olarak değil, anlaşmanın tamamına yayılan bir bakış açısı olarak ele alınmış olmasıdır. Anlaşmada bahsi geçen tüm konular –toprak reformu, kayıplar, siyasi katılım vb.– bu bakış açısından geçirilerek tartışılmış ve anlaşma metnine de bu şekilde aktarılmıştır. Kolombiya’da yaşanan deneyimin başka bir özgün yanıysa kadınların ve LGBTİ’lerin barış sürecinin çeşitli aşamalarına etkin ve doğrudan katılmış olmasıdır. Bunun önemli ayaklarından birini aşağıda detaylarıyla değineceğimiz Toplumsal Cinsiyet Alt Komisyonu oluşturmaktadır. Barış

---

¹ *Jineoloji* (sayı 11, Ekim-Aralık 2018) dergisinde aynı başlıkla yayımladığımız yazının gözden geçirilmiş halidir.

çalışması yapanlar ve insan hakları alanında çalışanlar açısından Kolombiya barış sürecini diğerlerinden ayıran başka bir özellik ise mağdurların bu sürece örgütlü bir şekilde dahil edilmiş olmasıdır. Mağdurlar ve hayatta kalanların oluşturduğu örgütler ve bu grupların hak taleplerini destekleyen kurumlar, farklı araçlarla bu sürece katılmış ve ihtiyaç ve taleplerinin özellikle Geçiş Dönemi Adaleti mekanizmaları tasarlanırken dikkate alınmasını sağlamıştır.

Yazıda, ilk önce Kolombiya'daki iç savaşın kısa bir tarihi sunulmuştur. Daha sonra yaptığımız derinlemesine görüşmelerde bize aktarılan konulardan öne çıkan kolektif seferberlik, toprak reformu, cinsel şiddet ve kesişimsellik gibi temalar etrafında bulgular özet bir şekilde sunulmuştur. Bu noktada, yapılan saha araştırmasının amacı kadın ve LGBTİ örgütlerinin barış sürecini ve barış anlaşması metnini toplumsal cinsiyet açısından nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymaktır. Bu çerçevede birlikte yapılan saha araştırması ve analiz, kadın örgütlerinin yukarıda değindiğimiz başlıklara nasıl yaklaştığını kendi ifadeleriyle aktarabilmemize hizmet etmiştir.

Kolombiya'daki Çatışmanın Arka Planı

Elli yıla yayılmış, bildiğimiz en uzun süren iç savaşlardan biri olan Kolombiya'daki çatışmanın kökeninde birden fazla faktör yatmaktadır. Özellikle Türkiye'yle karşılaşmalı olarak düşünme çabamızda çatışmanın kökenindeki bu çeşitliliği anlamak oldukça önemli hale gelmektedir. Zira çatışmayı ortaya çıkaran temel sebepler, barış sürecinde ele alınan konuları ve sürecin gidişatını anlamakta

çok önemli bir yer tutmaktadır. Farklı grupların çatışmadan nasıl etkilendiği ve dolayısıyla çatışmanın çözülmesinden neler bekledikleri de bu sebeplere baktığımızda daha net hale gelmektedir. Bugün Kolombiya'da hâlâ devam eden pek çok yapısal eşitsizliğin kökenini sömürgecilikte bulmak mümkündür. 16. yüzyıldan itibaren sömürgecilik toprakların belli bir kesimin elinde toplanmasına yol açmıştır. Ayrıca özellikle yerli halkların çeperlere göç etmesinde etkili olmuştur. Bu durum yerlilerin, çiftçilerin, köylülerin merkezden uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmış; ayrıca kamusal hizmetin neredeyse hiç olmadığı çeperlerde insanların daha da yoksullaşmasına sebep olmuştur. Kolombiya'daki çatışmanın ana karakterini ekonomik boyut oluşturmaktadır. Yani çatışmanın sömürgecilik ve devletin güçsüz varlığıyla ilişkili olarak sınıfsal yanı öne çıkmaktadır. Buna bağlı olarak, Kolombiya'da sosyal eşitsizlik çok keskindir ve yerli halkların, Afro-Kolombiyalıların da içinde olduğu belli gruplar sistematik olarak politik karar alma mekanizmalarının dışında bırakılmıştır. Özellikle sömürgecilik sonrasında, 1950'lere denk gelen süreçte gerilla hareketlerinin ortaya çıkması ve silahlı mücadeleyi başlatmasında bu tarihsel eşitsizlikler önemli bir rol oynamıştır. 1960'larda komünizmin de etkisiyle birlikte gelir eşitsizliğine ve devletin baskılarına karşı öğrenci ve sendika hareketi yükselmiştir. Biri 2012-2016 yılları arasında, biri de şu andaki barış sürecinin tarafı olan FARC (Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri) ve ELN (Ulusal Kurtuluş Ordusu) de tam bu dinamiklerin somut çıktıları olarak doğmuştur.

Devlet kurumsallaşmasının güçsüz bir şekilde yapılanmış olması da çatışmanın kökenindeki bir başka sebep

olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle merkezden uzak, kırsal bölgelerde, yani çeperdeki yerleşim yerleri için devletin varlığının güçsüzlüğü ciddi bir adalet açığına sebep olmuştur. Büyük toprak ağalarının ve paramiliter grupların önemli egemen güçler haline gelmesi ve uyuşturucu ticaretinin yaygınlaşması da buradaki boşluk sayesinde mümkün olmuştur. Özellikle paramiliter grupların beslendiği ve güç kazandığı bir kaynak olarak uyuşturucu ekonomisi savaşın derinleşmesinde önemli bir paya sahiptir. Uyuşturucu ticareti ve yasadışı ekin yetiştirmeye ekonomik olarak bağımlı hale gelen köylülerin Kolombiya'daki çatışmayı ve barışı düşünürken temel bir dinamik olduğunu akılda tutmak gerekir.

Elli yıl süren bu çatışmanın siyasi, toplumsal ve ekonomik sonuçları tahmin edileceği üzere çok ağırdır. Toplamda 8,5 milyon mağdurdan bahsedilen çatışmada 200 binden fazla kişinin hayatını kaybettiği, 6,5 milyon insanın zorunlu göçe maruz kaldığı bilinmektedir. Zorla kaybetme, cinsel şiddet, zorla çalıştırma, fuhuşa sürüklenme de oldukça yaygın görülen insan hakları ihlallerinden bazılarıdır. Bunların arasından cinsel şiddet kaydı en az tutulan şiddet türlerindendir. Buna ek olarak LGBTİ'ler de yoğun bir ayrımcılığa ve hem fiziksel hem de psikolojik şiddete maruz kalmıştır. Kolombiya'nın toplumsal yapısı göz önünde bulundurulduğunda, bu mağduriyetlere sınıfsal ve etnisite temelli boyutların da eklenerek mağduriyetlerin katmanlı hale geldiğinin altını çizmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında, örneğin kırsalda yaşayan Afro-Kolombiyalı bir LGBTİ'nin hem çatışma temelli hem de toplumdaki yapısal eşitsizliklerden kaynaklı çok katmanlı bir ayrımcılığa ve şiddete uğradığını tahmin etmek zor değildir.

Kolombiya'daki çatışmanın ayırt edici başka bir özelliği ise pek çok aktörün çatışmaya dahil olmuş olmasıdır. Devletin silahlı güçlerinin yanında FARC ve ELN'nin başını çektiği gerilla örgütleri, paramiliter gruplar, BACRIM adı verilen suç çeteleri ve uyuşturucu kartelleri de savaşın doğrudan aktörleri arasında yer almaktadır. Paramiliter grupların ve uyuşturucu ticaretinin yaygınlığından dolayı, bunları destekleyen ve buralardan nemalanan iş insanları da savaşın sürmesinden faydalanan aktörler olarak düşünülebilir. Bu tablo, bu denli uzun süren ve toplumun pek çok farklı kesimini farklı dinamiklerle etkileyen bir çatışmanın çözümünün ne kadar çetrefilli olabileceği konusunda bir fikir vermektedir. Çatışmanın toplumda yarattığı tahribatın onarılmasının –eğer mümkünse– çok uzun yıllar alacağı da göz yumamayacağımız bir gerçektir.

Kolombiya Hükümeti ile FARC-EP Arasındaki Barış Süreci

Bizim incelediğimiz son barış süreci Kasım 2012'de başlamış ve Kasım 2016'da nihai barış anlaşmasının imzalanmasıyla tamamlanmıştır. Havana'da gerçekleşen müzakerelerin ardından Ekim 2016'da barış anlaşması referandumu sunulmuş, ancak çoğunluğunu sağcı ve muhafazakâr kesimlerin oluşturduğu barış karşıtı bloğun kampanyaları başarılı olmuş ve oldukça küçük bir farkla referandumdan "barış anlaşmasına hayır" sonucu çıkmıştır. Neyse ki bu referandum bağlayıcı olmadığından hem devlet hem de FARC barış iradesine sahip çıkarak anlaşmada birkaç değişiklik yaptıktan sonra Kasım ayında nihai anlaşmayı imzalamıştır. Referandumu içine alan sürecin bizim açımız-

dan önemi, hayır kampanyasını örgütleyen kesimlerin anlaşmaya "toplumsal cinsiyet ideolojisi" taşıdığı gerekçeyle karşı çıkması ve kampanyayı bunun üzerinden örgütlemiş olmasıdır. Başını sağ ve muhafazâkar partilerin çektiği "hayır" bloğu, anlaşmanın uygulanması halinde kadınlara ve LGBTİ'lere geleneksel Kolombiya değerlerine aykırı haklar tanınacağını ve bunun da aile değerlerini sarsacağını iddia etmiştir.

Akılda tutmak gerekir ki 2012-2016 yıllarında yaşanan süreç Kolombiya'nın ilk barış deneyimi değildir. Daha önce hem FARC ile girişilen barış denemeleri hem de başka örgütlerle imzalanan barış anlaşmaları mevcuttur. Bunlardan biri, o sırada yaklaşık 20 yıldır savaştan M-19 (19 Nisan Hareketi) ile Mart 1990'da imzalanan barış anlaşmasıdır. M-19 bu tarihten sonra silahsızlanarak siyasi partiye dönüşmüştür. Dolayısıyla Kolombiya, en son sürece gelindiğinde halihazırda barış deneyimi biriktirmiş ve çeşitli düzeylerde hazırlığını tamamlamıştır. Bunu akılda tutmak bizim analizimiz açısından da oldukça önemlidir. Örneğin daha önce M-19 gerilla grubunda savaşmış kadınların oluşturduğu bir örgüt olan *Red Nacional de Mujeres Excombatientes de Insurgencia* şu anki süreçte kadın gerillaların silahsızlanması ve toplumsal hayata yeniden dahil olması konusunda kendi deneyimlerinden yola çıkarak önemli katkılar yapmıştır.

Barış anlaşması altı ana başlığın üzerine kurulmuş ve görüşmeler de bu başlıkların tartışılması şeklinde ilerlemiştir. Bu başlıklar hem çatışmanın kökenindeki sebeplere hem de çatışmanın derinleştirdiği sorunlara işaret etmektedir. Bunlardan ilki kırsal kalkınmaya dairdir ve bu başlıkta öngörülen *Entegre Toprak Reformu* temel olarak toprak

eşitsizliğinin giderilmesini hedeflemektedir. Siyasi katılım ise, geleneksel olarak siyasetten dışlanan grupların siyasete dahil edilmesiyle ilgili önlemleri içermektedir. Bu başlık altında kadınlar ve LGBTİ'lerin, özellikle de kırsalda yaşayanların siyasete aktif katılabilmesini de düzenleyen bir dizi önemli madde bulunmaktadır. Bunun ardından gelen *Çatışmanın Sonlandırılması* başlığı temel olarak silahsızlanmanın nasıl olacağına yönelik düzenlemeleri içerir. *Yasadışı Ekinler* ise uyuşturucu ticaretinin önemli bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve buna nasıl son verileceğini öngörmektedir. *Çatışmanın Mağdurları* adlı beşinci başlığı hem Kolombiya barış sürecinin en güçlü ve özgün yanlarına işaret etmesi hem de Türkiye için de önemli ipuçları sunması açısından çok önemli bulmaktayız. Geçiş Dönemi Adaleti mekanizmaları çok ayrıntılı bir şekilde bu başlık altında tasarlanmıştır. Mağdurların çeşitli forumlar aracılığıyla ve kendileri Havana'da bulunarak taleplerini iletebilmeleri bu mekanizmaların bu kadar kapsamlı tasarlanabilmesini sağlamıştır. Bu başlıkta hem hukuki olarak hem de toplumsal sonuçları bakımından örnek gösterilen bir Geçiş Dönemi Adaleti çerçevesi çizilmiştir. Belirtmek gerekir ki Kolombiya, 2000'li yıllardan beri çeşitli yasalar ve mekanizmalarla Geçiş Dönemi Adaletini uygulamaya koymaya başlamıştı. Hem barış çalışmaları literatürüne hem de uygulamaya bakıldığında, resmi bir barış süreci başlamadan Geçiş Dönemi Adaletinin hayata geçirilebilmesi konusunda Kolombiya'nın biricik örnek olduğu görülmektedir. Son olarak *Anlaşmanın Uygulanması ve Teyidi* başlığı ise barış anlaşmasının hangi mekanizmalarla ne şekilde hayata geçirileceği ve nasıl izleneceğine dair düzenlemeleri içermektedir.

Çatışmanın Mağdurları başlığında tasarlanan Geçiş Dönemi Adaletini mekanizmalarının hepsini düzenleyen sistemin adı şudur: *Adaleti ve Onarımı Sağlamak ve Çatışmanın Tekrarını Engellemek için Kapsamlı Sistem*. Bu sistem dört temel ayak üzerine kurulu olup bunlardan ilki bizim de Türkiye'deki tartışmalardan aşına olduğumuz Hakikat Komisyonu'dur. Bu komisyon için üç temel misyon tanımlanmıştır. İlki, çatışmanın hakikatini tüm karmaşıklığıyla ortaya koymaktır. İkincisi, mağdurların yaşadığı hak ihlallerinin ve acıların tanınmasını sağlamaktır. Üçüncüsü ise bir arada yaşamak için çatışmanın tekrarını önlemektir. Bu komisyon 6'sı kadın, 5'i erkek 11 kişiden oluşmakta, üyeler arasında gazeteci, avukat, sosyolog gibi farklı arka planlardan gelen kişiler bulunmaktadır. Kayıp Kişileri Arama birimi ise bu sistemin ikinci ayağıdır ve çatışmanın en ağır sonuçlarından biri olan zorla kaybetmelere dönük çalışmalar yapmak amacıyla kurulmuştur. Mağdurların adalet talebini karşılamaya dönük sistemin üçüncü ayağında ise Onarım Programı bulunmaktadır ve mağdurların zararlarının tazmin edilmesini düzenlemekten sorumludur. Sistemin dördüncü ve son ayağı ise Geçiş Dönemi Adaleti'nin yargısal ayağını oluşturan Özel Barış Mahkemesidir. Bu mahkeme savaş suçlarının, normal mahkemelerde yargılanan suçlardan ayrı olarak ele alınması için kurulmuştur.

Barış Anlaşmasının Toplumsal Cinsiyet Perspektifi

Barış Anlaşmasının toplumsal cinsiyet perspektifi araştırmamızın merkezinde yer almaktadır. Aşağıda da değine-

çeğimiz üzere bunun iki somut karşılığında bahsetmek mümkündür. İlki, kadınların ve LGBTİ'lerin sürece tam ve etkin katılımıdır. Müzakere heyetlerine tam temsil yetkisine sahip temsilcilerin atanmasıyla bu doğrudan katılım mümkün olmuştur. İkincisi ise, Toplumsal Cinsiyet Alt Komisyonu'nun kurulmuş olmasıdır. Bu kazanımlar kendiliğinden gerçekleşmemiş, kadın ve LGBTİ'lerin örgütlü mücadelesinin sonunda elde edilmiştir.

Barış Sürecine Kadınların ve LGBTİ'lerin Katılımı: Kolektif Seferberlik

Yaptığımız görüşmelerde en çok üzerinde durulan, kadınların ve LGBTİ'lerin örgütlü bir şekilde bu sürece nasıl katıldığı olmuştur. 2012'de müzakereler başladığında heyetlerin hiçbirinde kadın ya da LGBTİ temsilci yer almamıştır. Bunun üzerine kadın ve LGBTİ örgütleri Bogotá'da Ulusal Kadın ve Barış Zirvesini düzenleyerek 450'den fazla kişinin barış süreci gündemiyle biraraya gelmesini sağlamıştır. Burada önemli olan noktalardan biri yıllardır bu örgütlerin hem ayrı ayrı hem de birlikte barış gündemini merkeze alarak çalışıyor olmasıdır. Böylelikle çok hızlı bir şekilde biraraya gelerek barış müzakerelerine nasıl dahil edileceklerini tartışıp barış sürecinden somut taleplerini belirleyebilmişlerdir. Bu somut taleplerden biri cinsel şiddet suçlarının af kapsamına alınmaması iken, bir diğeri de kadınların ve LGBTİ'lerin sürecin tamamına katılması ve kendi gündemlerinin barış masasına aktarılarak barış metnine dahil edilmesi olmuştur. Gerçekten de bundan çok kısa süre sonra her iki heyete de tam temsil yetkisine sahip kadınlar dahil edilmiş ve Toplumsal Cinsiyet Alt Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun temel görevi

ülke genelindeki farklı kadın ve LGBTİ örgütlerinin taleplerini dinlemek ve barış anlaşmasının toplumsal cinsiyet bakış açısında sahip olmasını sağlamaktır. Süreçteki en önemli kazanımlardan biri olarak bahsedilen ve Sri Lanka'da kurulup işlevli hale gelmeyen öncülü dışında ilk örnek olan bu komisyon, barış anlaşmasında ele alınan her konunun toplumsal cinsiyet perspektifinden süzülerek metne aktarılmasını sağlamıştır. İnsan hakları ve toplumsal cinsiyet alanında çalışan bir sivil toplum örgütü olan Humanas, bunun neden önemli bir kazanım olduğunu şöyle açıklamaktadır:

Toplumsal Cinsiyet Alt Komisyonu kadın hareketi ve feminist hareket için çok önemliydi. Çünkü, her şeyden önce, bu hareketin elde ettiği bir başarıydı. Alt komisyon ne hükümet ne de FARC'ın inisiyatifiyle kuruldu.²

Kadınların ve LGBTİ'lerin bu kadar etkin mekanizmalarla sürece katılmasını sağlayan temel unsur, pek çok farklı arka plandan gelen örgütlerin birarada çalışarak taleplerini somutlaştırabilmesi olmuştur. Buna ek olarak, toplumsal cinsiyet alanında çalışan sivil toplum örgütlerinin yıllardır süren mücadelelerinde çatışma çözümü ve barış inşasını temel faaliyet alanlarından biri olarak belirlemiş olması müzakereler başladığında oldukça hazırlıklı olmalarını ve hızlı müdahale edebilmelerini sağlamıştır. Kadın örgütleriyle LGBTİ örgütleri arasındaki güçlü işbirliği ise LGBTİ'lerin gündeminin de Kolombiya toplumunun muhafazakar ve ataerkil yapısına karşın anlaşmaya dahil edilebilmesini sağlamıştır.

---

² Humanas, Nisan Alıcı, Güneş Daşlı ve Julia Poch tarafından gerçekleştirilen mülakat. Bogotá, Kasım 2017.

Toprak Reformunu Kadınlara Odaklanarak Ele Almak

Toprak meselesi Kolombiya'da iç savaşı anlamak için oldukça önemlidir. Çatışmanın temel nedenlerinden biri olan toprak sorunu hem barış anlaşmasının hem de kadınların gündeminde kritik bir yer tutmaktadır. Çokuluslu şirketlerin yerlilerin yaşadığı toprakları gasp etmesi ve silahlı aktörlerin, özellikle de paramiliter grupların insanları zorla göçe maruz bırakması kadınları katmerli bir şekilde etkilemiştir. Bu nedenle Kolombiyalı kadınlar barış anlaşmasının birinci başlığı olan toprak dağılımı tartışıldığında konunun toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alınması üzerinde ehemmiyetle durmuşlardır. Bu çabaların en büyük kazanımı, barış anlaşmasında kadınların aileleri ya da farklı toplumsal ilişkileri üzerinden değil, hak sahibi bağımsız vatandaşlar olarak tanınması ve toprakla ilgili meselelerdeki çeşitli hizmetlere ve desteklere erişimine dair vurgunun olması olmuştur. Görüştüğümüz kadın örgütleri, kadınların toprak sahipliğinin resmileşmesinin oldukça ilerici bir yaklaşım olduğunu vurgulamıştır. Gerçekten de kadınların toprak sahipliğinin güvence altına alınması, kadınların çatışma sonrası ekonomik ve sosyal anlamda güçlenmelerinin yanı sıra, hak sahibi özneler olarak anlaşmada yer almasını sağlamıştır. Ancak bu kazanımların yanında örgütler birtakım sorunlara da işaret etmektedir. Bu sorunlardan biri, özellikle kırsaldaki yoksul ve temel hizmetlere erişimi olmayan kadınların –birçoğunu yerli ve Afro-Kolombiyalı kadınlar oluşturuyor– toprak konusunda kendilerini söz ve hak sahibi özneler olarak görmemeleri. Dolayısıyla, kadın örgütlerinin de işaret ettiği gibi, kadınların toprak dağıtım sürecindeki

haklarına dair farkındalığını artıracak programların düzenlenmesi gereklidir. Diğer önemli bir nokta ise anlaşmanın, özellikle yerli ve Afro-Kolombiyalı kadınlar için toprağın sınırları çizilebilen, tapulanabilen bir kara parçası olmasının ötesindeki manevi anlamını tanımıyor olmasıdır. Bu nokta bizim çalışmamızda önemli olan kesişimsellik tartışmasıyla da yakından ilgilidir. Yerli kadınlar toprağın onlar için kimlik ve kültürle ilişki olduklarını vurgulamaktadır. Dolayısıyla batı merkezli bir bakış açısından bakıldığında toprak sorunu toprağın yeniden dağıtılmasıyla sınırlı kalırken –ki bu kısım da elbette oldukça önemlidir– Kolombiya’daki yerli kadınlar için toprak yaşamın merkezinde yer almaktadır. Afro-Kolombiyalıların kurduğu bir örgüt olan AFRODES ile yaptığımız görüşmede bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

Silahlı çatışmalar sırasında karşılaştığımız tüm zararlar düşünüldüğünde en büyük kayıplarımızdan biri toprak kaybı, yerinden edilme ve bununla birlikte gelen kültürün, topluluk ve kadınlar olarak kendimizle özdeşleştirdiğimiz pek çok şeyin kaybıydı. Bir kadın toprağından uzaklaştırıldığında bu topluluğumuzun hayatta kalma yollarını kaybetmek gibidir.³

Çoğu kadın doğayla çok daha inançsal bir ilişki kurmakta ve toprağı kendi kolektif kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Anlaşma bu hassasiyeti tanımazken, uygulama aşamasında özellikle toprağın yeniden dağıtımında karar verici olarak toprağın asıl sahipleri olan kadınların bu süreçlere dahil olmasının sağlanması gerekmektedir.

---

³ AFRODES, Nisan Alıcı, Güneş Daşlı ve Julia Poch tarafından gerçekleştirilen mülakat, Bogotá, Kasım 2017.

Anlaşmada Kesişimsellik Yaklaşımı

Kesişimsellik, savaşların toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alınmasında uzun süredir kullanılan bir kavram ve bizim de önemsedığımız bir bakış açısidir. Kesişimselliği kısaca toplumsal cinsiyete dayalı ilişkileri çatışma bağlamında anlamaya çalışırken ırk, etnisite ve sınıf gibi boyutlarla beraber düşünmek olarak tanımlayabiliriz. Bu yaklaşım Kolombiya barış anlaşmasına farklı grupların çatışmadan kaynaklı mağduriyetlerinin farklılaşmasının ve buna bağlı olarak farklı ihtiyaçlarının tanınması olarak yansımıştır. Bunun sonuçlarından biri Afro-Kolombiyalı kadınların sürece dahil edilmesiye başka bir sonucu da LGBTİ'ler gibi tarihsel olarak dışlanan grupların çatışmadan diğer gruplardan farklı şekilde etkilendiğinin tanınması olmuştur. Yerli kadınlar tarafından kurulan ve onlarla çalışan Akubadaura örgütü ile yaptığımız görüşmede mağduriyet hallerinin nasıl farklılaştığı şu sözlerle dile getirilmiştir:

Devlet, [yerli bir kadının] halkının temel insan haklarını, topraklarını, ailesini, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim haklarını tanımıyor. Dolayısıyla yerli kadınların durumu diğerleri gibi yalnızca bir toplumsal cinsiyete dayalı şiddet vakası değil. Aynı zamanda temel insan hakları, adalete erişim ve bütünleşmiş yasal hizmetlere erişim eksikliğiyle ilgili.⁴

Görüştüğümüz yerli kadınlar bu önemli noktayı kendi deneyimlerinden yola çıkarak anlattıklarında bu soyut kavram daha da somutlaşmaktadır. Kendi ifadeleriyle,

---

⁴ Akubadaura, Nisan Alıcı, Güneş Daşlı ve Julia Poch tarafından gerçekleştirilen mülakat, Bogotá, Kasım 2017.

Kolombiya’da bir yerli kadın Bogotá’da yaşayan bir beyaz kadına göre çatışmadan farklı etkilenmektedir. Örneğin yerli kadınların toprakları ellerinden alındığında, bu aynı zamanda kolektif kimliklerinde de ciddi bir tahribata yol açmaktadır. Dolayısıyla yerli kadınlar ve LGBTİ’ler sadece doğrudan çatışmanın sonuçlarından kaynaklı mağduriyet yaşamamaktalar. Aynı şey Afro-Kolombiyalı kadınlar ve LGBTİ’ler için de geçerlidir. Çatışmayla doğrudan ilişkili olmayan bir şekilde temel hakları ihlal edilen bu grupların ihtiyaçlarının karşılanması için ve anlaşma metnine anlamlı bir biçimde içertilmesi için kesişimsellik yaklaşımının çok önemli bir rolü olduğunu görmekteyiz.

Çatışmaya Bağlı Cinsel Şiddet

Çatışmaya bağlı cinsel şiddet, kadınların müzakere sürecinde Havana’ya ilettikleri konu başlıkları arasında en önemsedikleri başlıklardan biridir. FARC ile devlet arasındaki çatışmanın dışında da paramiliter güçler ve uyuşturucu çeteleri kadınlara ve LGBTİ’lere yönelik tecavüz, fuhuşa zorlama ve köleleştirme suçlarını işlemiştir. Kolombiya barış anlaşmasına cinsel şiddetin ortaya çıkarılması ve suçluların yargılaması açısından baktığımızda olumlu sayılabilecek bir yaklaşım görmekteyiz. Örneğin cinsel şiddet anlaşmada kadın örgütlerinin tanımladığı şekilde yer alabilmiştir. Bunun dışında barış sonrası uygulanacak önemli geçiş dönemi adalet mekanizmalarından biri olan Özel Barış Mahkemesi’nin cinsel şiddet vakalarını ele alabilmesi için ayrı bir birim kurulmuştur. Bu birim çatışmadan kaynaklı cinsel şiddet vakalarını araştırılması, arşivlerin incelenmesi ve verilerin toplamasında sorumludur. Cinsel şiddete maruz kalmış kadınların ulaşabileceği

bir birim olarak kurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, kadınların konuşulması en zor hakikatlerden biri olan cinsel şiddeti kamusal alanda ötekileştirilmeden ya da yeniden mağdur edilmeden konuşabilmeleri ve adalet talep edebilmeleri için güvenli bir alan yaratmak da önemli tartışmalardan biridir. Anlaşma bunu kısmi olarak tanısa da kadın örgütlerinin vurgusu, sadece araştırma ve yargılaşmanın yeterli olmadığı yönündedir. Kadınların kendilerini güvence altında hissedebilecekleri bir ekonomik, psiko-sosyal ve politik düzlem oluşturmak gerektiğinin altını çizmektedirler. Bu bir anlamda, cinsel şiddete maruz kalmış kadınların toplumda yaftalanmadan, özgür ve bağımsız bireyler olarak hayatlarını sürdürebilmelerinin ön koşuludur.

Sonuç Yerine

Bütün dünya deneyimlerinde çatışma ve barış süreçleri ilgili ülkenin kendi özgün deneyimiyle şekillenmektedir. Bu nedenle Kolombiya'yı Türkiye ile doğrudan karşılaştırmamız oldukça zor olduğunu söyleyebiliriz. Bunu akılda tutarak, Kolombiya deneyimini toplumsal cinsiyet perspektifiyle analiz ettiğimizde bizim üzerinde düşüneceğimiz, tartışabileceğimiz önemli bulgulara ulaşmaktayız. Öncelikle, toplumsal cinsiyet tanımını batı merkezli, ikili cinsiyet rejimini işaret eden liberal bir tanım olarak ele almamaktayız. Bunun ötesinde, ikili cinsiyet normlarını aşan ve iktidar ilişkilerinde cinsiyet ilişkilerinin nasıl şekillendiğini görmemizi sağlayan faydalı bir bakış açısı olarak görmekteyiz. Bizim araştırmamızda bu bakış açısının özellikle müzakere sürecinde ve barış anlaşma metninin kapsayıcılığı konusunda bazı eleştirilerle birlikte nasıl iş-

lediğini ortaya koymaya çalıştık. Elbette bu yaklaşımda Kolombiya'nın daha önce barış deneyimleri yaşamış bir ülke olması önemlidir. Kadın ve LGBTİ örgütleri, barış mücadelesi veren örgütler bu süreçlerde yer almış, geçmişteki başarılı ya da başarısız süreçlerden dersler çıkarmıştır. Daha da önemlisi bu geçmiş deneyim kendi örgütlerinin mücadelesinde ve farklı örgütlerle işbirliği yapmalarında kıymetli bir birikim sağlamıştır. Bu birikimler son süreçte kadınların çok hızlı bir şekilde biraraya gelip kendi taleplerini müzakere masasına iletebilmelerini sağlamıştır. Bu deneyim ve birikim Türkiye bağlamı için de kritik dersler içermektedir. Kürt sorununun çözümünde, toplumsal cinsiyet meselesi sadece masadaki aktörlere bırakılmadan, farklı politik arka planlardan gelseler bile üzerinde ortaklaşılan konularda kadın ve LGBTİ örgütlerinin biraraya gelip sürece hızlı refleks gösterebilmeleri oldukça etkili olacaktır. Bu noktada örgütlü bir refleksin olmasının gücünü hesaba katmak gerekmektedir. Bu yaklaşım anlaşma imzalanırsa da önemli bir diğer süreç olan uygulama aşaması için de kritiktir. Barış anlaşmasının üzerinden yaklaşık iki yıl geçmişken uygulama aşamasında yaşanan zorluklar, örgütlere ilk feda edilebilecek konuların toplumsal cinsiyetle ilişkili olabileceğini göstermiştir. Kolombiya deneyimine baktığımızda diğer ayırt edici bir özellik, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının oldukça ayrıntılı ve toplumsal cinsiyet perspektifiyle hazırlanmış olmasıdır. Buradaki önemli yanlardan biri mekanizmaların Kolombiya deneyiminin özgünlüğünü dikkate alarak şekillenmiş olmasıdır. Bu ise asıl mağdur olan ya da mücadele yürüten yereldeki öznelerin sürece dahil olmasıyla sağlanmıştır. Öznelerin dahiliyeti esasında bu mekanizmaların sadece adaletin tesisine değil, bunun ötesine giderek yapısal

dönüşüme hizmet edebilmesi için de oldukça kritik. Çünkü Kolombiya'daki süreçte aktif rol alan kadın ve LGBTİ örgütleri pek çok pratik mesele ile yoğun bir şekilde uğraşsalar da esas olarak ataerkil sistem ve siyaset yapma biçimi dönüştüğü zaman barışın tam olarak sağlanacağına farkındalar. Bu farkındalık pek çok mekanizmaya uzun soluklu etki yaratması yönünden bakabilmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla Kürt sorunu çözümünde bir barış anlaşması sonrasında oluşturulacak hakikat komisyon gibi geçiş dönemi adaleti mekanizmaların Türkiye deneyimine özgü, yereldeki öznelerin taleplerini, farklılıklarını göz önünde bulundurularak oluşturulması gerekmektedir.

Kolombiya deneyiminden baktığımızda, toprak meselesi Kürt sorununun çözümünde de tartışılacak önemli başlıklardan biri. Türkiye'de 1990'lardaki zorunlu göçün ve köye dönüşlerde toprak meselesinin toplumsal cinsiyet analizinin yapılmış olması gerekmektedir. Kürt kadınlarının topraklarına döndüklerinde hak sahibi olabilmelerini sağlayan mekanizmalar üretilmesi önem teşkil etmektedir. Olası bir barış sürecinde ve sonrasında, kadınların hem ekonomik kayıplarının giderilmesi hem de üretim araçlarına ulaşabilmeleri sağlanmalı, böylece ekonomik olarak güçlenmeleriyle yapısal ve daha kapsamlı bir dönüşüme de daha fazla imkan sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra Kürt, Ezidi, Süryani kadınlarının topraklarından edilmelerinin, toplumsal cinsiyet odağı dışında kimlikleri, kültürleri ve yaşamla ilgili kurdukları bağlarla nasıl bir ilişkiye sahip olduğu üzerine mutlaka düşünülmelidir. Tam da bu nedenle, toprak reformu ve köye dönüşler konuşulurken kadınlar karar alma mekanizmalarında yer almalıdır. Gere-

kirse bu noktanın olası barış anlaşmasında güvence altına alınmasının üzerinde durulmalıdır.

Kadınların savaş ve militarizmden kaynaklı yaşadıkları hakikatin ortaya çıkarılmasında barış anlaşmasının çatışmadan kaynaklı cinsel şiddeti tanınması oldukça önemlidir. Kürt sorununu tartışırken de en zor konuşulan konulardan biri kadınların çatışmadan kaynaklı yaşadıkları şiddet. Olası bir barış anlaşmasında, cinsel şiddete maruz kalmış kadınların kendilerini güvende hissedebilecekleri hukuki ve psiko-sosyal desteğin sağlanması gerekmektedir. Ancak bununla sınırlı kalmayıp şiddete maruz kalan kadınların ekonomik ve politik olarak güçlendirilmesini sağlayan ölçütler üzerinde durulmalıdır.

Eleştiriler ve sürecin geleceğine dair endişeler ortada olmakla beraber, Kolombiya barış anlaşması oldukça karmaşık ve kapsamlı bir metinle Kolombiya'daki pek çok yapısal sorunu işaret etmeyi başarmıştır. Bu Türkiye bağlamında da düşündüğümüzde kıymetli bir deneyim. Bir barış inşa sürecinin sadece çatışmanın sonuçlarını ortadan kaldırmaya odaklanmaması –tazminatlar ve yargılamaların adaletin tesisi için taşıdığı önemin farkında olarak– savaşın kökenlerine değinerek yapısal eşitsizlikleri dönüştürücü olmasını da sağlayabilir. Kalıcı barışın inşa edilmesinde Türkiye'deki Kürt sorununu tanımlarken sorunun nedenlerine gittiğimizde tarihsel olarak şekillenmiş ırkçılık, milliyetçilik, sınıfsal ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini inşa eden yapılar işaret edilmelidir. Elbette bu sorunların kökenini işaret ederken savaşın hem mağduru hem de tüm bu iktidar ilişkilerine karşı mücadele eden özneler odağında ilerlemek oldukça önemlidir. Bu aynı zamanda Kolombiya deneyiminde de gördüğümüz gibi bir çatışmanın çözümünü oldukça karmaşıklaştıran ve

zorlaştıran bir tablo olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kürt sorununun çözümünü milliyetçiliğe dayalı ayrımcılık ve insan hakları ihlalleriyle sınırlandırmadığımızda, Alevilerin, kadınların, azınlıkların, LGBTİ'lerin ve ötekileştirilmiş kesimlerin aktör olduğu ve tüm bu toplumsal grupların sorunlarını çözmeye yönelik bir sürece doğru gidebilme potansiyelini de taşıyabilir. Bu aslında Türkiye'de çatışma çözümünde tartışılması gereken, bir yandan da içinde ilişkiler barındıran önemli bir konudur. Sonuç olarak, tüm bu çalışmanın bulgularıyla birlikte, çatışmanın ve barış süreçlerinin toplumsal cinsiyet açısından analiz edilmesi ilk başta göremediğimiz yapısal eşitsizlikleri, farklı mağduriyetler ve sesi duyulmayan özneleri görünür kılmakta yardımcı olacak ve çözüm arayışımızda yol gösterecektir.

*dipnot'tan

Glnur Acar-Savran
Feminizm Yazıları
Kuramdan Politikaya

Hazırlayanlar
Helena Hirata, Françoise
Laborie, Hlne Le Doar, Danile Senotier
Eleştirel Feminizm Sözlüėü
Çeviri: Glnur Acar-Savran

Françoise Collin - Irena Kaufer
Feminist Güzergah
Çeviri: Glnur Savran- Acar

Helen Jarvis, Paula Kantor, Jonathan Cloke
Kent ve Toplumsal Cinsiyet
Çeviri: Yıldız Temurtrkan

Maria Mies
Ataerki ve Birikim
Uluslararası İşbölümünde Kadınlar
Çeviri: Yıldız Temurtrkan

Haz. Rayna R. Reiter
Kadın Antropolojisi
Çeviri: Bürge Abiral

Jane Gallop
Cinsel Tacizle Suçlanan Feminist
Çeviri: Alev zkazan

Alev zkazan
Feminizm ve Queer Kuram

Alev zkazan
Cinsellik, şiddet ve Hukuk
Feminist Yazılar

*dipnot'tan

Gltan Kışanak
Kürt Siyasetinin Mor Rengi

Sylvia Walby
Patriyarka Kuramı
Çeviri: Hülya Osmanağaoğlu

Haz. Hülya Osmanağaoğlu
Feminizm Kitabı
Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler

Haz. Feryal Saygılığil
Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları

Haz. Feryal Saygılığil
Kadınlar Hep Vardı

Pınar Ecevitoğlu
Namus, Tre ve İktidar
Kadının ıplak Hayat Olarak Kuruluşu

Heather A. Brown
Marxta Toplumsal Cinsiyet ve Aile
Çeviri: Gamze Rasgeldi

Çiğdem Akgl
Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri
Devlet, Ordu ve Toplumsal Cinsiyet

Haz. Bedriye Poyraz
Hakikatin Dârına Durmak
Alevilikte Kadın

